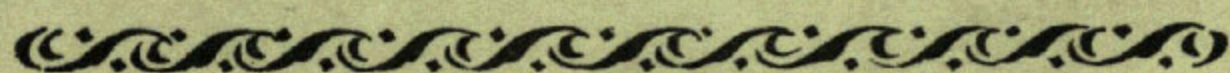
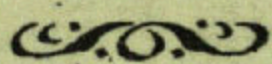

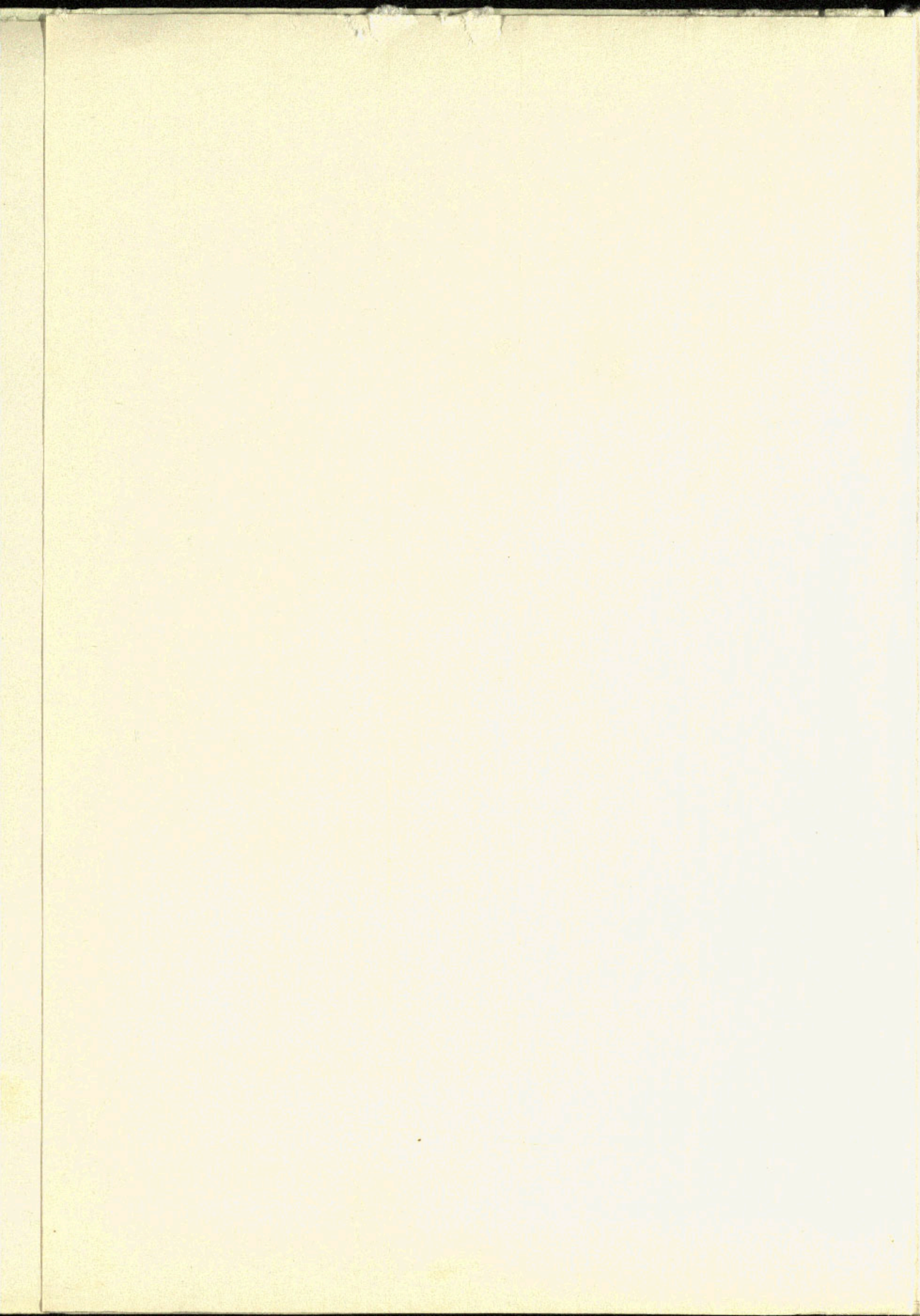
ШТАМПАРИЈА
У РИМНИКУ
И ОБНОВА ШТАМПАЊА
СРПСКИХ КЊИГА
1726

TIPOGRAFIA
DIN RÎMNIC
ȘI RELEVAREA TIPĂRII
CĂRȚILOR SÎRBEȘTI
LA 1726

НОВИ САД, NOVI SAD
1976

Онима који су пре
двестотина и педесет година
обновили штампање српских књига
посвећује ову књигу
у својој сто и педесетој години рада

Библиотека Матице српске

*Celor care
au reluat tipărirea cărților sârbești înainte cu
două sute cincizeci de ani
este dedicată cartea aceasta
cu ocazia a o sută cincizeci de ani de muncă*

Biblioteca Maticei srpske

*Prospect von Rimnik
 A das Wallachische Closter und Bischoffs Residenz
 B. das alte Retrenchement C Die Warosch
 D die Franciscaner E Die Alth.*

Иван Болдижар: Поглед на Римник Влаха
 почетком 18. века према цртежу Вајса

Ivan Boldižar: Vedere generală a oraşului Rîmnicu Vîlcea
 la începutul secolului al XVIII-lea după desenul de Weiss

ШТАМПАРИЈА
У РИМНИКУ
И ОБНОВА ШТАМПАЊА
СРПСКИХ КЊИГА
1726

TIPOGRAFIA
DIN RÎMNIC
ȘI RELEVAREA TIPĂRII
CĂRȚILOR SÎRBEȘTI
LA 1726

НОВИ САД, NOVI SAD
1976

ИЗДАВАЊЕ
У БИЈЕЛИ
И ОДНОЈА ШТАМПА
СРПСКИХ КЊИГА

1950

ИЗДАВАЊЕ
ДИН КЊИЖИ
У БЕОГРАДУ
САКТИНОК ШИРБЕТ

1950

Издавање ове књиге финансијским средствима помогла
је Самоуправна интересна заједница за културу
САП Војводине

Корнелија Олар

**ЕПИСКОПСКА ШТАМПARIЈА У РИМНИКУ
У XVIII ВЕКУ**

Cornelia Olar

**TIPOGRAFIA EPISCOPALĂ DIN RÎMNIC
ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA**

I

Țara Românească a prezentat în secolul al XVIII-lea obiect de interes politic și economic atât pentru Turcia cât și pentru Austria. La acestea trebuie adăugată și lunga domnie a grecilor, fanariotilor, și bineînțeles și influența lor asupra vieții politice și spirituale. Pământul Țării Românești a fost de mai multe ori câmp de luptă, iar populația a fost asuprită de puterile străine, care hotărau soarta sa politică și o asupreau economic. Și așa cum se întâmplă adesea în istorie, asupritorilor străini li s-au alăturat și cei autohtoni, marii boieri, care în cele mai grele momente istorice s-au luptat doar să-și apere interesele personale. Impozitele mari din timpul războaielor austro-turc și ruso-turc (1716—1718) au sărăcit atât de mult populația încât țărani vedeau salvarea în fuga peste granițe, sau în retragerea în munți, unde li se pierdea orice urmă. Populația a suferit mult pe de o parte în timpul războaielor, iar pe de altă parte a fost mutată cu ocazia retragerilor turcilor și tătarilor. Astfel sărăcită și pustiită a așteptat Oltenia intrarea trupelor austriece, după pacea de la Požarevac din 1718.

Țara Românească a fost dintotdeauna un stat important între Dunăre, Carpați și Moldova. Ea se împarte în Oltenia și Muntenia. Oltenia, care secolelele i-a inspirat pe poeți și scriitori, se întinde în cea mai mare parte la vest de râul Olt. Capitala Olteniei este Craiova iar a Munteniei Bucureștiul. În secolul al XIX-lea, la 1859 prin unirea Moldovei cu Țara Românească a luat naștere România.

I

Влашка је у XVIII веку била предмет честих турских и аустријских политичких и економских интересовања. Томе треба додати и дугогодишњу владавину Грка, фанариота, у управљању земљом а самим тим и на њихов утицај на политички и духовни живот. Влашко тло је у више наврата служило као поприште многим ратним метежима, а становништву је вековима наметана туђа власт, која је одлучивала о његовој политичкој судбини и економски га искоришћавала. И као што се у историји често догађа, туђим изабљивачима придружили су се и домаћи, велики бојари, који су се и у најтежим историјским тренуцима борили само за своје личне интересе. Велики намети за време аустро-турског и руско-турског рата (1716—1718) осиромашили су становништво до те мере да су сељаци једини излаз видели било у бекству преко граница, било у повлачењу по планинама, где им се губио сваки траг. Становништво је, свакако, страдало и за време ратова, а и расељавано је приликом повлачења Турака и Татара. Тако осиромашена и опустошена, Олтенија је после пожаревачког мира 1718. дочекала улазак аустријских трупа.

Влашка је у историји Румуније одувек била главна кнежевина између Дунава, Карпата и Молдавије. Она се дели на Малу Влашку или Олтенију и Велику Влашку или Мунтенију. Олтенија се протеже углавном западно од реке Олте, која је вековима надањивала многе песнике и путописце. Главни град Олтеније одувек је Крајова, а главни град Мунтеније је, такође одувек, Букурешт. У XIX веку, односно 1859, после уједињења Влашке и Молдавије, настала је данашња Румунија.

După pacea de la Požarevac, când Austria a primit Oltenia de la turci, monarhia habsburgică și-a dat seama că regiunea aceasta poate deveni un potențial economic excepțional numai dacă din nou se colonizează cu țărani. În primul rînd a introdus sistemul ei administrativ, care își avea sediul la Craiova. În fruntea administrației era Consiliul compus din președinte sau ban și patru consilieri, care era sub controlul comandantului trupelor habsburgice din Oltenia și Transilvania. Primul ban al Olteniei a fost Gheorghe Cantacuzino.

Ocupanții austrieci au despărțit biserica Olteniei de mitropolia românească de la București și au alipit-o mitropoliei sîrbești de la Belgrad.

Încă în primul an de dominație austriecei au reformat sistemul fiscal, înlocuind multele dări cu impozite unitare, care se adunau la perioade fixe așa cum a fost pe vremea lui Constantin Brîncoveanu și Nicolae Mavrocordat. Prin sistemul său agrar Austria a stimulat producția grîului, iar piața a orientat-o spre teritoriile sale proprii. Situația, la prima vedere bună, dădea impresia unei domnii liniștite în această țară mică însă bogată. Însă, marea boierime, prin dările mari a provocat nemulțumiri în rîndurile țăranilor, periclitînd menținerea sistemului administrativ austriac. Astfel s-a ajuns la conflicte tot mai dese între marii boieri și autoritățile austriece, care în 1725, după expirarea mandatului lui Gheorghe Cantacuzino, au limitat drepturile boierilor, iar de ban al Olteniei l-au ales pe neamțul Șram, ceea ce prezenta încă o măsură de infiltrare a elementelor austriece în administrație.

Trupele turcești și trupele trimise de Constantin Mavrocordat de la București au înlăturat conducerea austriacă din regiunile de șes, însă Austria

После пожаревачког мира, када је Аустрија добила од Турака Олтенију, Хабзбуршка Монархија је увидела да би ова могла да постане изванредан економски потенцијал једино ако би се приступило њеном поновном насељавању сеоским становништвом. Најпре је увела свој административни систем, који је имао седиште у Крајови. На челу те управе стајао је савет састављен од председника или бана и четири саветника, који је био под контролом команданта хабзбуршких трупа у Олтенији и Ердељу (Трансилванији). Први бан Олтеније био је Георге Кантакузино.

Аустријска окупација одвојила је цркву Олтеније од румунске букурештанске митрополије и припојила је српској београдској митрополији.

Већ у првој години своје владавине, Аустријанци су реформисали фискални систем, замењивањем многоструких дажбина јединственим порезом, који је убиран у одређеним размацама, онако као што је то било за време Константина Бранковјануа и Николаја Маврокордата. Својим аграрним системом Аустрија је подстицала производњу пшенице, а тржиште је оријентисала према својим матичним територијама. Чинило се да ће она, у наизглед сређеној ситуацији, владати овом малом, али богатом земљом. Међутим, велики бојари су, поново, великим наметима изазвали немир међу сељацима и тиме угрожавали одржавање аустријског административног система. Долазило је, тако, до све чешћих конфликта између великих бојара и аустријских власти, па су ове друге већ 1725. године, после истека мандата Георге Кантакузина, ограничиле права бојара, а за бана Олтеније изабрале Немца, Шрама, што је била само још једна од мера за увлачење аустријских елемената у администрацију.

У даљим историјским збивањима турска војска и трупе које је Константин Маврокордат по-

abia la 1739 restituie turcilor toate localitățile de la sud de Dunăre și Sava, iar Țării Românești Oltenia.

În acest timp se ajunge la neînțelegere între marea boierime, pe de o parte, și boierii mijlocii și mici, pe de altă parte. În dorința de a evita dările marii boierimi, locuitorii periclitați doreau să rămână sub dominația directă a turcilor, nu să fie alipiți Munteniei, ceea ce nu s-a realizat, pentru că frontierele dintre Transilvania și Banat au fost sistate, iar Oltenia intră din nou în componența Țării Românești. Biserica se întoarce din nou la mitropolia de la București, cum a fost în urmă cu douăzeci și unu de ani.

În pofida situației politice și economice grele, viața culturală din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea se dezvoltă, ce-i drept, încet, însă este în permanentă ascensiune. Limba română devine tot mai mult limbă de cult, fapt care a contribuit mai ales la mărirea numărului tipăriturilor în limba română. Aceasta a redus mult tipărirea cărților grecești. În Țara Românească s-au tipărit între 1716—1780, 24 de cărți în limba greacă, adică una la fiecare trei ani, față de 42 de cărți, sau una până la două pe an, între 1682—1716¹. Limba română se introduce treptat și în școli, ceea ce oferă posibilitatea unui număr mai mare de oameni să se instruiască.

Ca și în alte țări și în Țara Românească viața spirituală se dezvoltă sub influența ideilor luminate venite din Apus. Românii instruiți îi citesc pe enciclopediștii și gânditorii francezi în original, deoarece sub influența polonezilor și rușilor se învață limba franceză și se însușește tot ce vine din Franța. Episcopul Chesarie din Râmnic traduce Enciclopedia franceză². Alături de cărțile bisericești se favorizează treptat și literatura laică. După modelul orașelor mari din apus și răsărit, se înființează în-

слао из Букурешта свргли су 1737. аустријску власт у Крајови и у равничарским крајевима, али Аустрија тек 1739. враћа Турцима сва места јужно од Дунава и Саве, а Влашкој Олтенију.

У оно време настаје подвојеност између великих бојара, с једне стране, и средњих и малих бојара, с друге стране. У жељи да избегну намете великих бојара, угрожено становништво желело је да остане под директном влашћу Турака, а не да буде припојено Мунтенији, што се није остварило, већ су границе између Трансилваније и Баната укинуте, а Олтенија поново улази у састав Влашке. Црква се опет враћа митрополији у Букурешту, као што је то било пре двадесет и једну годину.

Упркос тешким политичким и економским приликама, културни живот у Влашкој и Молдавији у XVIII веку развија се, додуше, успорено, али стално и упорно. Румунски језик све више постаје и обредни језик цркве, што је нарочито допринело штампању на румунском језику. То је знатно умањило штампање грчких књига. У Влашкој су између 1716—1780. штампане 24 књиге на грчком или једна на сваке три године, према 42 књиге или једна до две годишње између 1682—1716. године.¹ Румунски језик се постепено уводи и у школе, што је омогућило и ширим народним слојевима да се укључе у систем образовања.

Као и у другим земљама, и у Влашкој се духовни живот развија под утицајем просветитељских идеја са Запада. Образовани Румуни читају енциклопедисте и француске мислиоце у оригиналу, јер се под утицајем Пољака и Руса учи француски језик и прихвата све што долази из Француске. Епископ Кесарије из Римника преводи Француску енциклопедију.² Поред црквених књига, постепено се фаворизује и профана литература. По угледу на велике градове западних зе-

semnate biblioteci, adesea particulare, printre care este celebră aceea a familiei Mavrocordat. Nu mai puțin importante sînt și bibliotecile școlare și mănăstirești. Cartea nu este numai o operă de valoare, pe care cei înstăriți o cumpără ca și pe alte lucruri de preț, ci ea este citită cu plăcere. Dacă facem apel la datele pe care ni le oferă cea mai completă bibliografie de pînă acum a literaturii române vechi, a lui Bianu și Hodoș, putem concluda că dintre tipografiile românești în secolul al XVIII-lea, tipografiile din Muntenia desfășoară cea mai intensă activitate. Aici s-au tipărit 84 de titluri între anii 1717—1750, în Moldova 30, iar în Transilvania numai 8. Între 1701—1740, după același izvor, în Țara Românească s-au tipărit 66 de cărți, în Moldova 10, iar în Transilvania 7. Activitatea tipografică aproape că dispare între 1702—1747, cînd tipografia din Alba-Iulia a fost mutată la Blaj. La intervale foarte rare se tipăreau cărți românești și în Moldova, ceea ce explică răspîndirea mare a cărților tipărite în Țara Românească și înafara frontierelor ei.

II

La sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea Țara Românească dispunea de tipografii bine înzetrate. Domnitorul ei Constantin Brîncoveanu aprecia mult cărțile. În timpul domniei sale au fost înființate patru tipografii: la București în 1678, la Buzău, 1691, la Snagov, 1696 și la Rîmnic la 1705. Tipografia de la București a dat o contribuție importantă la tipărirea cărților și în secolul al XVIII-lea. Imediat după ea urmează tipografia de la Rîmnic, care este cu mult înaintea tipografiei de la Buzău, de la care s-au păstrat un număr foarte mic de cărți din acest secol.

маља, као и источних, оснивају се и значајне библиотеке, често приватне, међу којима је чувена библиотека породице Маврокордата. Не мање значајне су и библиотеке у школама и манастирима. Књига је не само дело од вредности, коју они имућнији купују као остале драгоцености, већ је она и радо читана. Ако се послужимо подацима које нам пружа најмеродавнија библиографија старе румунске књиге, Биануа и Ходоша, можемо закључити да од румунских штампарија у XVIII веку најинтензивније раде штампарије у Мунтенији. Онда је штампано 84 наслова између 1717—1750. године, у Молдавији 30, а у Трансилванији само 8. У времену између 1701. и 1740. године, према истом извору, у Влашкој је штампано 66 књига, у Молдавији 10, а у Трансилванији 7. Штампарска активност потпуно замире за скоро пола века од 1702. до 1747, када је штампарија из Алба-Јулије (румунског Београда) пресељена у Блаж. У веома ретким интервалима штампане су румунске књиге и у Молдавији, па се тиме може објаснити брзо ширење књига које су штампане у Влашкој преко њених граница.

II

Влашка је крајем XVII и почетком XVIII века располагала добро опремљеним штампаријама. Њен владар, Константин Бранковјану, веома је ценио књигу. За његове владавине биле су основане четири штампарије: у Букурешту 1678, у Бузеу 1691, у Снагову 1696. и у Римнику 1705. године. Штампарија у Букурешту дала је значајан допринос румунској штампаној књизи и у XVIII веку. Одмах иза ње следи штампарија у Римнику, која је далеко испред штампарије у Бузеу, из које је сачуван веома мали број књига из тог века.

Cu toate oscilările politice și turburările sociale, tipografiile din Țara Românească în secolul al XVIII-lea și-au păstrat stabilitatea și continuitatea, și chiar dacă n-au dat nimic nou din punct de vedere tehnic sau estetic ele au continuat tradiția din secolul precedent, fiind un factor important în difuzarea culturii și limbii poporului român. Cărțile românești tipărite în secolul al XVIII-lea încep să piardă caracterul exclusiv religios. Se editează acum și primele abecedare și manuale ca și cărți cu conținut distractiv, la început ca adaus ale unor molitvelnice, iar mai târziu ca opere independente. Astfel întâlnim în *Molitvelnicul* din 1730, editat la Râmnic, versuri populare sau în *Catavasierul* din 1747, apărut la aceeași tipografie, poezii ocazionale. Primul manifest politic *Trîmbița românească* a fost, la fel, tipărit la Râmnic, la 1769. Introducerea limbii române în serviciul religios intensifică activitatea traducerilor. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea se traduc liturghiere, octoihuri, penticostare, catavasiere și antologioni, ca și celebrele mineie, scoase la Râmnic între 1766—1780, cu care se încheie una dintre cele mai fructoase perioade ale tipăriturilor din Țara Românească și totodată și din Râmnic.

III

Istoria tipografiei din Râmnic, care ne interesează aici, fără îndoială este în strînsă legătură cu cunoscutul teolog, bibliofil și sculptor în lemn Antim Ivireanul. Activitatea ei începe în ziua în care

Упркос политичким осцилацијама и социјалним немирима, штампарство је у Влашкој у XVIII веку задржало своју стабилност и континуитет, чак иако није дало ништа ново у техничком и естетском погледу. Оно је наставило искуство из прошлог века, као што је наставило да буде важан чинилац у ширењу културе и језика румунског народа.

Румунска штампана књига у XVIII веку почиње да губи свој искључиви религиозни карактер. Издају се и први буквари и уџбеници, као и књиге са забавном тематиком, најпре само као додаци уз неке молитвенике, а касније и као самостална дела. Тако су у *Молитвенику* из 1730. године, издатом у Римнику, штампани као додаток стихови из народне поезије или у *Катавасији* из 1747. године, из исте штампарије, пригодне песме. Први политички манифест, *Трмбица романеаска (Румунска труба)*, штампан је, такође у Римнику, 1769. године. Увођење румунског језика у црквени обред подстиче преводачки рад. У првој половини XVIII века преводе се литургијари, октоиси, пентикостари, катавасије и антологиони, као и чувени минеји који излазе у Римнику од 1776 до 1780. и којима се закључује један од најплоднијих периода у влашком, а уједно и у римничком штампарству.

III

Историја штампарије у Римнику, која нас овде искључиво интересује, несумњиво је у тесној вези са чувеним теологом, библиофилом и резбарем Антимом Ивирјануом. Њен рад почиње онога дана када овај заслужни, већ искусни,

acest merituos tipograf devine episcopul Rîmnicului, în martie 1705.

Despre Antim au fost scrise multe pagini frumoase și ample monografii, ceea ce a și meritat, avînd în vedere enorma sa activitate, rîvna și dăruirea cu care a lucrat cînd este vorba de cultura românească. Scopul nostru, aici, este să ne ocupăm doar de meritele sale cu privire la tipografia din Rîmnic, ale cărei temelii au fost puse de el. Pentru a înțelege bine umanismul său, vom aminti doar cîteva date din viața lui. Este născut în Ivir (vechea denumire a Gruziei). Copil fiind, cade în robia turcească și astfel într-o bună zi ajunge la Constantinopol, unde își însușește o învățătură aleasă. Viața lui o schimbă curtenii lui Constantin Brîncoveanu din Țara Românească, care, la ordinul domnitorului, au plecat în orient în căutarea unor noi evenimente culturale. Brîncoveanu urmărea cu interes nu numai evenimentele de la Veneția, Viena și Paris ci și cele din Orient. Îl interesau creștinii și soarta lor între popoarele orientale. I-a ajutat, adunînd în același timp în jurul său pe toți aceia care prin știința lor îi puteau fi de folos. Curtenii lui n-au greșit în cazul lui Antim, cînd au hotărît să-l aducă în Țara Românească, după ce l-au cunoscut.

Nu se știe data precisă a venirii lui Antim în Țara Românească și nici cum l-au convins să treacă într-o țară necunoscută a cărei limbă nu o știa. Fapt real este, însă, că în 1691 el tipărește în Țara Românească o carte în limba greacă, iar la puțină vreme tipărește și în alte limbi. În 1697 tipărește la Snagov o gramatică în slava veche. Se știe că a învățat limba română în scurt timp, că s-a călugărit și a lucrat cu sîrguință la propășirea și răspîndirea tiparului.

штампар постаје римнички епископ, 16. марта 1705. године.

О Антиму су написане лепе, исцрпне монографије, што је он и заслужио својим огромним радом, залагањем и несебичношћу када је култура румунског народа у питању. Наш задатак је да се овде осврнемо само на његове заслуге за римничку штампарију, чије је темеље ударио. Да бисмо у свему схватили његов хуманизам, споменућемо само неке податке из његовог животописа. Рођен је у Ивиру (старо име Грузије). Као дечак падне у турско ропство и тако, једнога дана, доспе у Цариград, где стиче изврсно образовање. Његов животни пут мењају дворјани Константина Бранковјануа из Влашке, који су, по налогу свога господара, били намерно пошли у потрагу за новим културним тековинама на исток. Бранковјану је живо пратио све што се догађа не само у Венецији, Бечу и у Паризу, већ и на Истоку. Био је заинтересован за хришћане и њихову судбину међу оријенталним народима. Помагао им је, али је истовремено окупљао оне који су својим знањем могли да му буду од користи. У случају Антима, дворски изасланици нису погрешили када су, упознавши га, одлучили да га доведу у Влашку.

Не зна се тачан датум Антимовог доласка у Влашку, нити се зна шта га је, заправо, привукло да пређе у непознату земљу чији језик није познавао. Чињеница је, међутим, да је он 1691. штампао на тлу Влашке једну књигу на грчком, а убрзо штампа и на другим језицима. Године 1697. штампа једну граматику на старословенском у Снагову. Зна се да је за веома кратко време научио румунски језик, замонашио се и ревносно радио на усавршавању и ширењу штампарске вештине.

În același timp Antim lupta și pentru introducerea limbii române în biserică, scriindu-și, aproape întotdeauna, predicile în românește, „în limba înțeleasă de popor”. Ca episcop de Rîmnic, și în curînd ca mitropolit la București, Antim Ivireanul a tipărit 38 de cărți din care 13 religioase în limba română. Activitatea lui la dezvoltarea și perfecționarea tiparului în Țara Românească, ca și în Moldova, este de o mare importanță. Lui trebuie să-i mulțumească poporul român și pentru reluarea activității tipografiei din Tîrgoviște înființată încă în 1545 de Dimitrie Liubavici și colaboratorul său Moise care au adus-o din Goražde (Bosnia). Tot el a înființat și tipografiile din Snagov la 1696 și la mănăstirea Antim de lângă București. În jurul lui s-au adunat tinerii iubitori ai meșteșugului tipografic, învățînd de la el și urmîndu-i exemplul. Să amintim doar unele nume: Mihail Ștefan, Gheorghe Radovici și Dionisie Flor. Marele merit al acestor tipografi este că și-au dăruit truda și știința și altor popoare. În primul deceniu al secolului al XVIII-lea Mihail Ștefan, de aci încolo și Stepanesvili, la invitația regelui Gruziei, Vahtang³, pleacă în această țară îndepărtată ducînd cu el tot utilajul unei tipografii. Probabil că Antim a vrut prin gestul acesta să dovedească că nu și-a uitat țara natală, deoarece el a dat o parte din utilaj, iar literele tipice gruzine le-a gravat singur și le-a dăruit. Astfel tipografii din Rîmnic (Antim era de fapt pe atunci mitropolit și plecat de la Rîmnic) au pus bazele unei tipografii la Tbilisi și au lucrat departe de țara lor. La tipografia din Tbilisi au fost tipărite între anii 1709—1711 zece cărți. Ea a lucrat pîna în 1722, cînd a fost distrusă de cuceritorii turci.

Антим се истовремено залагао и за увођење румунског језика у црквену службу, те је и своје проповеди, готово увек, писао на румунском, „на језику народу разумљивом”. Као римнички епископ, а убрзо и као митрополит у Букурешту, Антим Ивирјану је штампао 38 књига, од којих 13 верских, на румунском језику. Од непроцењиве вредности је његов рад на развијању и усавршавању штампарства у Влашкој, као и у Молдавији. Њему овај народ има да захвали и за обнову штампарије у Трговишту, где је прву штампарију основао још 1545. Димитрије Љубавић са својим сарадником Мојсијем доневши штампарију из Горача (у Босни), као што је основао и штампарију у Снагову, 1696, и у манастиру Антиму код Букурешта. Око њега су се окупљали млади који су волели типографску вештину, од њега учили и следили његовом примеру. Да споменемо само неке, оне чија су имена остала записана: Михаил Штефан, Георге Радовић и Дионисије Флор. Велика је заслуга ових штампара што су свој труд и своје умеће поклањали и другим народима. У првој деценији XVIII века Михаил Штефан, од сада и Степанесвили, на позив грузијског краља Вахтанга,³ креће пут ове далеке земље носећи са собом тешку штампарску опрему. Као да је овим гестом Антим желео да докаже да није заборавио земљу и народ из којих је потекао, јер он је дао део опреме, а типична грузијска слова сам је изрезбарио и поклонио. Тако су, ето, римнички штампари (Антим је, додуше, већ као митрополит ван Римника) ударили темеље једне штампарије у Тбилисију и предано радили далеко од своје постојбине. У штампарији у Тбилисију штампано је између 1709. и 1711. године десет књига. Она је радила до 1722. године, када су је турски завојевачи растурили.

Dar să ne întoarcem la Antim și tipografia de la Rîmnic. Se presupune că Antim ar fi adus aici la 1705 tipografia din Snagov, care și-a încetat activitatea încă în 1701. Înainte de a fi trecut la Rîmnic, ea a fost un timp și la București. Iată o cronologie: în anul 1678 începe activitatea tipografia din București, care lucrează pînă în 1691, cînd își începe activitatea la Buzău a doua tipografie, care lucrează pînă 1704. În același timp lucrează și tipografia de la Snagov de la 1696—1701. De aci este mutată la București⁴, pentru ca apoi să fie trecută la Rîmnic. Deducem că în Țara Românească între 1696—1704 au lucrat două tipografii.

Utilajul tipografiei de la Rîmnic, după toate probabilitățile, datează din anul 1678. Tipografia posedă și litere chirilice și litere grecești. Faptul că s-a mutat de cîteva ori nu prezenta nimic deosebit. Soartă asemănătoare au avut și alte tipografii avînd în vedere că se obișnuia ca episcopii, mitropoliții sau tipografii să ducă cu ei utilajul greu însă prețios, fapt despre care există date scrise lăsate de cronicari sau tipografi. Odată înființată, tipografia de la Rîmnic dă în numai trei ani de activitate zece cărți. După moartea neașteptată a mitropolitului de București Teodosie, Antim, la dorința lui Constantin Brîncoveanu, preia mitropolia iar demnul său urmaș la Rîmnic devine Damaschin Dascălul (1708—1725). Nu există dovezi sigure că tipografia a rămas la Rîmnic, însă se știe că la 1709 se reia activitatea la tipografia din Tîrgoviște. În prima carte tipărită de Damaschin la 1724, există date despre cheltuielile pentru renovarea tipografiei din Rîmnic și despre greutățile provocate de

Но, вратимо се Антиму и штампарији у Римнику. Претпоставља се да је Антим онамо пренео 1705. штампарију из Снагова, која је још 1701. прекинула рад. Пре него што је пренета у Римник, она је била неко време и у Букурешту. Ево једне хронологије: 1678. је почетак митрополијске штампарије у Букурешту, која ради све до 1691. године, када у Бузеу почиње своју активност друга штампарија, која ради све до 1704. године. Истовремено ради и штампарија у Снагову од 1696. до 1701. године. Она се сели, затим, у Букурешт,⁴ да би одавде, најзад, била пренета у Римник. Закључујемо да су у Влашкој у различитим местима радиле истовремено две штампарије између 1696—1704. године.

Опрема штампарије у Римнику, по свему судећи, датира из 1678. године. Одмах је била снабдевена за штампање и грчких и ћириличних књига. По томе што се селила, штампарија у Римнику није била изузетак. Сличну судбину имале су и друге штампарије с обзиром на то да је било уобичајено да епископи, митрополити или штампари носе са собом гломазне али драгоцене опреме, а о томе постоје и писмени подаци које су нам оставили хроничари или штампари.

Једном основана, штампарија у Римнику да је за само три године свога рада десет књига. Одиста леп број за оно време. После изненадне смрти Теодосија, митрополита из Букурешта, Антим, по жељи Константина Бранковјануа, преузима ту митрополију, а његов достојни наследник у Римнику постаје епископ Дамаскин Даскал (1708—1725). Нема поузданих доказа да је штампарија остала у Римнику, али је чињеница да је 1709. обновљена штампарија у Трговишту. Постоји податак у првој књизи коју је Дамаскин штампао 1724. о трошковима на обнови штампарије у Римнику и о тешкоћама због аустријске окупа-

ocupația austriacă. Se ajunge la o întrerupere de șaisprezece ani a activității tipografiei de la Rîmnic, ceea ce este cu totul neobișnuit avînd în vedere calitățile urmașului lui Antim. Unele bibliografii cum este de pildă a lui Bianu și Hodos, amintesc de fapt trei cărți, la numărul 150 și 155, despre care se presupune doar că sînt tipărite la Rîmnic (o lucrare tradusă din grecește în românește). Anul și locul nu sînt trecute în carte ci se deduce prin analogie, deoarece și la Rîmnic s-au tipărit cărți grecești. Se mai amintește și un *Catavasier* de la Rîmnic, din 1715, cu toate că pînă acum nu a fost găsit nici un exemplar complet, nici foaia de titlu, și se presupune numai că este tipărit aici avînd în vedere formatul literelor și aspectul cărții. După toate probabilitățile, perioada aceasta de șaisprezece ani în istoria tipografiei din Rîmnic rămîne neclară deocamdată. Poate că nu sînt fără temei presupunerile că tipografia de la Rîmnic a lăsat în urma ei mult mai multe ediții decît se știe astăzi și aceasta nu numai din această perioadă de șaisprezece ani, ci în general. Chiar și în unele lucrări se spune că tipografia de la Rîmnic a lucrat fără întrerupere de la 1705 pînă la 1827⁵. Și încă un amănunt în favoarea presupunerii că tipografia nu și-a întrerupt activitatea timp de șaisprezece ani: este cunoscut, anume, faptul că urmașul lui Antim, Damaschin Dascălul, a fost un episcop învățat și sîrguincios. A continuat ideile predecesorului său, mai ales cînd era vorba de introducerea limbii române în serviciul religios și de instruirea poporului. A contribuit cu mijloace materiale la deschiderea unei școli românești la Rîmnic sub supravegherea sa personală; în mod deosebit a apreciat meșteșugul tipăririi, fiind el însuși tipograf. Chiar din această cauză se pune întrebarea cum s-a putut întîmpla ca tocmai în timpul său să nu se tipărească nimic într-o perioadă atît de lungă. În lucrarea lui Aurel

ције. Наилазимо, тако, на празнину од шеснаест година у историји римничке штампарије, што је необично за Антимовог наследника и његове особине. Неке библиографије, као што је Биану-Ходош, додуше, наводе три књиге за које се само претпоставља да су штампане у Римнику, на пример, под бројем 150 и 155 (један превод са грчког на румунски). Година и место нису наведени на књизи, али се време и место наслућују по томе што су и у Римнику штампане грчке књиге. Још се наводи и једна римничка *Катавасија*, из 1715, мада до сада није нађен ниједан њен комплетан примерак, нити насловна страница, те се само по облику слова и по опреми претпоставља да је штампана у Римнику. По свему судећи, овај период историје римничке штампарије од шеснаест година остаје, за сада, нерасветљен. Можда нису неосноване претпоставке да је римничка штампарија оставила за собом много више издања него што се данас зна, и то не само из овог периода од шеснаест година, него и уопште. Чак се и у неким радовима даје податак да је штампарија у Римнику радила од 1705—1827. године непрекидно.⁵ И још један податак у прилог претпоставци да штампарија није мола да мирује шеснаест година: познато је, наиме, да је Антимов наследник Дамаскин Даскал био врло учен и марљив римнички епископ. Залагао се за идеје претходника, посебно за увођење народног језика у црквени обред и за просвећивање румунског народа. Залагао се за отварање румунске школе у Римнику о свом трошку и под личним надзором, посебно је ценио штампарску вештину, а и сам је био штампар. Зато се и поставља питање како је могуће да се управо у његово време не штампа ништа током толиког низа година? У већ поменутом раду Аурелијана Саћердоцеануа наводи се податак о томе да је истакнути штампар,

Sacerdoțeanu se spune că G. Ionescu, cunoscutul tipograf, a scris despre tipografia din Rîmnic. El dă o listă întreagă de cărți care, după părerea sa, s-au tipărit la Rîmnic. Însă lista nu este sistematizată și după unii istorici este și neîntemeiată. Cu toate că adesea indică și locul unde se păstrează cărțile la care se referă, ele se identifică greu din cauza lipsei foilor de titlu și a altor file. Astfel această lucrare necercetată îndeajuns rămîne o enigmă care va clarifica, poate, încă unele pagini necunoscute din istoria tipografiei din Rîmnic.

Cu *Ceaslovul* din 1724 începe, de fapt, cea mai rodnică perioadă a tipografiei din Rîmnic în secolul al XVIII-lea. În prefața *Ceaslovului* din 1724 episcopul Damaschin Dascălul, care dă un nou avînt tipografiei renovate, vorbește despre cheltuielile făcute cu ocazia renovării și despre greutățile politice sub dominația austriacă. La un an de zile după amenajarea tipografiei, Damaschin pleacă din Rîmnic, iar în locul lui vine Chesarie, care continuă tipărirea cărților cu ajutorul neprecupețit al unuia dintre cei mai renumiți tipografi ai vremii Ilia de Cernavodă. Perioada aceasta este de mare importanță pentru cărțile sîrbești tipărite în secolul al XVIII-lea. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Austria există o singură tipografie în care se puteau tipări cărți cu litere chirilice, la Tîrnavia lîngă Požun (Bratislava), care era considerată mult timp ca „tipografie iezuită înființată în vederea unirii sîrbilor, rutenilor și românilor”⁶.

Începînd cu Đorđe Rajković, care, se pare, că a avut ideea acestei tipografii unite la Tîrnavia, continuînd cu Jovan Bošković și Skerlić, pînă la dr. Milorad Pavić, istoricii sîrbi considerau unirea cu Roma țelul principal al tipografiei de la Tîrnavia, dar în același timp și cea mai serioasă piedică în calea înființării unei tipografii chirilice între anii 1690—1770. Printre cei care au cercetat conștiincios

Г. Јонеску писао о штампарији у Римнику. Он даје списак читавог низа књига које су, по њему, штампане у Римнику. Међутим, списак није систематизован, а, према неким историчарима, он је и непоуздан. Мада често даје и место где се наведене књиге чувају, постоје тешкоће у њиховом идентификовању због недостатка насловних страница или читавих листова. Тако овај недовољно проучен рад остаје загонетка која ће, уколико буде одгонетнута, можда, осветлити још неке непознате странице из историје штампарије у Римнику.

Са *Часословом* из 1724. почиње, заправо нови, најплоднији период римничке штампарије током XVIII века. Нов замах у новој, преуређеној, штампарији даје епископ Дамаскин Даскал, који нам о материјалним трошковима за обнављање и о политичким тешкоћама под аустријском владавином говори у предговору *Часослова* из 1724. године. После само годину дана од преуређења штампарије, Дамаскин је отишао из Римника, а на његово место долази Кесарије, који наставља са штампањем уз свесрдну помоћ Илије из Чернаводе, једног од најчувенијих штампара тога времена. Управо тада настаје веома значајан период за српску штампану књигу у XVIII веку. Наиме, у првој половини XVIII века у целој Аустрији постојала је само једна једина штампарија у којој су штампане књиге ћирилицом, у Трнави, код Пожуна (Братиславе), за коју се дуго држало да је „језуитска штампарија установљена ради унијаћења Србаља, Русина и Румуна”.⁶

Почев од Борба Рајковића, од кога, чини се, и потиче ова идеја о унијатској штампарији у Трнави, па преко Јована Бошковића и Скерлића, све до др Милорада Павића, влада међу Србима мишљење да је унијаћење главни циљ трнавске штампарије, а уједно и најозбиљнија препрека

și au scris despre soarta cărților sîrbești tipărite în secolul al XVIII-lea este și Radoslav Grujić. „Încercarea lui Grujić de a găsi alte explicații legate de insuccesul înființării tipografiilor sîrbești în Austria în secolul al XVIII-lea a rămas fără ecou”. Urmînd această concepție s-a presupus că și mitropolitul Moise Petrović a evitat din aceleași motive tipografia din Tîrnavia, și în 1726 a hotărît să tipărească pentru necesitățile sîrbilor și românilor un abecedar la tipografia ortodoxă din Rîmnic. Această mică carte este un abecedar cu text paralel în limbile română și rusoslavă. Asemenea tipărire bilingvă este adesea și expresie a situației politice de atunci. În această carte bilingvă este făcută pentru români traducerea abecedarului lui Teofan Procopovici *Pervoje učenije otrokom* tipărit în 1720 la tipografia mănăstirii Alexandru Nevschi din Petersburg, iar pentru sîrbi este retipărită ediția rusească fără traducere. Abecedarul original a ajuns la unsprezece ediții, iar aceasta bilingvă este făcută după ediția din 1723. Moisie Petrović a angajat pentru această lucrare pe tipograful Ilia de Cernavodă, iar „îndreptătorul” cărții a fost egumenul mănăstirii de la Govora, Ștefan. Abecedarul este mai mult un catehism în care sînt doar cîteva pagini de adevărat abecedar, iar în rest explică pe larg: *Tatăl nostru, Născătoare de dumnezeu, Credeul, Cele zece porunci dumnezeiești și Fericirile*⁸.

În 1727 se tipărește la Rîmnic și a doua ediție, acum numai în rusoslavă și fără titlu complet. În anul 1734 se tipărește pentru sîrbi și a treia ediție a acestui abecedar la fel numai în rusoslavă, din ordinul și pe cheltuiala mitropolitului și consilierul împărațesc Vicentie Jovanović. Acest abecedar se

за оснивање ћириличке штампарије између 1690—1770. године. Међу онима који су савесније истраживали и писали о судбини српске штампане књиге у XVIII веку јесте Радослав Грујић. „Грујићев покушај трагања за другачијим разлозима о неуспесима у оснивању српских штампарија у Аустрији у XVIII веку остао је усамљен”.⁷ Следећи ову концепцију, веровало се да је и митрополит Мојсије Петровић из истих разлога избегавао штампарију у Трнави, те 1726. решио да се за потребе Срба и Румуна штампа један буквар у православној штампарији у Римнику. Ова мала књига је упоредни буквар на румунском и рускословенском језику. Овакво двојезично штампање је често, и одраз је ондашњих политичких прилика. У овој двојезичној књизи је дат за Румуне превод буквара Теофана Прокоповића *Первоје ученије отроком* из 1720. штампаног у штампарији манастира Александар Невски у Петрограду, а за Србе је прештампано руско издање без превода. Оригинални буквар доживео је једанаест издања, а ово двојезично рађено је према ономе из 1723. године. Мојсеј Петровић ангажовао је за ту прилику штампара Илију из Чернаводе, а „поправител” књиге беше игуман манастира из Говоре Штефан. Буквар је више као неки катихизис у коме је само неколико листова правог буквара, а иначе су опширно протумачени у њему: *Оченаш, Богородице дјево, Вјерују, Десет заповести божјих и Блаженство*.⁸

Већ 1727. штампано је у Римнику и друго издање, сада само на рускословенском језику, и то без комплетног наслова. Године 1734. штампа се и треће издање овог буквара за Србе, такође само на рускословенском, а по налогу и о трошку београдског митрополита и царског саветника Вићентија Јовановића. Тек 1749. овај се буквар

tipărește din nou abia în 1749, de această dată numai în românește.

Pentru poporul român și sîrb acest abecedar este foarte important. El prezintă o contribuție prețioasă literaturii pedagogice a celor două popoare. Este punct de răscruce în istoria cărților tipărite sîrbești din secolul al XVIII-lea. Stojan Novaković a considerat, pînă la descoperirea ediției din 1727 și 1734 a acestui abecedar la biblioteca mitropoliei din Karlovci în 1877, ca dată la care a început tipărirea cărților sîrbești mai noi anul 1741, cînd a fost tipărită cu metoda plăcilor gravate de cupru *Stematografia* lui Hristofor Žefarović. Abecedarul mută data tipăririi cărților sîrbești cu cincisprezece ani mai de vreme. Lui Stojan Novaković îi era clar că abecedarul din 1727 este ediția a doua, însă nu știa data precisă a primei ediții și a plasat-o între anii 1722—1727.

Mitropolitul Moisie Petrović nu s-a putut împăca cu faptul că sîrbii nu au tipografie. El evita vizibil tipografia de la Tîrnavia, iar tipărirea la Rîmnic, se prea poate, să fi fost scumpă, și de aceea face din nou o cerere consiliului de război al curții împărătești de la Viena să i se aprobe înființarea unei tipografii la Belgrad pe cheltuială proprie, pentru tipărirea cărților școlare și bisericesti. Cererea i-a fost respinsă cu motivarea că tipografia din Tîrnavia poate să satisfacă necesitățile exprimate în cererea mitropolitului. Este curios că în aceste acte nici una din părți nu amintește tipografia din Rîmnic, cu toate că este imposibil ca curtea să nu fi știut de ea⁹. Sîrbii au folosit tipografia din Rîmnic încă de două ori: în 1755 a fost retipărită *Slovenska gramatica* a lui Meletije Smotricki, iar în 1761 *Srbljak (Pravila molebnaja svjatih serbskih prosvetitelej)*, a episcopului Aradului Sinesije Živanović. Pînă acum se știe de cinci cărți sîrbești tipă-

поново штампа, овога пута само на румунском језику.

Овај буквар има вишеструки значај за румунски и српски народ. Он је драгоцен допринос педагошкој литератури оба народа. Прекретница је за историју српске штампане књиге у XVIII веку. Стојан Новаковић је све до открића овог буквара, у библиотеци карловачке митрополије 1877, када је у својим рукама имао издања из 1727. и 1734. године, сматрао за почетак новијег штампана српске књиге 1741. годину, у којој је, наиме, штампана бакрорезна *Стематологија* Христофора Жефаровића. Буквар помера овај датум почетка штампана српске књиге за петнаест година уназад. Стојану Новаковићу је било јасно да је буквар из 1727. друго издање, али није знао тачан датум првог издања, те га је ставио између 1722—1727. године.

Митрополит Мојсије Петровић никако није могао да се помири с тим да Срби немају своју штампарију. Он у Трнави је очигледно избегавао, а штампање у римничкој штампарији је, може бити, било скупо. Зато је 1730. поново упутио молбу царском дворском ратном савету да му се одобри да за штампање црквених и школских књига свога народа о свом трошку оснује штампарију у Београду. Молба му је одбијена с образложењем да постоји штампарија у Трнави, која може да задовољи потребе које митрополит наводи у молби. Занимљиво је да у тим актима ниједна страна не помиње штампарију у Римнику, мада је немогуће да се на двору за њу није знало.⁹ Срби су се још два пута послужили римничком штампаријом: 1755. прештампана је *Славенска граматика* Мелетија Смотричког, а 1761. *Србљак (Правила молебнаја свјатих сербских просветителеј)* арадског епископа Синесија Живановића. За сада се наводи пет српских књига шам-

rite la Râmnic în secolul al XVIII-lea. Prin forța împrejurărilor și datorită situației politice, mica tipografie din Râmnic a restituit serviciul făcut de sârbii care au adus meșteșugul tipăririi pe teritoriul Țării Românești în 1508, de unde s-a răspândit apoi și în alte regiuni.

Printre merituoșii episcopi de Râmnic, bibliofili și tipografi trebuie să-l evidențiem aici pe episcopul Chesarie. Ca un om învățat care pe lângă faptul că, cunoștea bine meșteșugul tiparului și era și un renumit estet, mulțumit că a preluat de la Damaschin Dascălul tipografia complet renovată, a contribuit la aspectul mai bun al cărții și forma mai frumoasă a literelor. A fost, însă, foarte modest, așa că în prefețele cărților tipărite la Râmnic, în timpul său, numai rar se pot întâlni, ca la alții, însemnări despre el, activitatea sa sau despre greutatea avute cu ocazia tipăririi. Datorită lui au fost tipărite la Râmnic, începând din 1776, *Mineiele* în limba română. În ele a tipărit prefețe de o mare importanță pentru istoria românilor. După cum singur spune, ideea de a traduce *Mineiele* în românește aparține mitropolitului Ungrovlahiei Grigore, iar colaborator este și Filaret din Râmnic. Chesarie era foarte învățat, cunoștea mai multe limbi și a tradus mult. Nicolae Iorga în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* denumeste o întreagă epocă după el. Colaborator, iar mai apoi și urmaș al lui Chesarie la Râmnic este episcopul Filaret. El era o natură cu totul opusă lui Chesarie, fiind mult mai deschis. Din notițele sale se vede că simte necesitatea irezistibilă de a comunica, scrie și comentează toate. Datorită acestui fapt găsim, azi, și date despre activitatea și intențiile tipografiei. De la el luăm la cunoștință că tipografia în 1787 devine proprietatea particulară a episcopului, adică a lui Filaret. Cum veniturile devin din ce în ce mai mici, el nu

паних у Римнику у XVIII веку. Стицајем околности и политичких збивања, мала римничка штампарија узвратила је услугу Србима, који су први пренели штампарску вештину на тло Влашке 1508, одакле се ширила и у друге крајеве земље.

У низу заслужних римничких епископа, библиофила и штампара и овде треба истаћи епископа Кесарија. Као човек који је поред знања и штампарског умећа био и чувени естет, могао је бити веома задовољан што је од Дамаскина Даскала преузео потпуно преуређену штампарију. Залагао се и за бољу опрему књиге и лепши изглед слова. Био је, међутим, веома скроман, те се у предговорима књига које су штампане у Римнику у његово време ретко могу наћи, као код других, белешке о њему, његовом раду или о тешкоћама које је имао приликом штампања. Његовом заслугом у Римнику су од 1776. штампани *Минеји* на румунском. У њима је штампано предговоре који имају велики значај за историју Румуна. Као што и сам каже, идеја о преводу *Минеја* на румунски језик припада влашко-угарском митрополиту Григорију, а сарадник је и Филарет из Римника. Кесарије је био врло образован, познавао је више језика и био веома плодан преводилац. По њему је Николаје Јорга у својој *Историји румунске књижевности XVIII века* обележио читаву једну епоху. Сарадник, а затим и наследник Кесарија у Римнику је епископ Филарет. Он је сасвим супротне природе, отворенији је. Из његових белешака се види да осећа неодољиву потребу да све саопштава, записује и коментарише. Захваљујући томе, из његовог времена имамо и понешто записано о раду штампарије и о намерама за њен будући рад. Од њега сазнајемо и да је штампарија 1787. постала приватна својина епископова, тј. Филаретова, али како је

o duce cu el cînd este numit mitropolit la București în locul mitropolitului Mitrofan¹⁰.

În timpul lui Antim, și chiar mai tîrziu, tipografia din Rîmnic a lucrat foarte intens, iar tipografii au ținut seamă și de aspectul estetic al cărții. Să ne amintim numai că Antim a tipărit în decurs de trei ani zece cărți, iar în decursul anilor ritmul se intensifică, ceea ce deducem din cele ce comunică tipografii cititorilor. Ei și indică aceasta ca motiv principal al greșelilor și lipsurilor. Munca intensă a tipografiilor a cerut cîteva renovări ale utilajului și literelor. În anul 1746 preotul Mihai Atanasievici reînnoiește literele, după cum luăm la cunostință din *Acatistul* tipărit în acest an. Totuși există și păreri că, cărțile tipărite în Țara Românească sînt proaste. Nicolae Iorga citîndu-l pe Sulzer în *Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea*, vorbește despre tiparul și zațul prost, făcînd în general o apreciere proastă a cărților tipărite în Țara Românească. Cum tipografia de la Rîmnic este imediat după cea de la București, în privința importanței și numărului de opere tipărite, desigur că s-a avut în vedere și edițiile ei. Aici trebuie să amintim că cel puțin *Gramatika* lui Meletije Smotricki, tipărită aci pentru sîrbi în 1755, face parte dintre cărțile mai frumoase ale timpului. Părerea lui Sulzer este probabil rezultatul comparației cu cărțile editate în apus, care erau la un nivel mai ridicat. Fapt real este că, cărțile tipărite la Rîmnic aveau cumpărători și cititori, deoarece edițiile se epuizau repede și ajungeau la cîteva ediții. Aici s-au tipărit în decurs de o sută douăzeci de ani 137 de cărți (incluzînd și edițiile repetate) sau 34% din numărul total de cărți tipărite în Țara Românească în secolul al XVIII-lea. La București numărul acestora se ridică la aproximativ 164 între 1716—1780 sau cu 48% mai mult. Se apreciază că în Țara Românească în secolul al XVIII-lea s-au

приход био све мањи, он је није понео са собом када је после митрополита Митрофана постављен за митрополита у Букурешту.¹⁰

У време Антима, па и касније, штампарија у Римнику радила је веома интензивно, а њени штампари водили су рачуна и о естетском изгледу књиге. Сетимо се само да је Антим за три године штампао десет књига, а током година темпо се појачавао, што се сазнаје из саопштења штампара читаоцима. Они то и наводе као главни разлог што приликом штампања долази до грешака и пропуста. Интензиван рад штампарије захтевао је неколико обнављања опреме и слова. Године 1746. поп Михај Атанасијевић обнавља слова, како се сазнаје из *Акатиста* штампаног те године. Ипак, постоје мишљења да су књиге штампане у Влашкој лоше. Николаје Јорга у својој *Историји румунске књижевности XVIII века* цитира Сулцера који говори о лошој штампи, о лошем slogу и уопште даје врло лошу оцену штампаним књигама у Влашкој. Како је штампарија у Римнику по значају и по броју штампаних дела одмах иза букурештанске штампарије, свакако да се мисли и на њена издања. Овде ваља поменути да бар *Грамматика* Мелетија Смотрицког, штампана онде за Србе 1755, спада међу лепше оновремене књиге. Сулцерово мишљење је, вероватно, произашло као резултат поређења са западним издањима, где је штампарство било на вишем ступњу. Чињеница је, међутим, да је римничка књига имала своје купце и своје читаоце, јер су се њена издања брзо распродала, а не мали број доживео је и више издања. У њој је за сто двадесет година штампано 137 књига (укључујући и поновљена издања) или 34% од укупног броја штампаних књига у Влашкој у XVIII веку. У Букурешту тај се број пење на око 164 књиге у периоду од 1716. до 1780. године или за 48% више.

tipărit în total 338 de cărți¹¹. Dacă se compară faptul că în secolul precedent trebuiau șapte luni pentru tipărirea unei cărți, iar la Rîmnic se tipăreau mai mult de trei pe an, putem ușor concluda cît de mare era efortul entuziaștilor de aici (pentru că ei au fost entuziaști într-adevăr) să realizeze toate acestea. Pentru a explica mai bine aceste date, trebuie să spunem că numărul cărților tipărite la Rîmnic este de 46 de titluri dintre care 19 cu ediții repetate, iar numai 27 cu o ediție¹².

Greutățile avute de tipografia de la Rîmnic în activitatea lor sînt cunoscute sau se pot presupune. Pe lîngă marea viteză și munca de noapte, unul din motivele care a dus la apariția greșelilor era și asemănarea literelor. Tipografia de la Rîmnic erau conștienți de aceasta și adesea se adresau cititorilor cerîndu-le să fie înțelegători. „Corectorii” aveau întotdeauna mult de lucru și mare responsabilitate. Cîteodată ei se semnau, însă de cele mai multe ori rămîneau anonimi. Se știe că Mitrofan Gragoras a avut sarcina grea de a îndrepta textul primei cărți tipărite la Rîmnic în 1705 în grecește. Nu mai puțin apreciat a fost și egumenul Ștefan de la mănăstirea Govora, care a „corectat” *Pervoje učenije otrokom* în limba rusoslavă. Mai tîrziu primul corector al cărților românești, în jurul anului 1733, a fost Ivan Făgărășanul. Numărul lor crește cu timpul, deoarece un corector nu a mai putut satisface necesitățile tipografiei din Rîmnic oricît ar fi lucrat de sîrguincios. Se știe că Laurențiu Dimitrievici între 1737—1759 a „corectat” singur douăzeci și una de cărți. Printre ultimii în secolul al XVIII-lea se amintește Grigore de Rîmnic, care a „corectat” între 1781 și 1793 nouăsprezece cărți.

O mare însemnătate în activitatea tipografiei din Rîmnic a avut și familia preotului Atanasie Popovici, în care meșteșugul tiparului a trecut din

Сматра се да је у Влашкој у XVIII веку штампано укупно 338 књига.¹¹ Ако се упореди податак да је у претходном веку требало седам месеци за штампање једне књиге, а у Римнику се штампало више од три за годину дана, лако се може закључити колики је био напор римничких ентузијаста, јер они су то били, да постигну за оно време такве резултате. Да бисмо мало боље објаснили ове податке, треба рећи и то да се број штампаних књига у Римнику своди на 46 наслова, од којих 19 са поновљеним издањима, а 27 са само једним издањем.¹²

Познате су или се могу наслутити тешкоће које су римнички штампари имали у свом раду. Осим ујурбаности и ноћног рада, један од разлога за настале грешке је и сличност слова. И римнички штампари били су свесни тога и често су се обраћали читаоцима тражећи њихово разумевање. „Поправитељи“ су увек имали пуне руке посла и не малу одговорност. Они би се понекад потписивали, али су, ипак, најчешће остали анонимни. Зна се да је Митрофан Грагорас имао тежак задатак да исправи текст прве књиге која је штампана у Римнику 1705. на грчком језику. Не мање цењен био је и Штефан, игуман манастира Говоре, који је „поправљао“ *Первоје учење отроком* на рускословенском. Каснији лектор, први за румунски језик, око 1733, био је Иван Фагарашанул. Број лектора се временом повећава, јер један лектор није више могао да задовољи потребе римничке штампарије ма колико предано радио. Зна се да је Лаврентије Димитријевић између 1737—1759. сам „поправио“ двадесет и једну књигу. Међу последњима у XVIII веку помиње се Григорије од Римника, који је између 1781. и 1793. „поправио“ деветнаест књига.

Велики значај у раду римничке штампарије имала је породица попа Атанасија Поповића, у

tată-n fiu dînd astfel nouă tipografi între anii 1730—1819. Ei semnează diferit, însă foarte rar le scapă să nu pună în fața numelui și sin... încît se pot ușor identifica. Cărțile tipărite la Rîmnic sînt bogat ilustrate. Acestea sînt gravuri în lemn în stil popular, uneori modeste, cu toate că există și adevărate opere de artă. De cele mai multe ori nu li se cunoaște autorul. Printre cei mai importanți ilustratori trebuie amintiți Petru Popovici din Rîmnic și Mihail și Gheorghe Popovici. Temele ilustrațiilor, avînd în vedere caracterul edițiilor de la Rîmnic, au de cele mai multe ori caracter religios, avînd pe ici pe colo detalii din viața de toate zilele, iar ornamentele sînt în majoritate sub influența folclorului românesc.

În ceea ce privește trecerea datei de apariție tipografii din Rîmnic nu au fost consecvenți. Introduceau în stilul cărților ortodoxe și anul de la facerea lumii și anul erei noastre, uneori și ambele versiuni în aceeași carte. De obicei, pe lîngă anul în care s-a terminat tipărirea, se pune și luna din anul precedent în care s-a început tipărirea. Pe *Triodul* din 1777 au scris de exemplu, 20 octombrie — 25 februarie 1777. Tipărirea a început, deci, în anul 1776.

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea se micșorează simțitor activitatea tipografiei din Rîmnic. În 1787 se tipărește gramatica românească a lui Ianache Văcărescu. A tipărit-o Dimitrie Mihailovici, fiul preotului Constantin. După atîția ani tipografia trebuia din nou renovată. Ea devine tot mai puțin rentabilă, însă, totuși, își continuă activitatea. Cu toate greutățile materiale entuziaștii de la Rîmnic au reușit să o renoveze datorită ierodiaconului Grigore, ceea ce se deduce din *Molitvelnicul* din 1793 și *Apostolul* din 1794. La începutul secolului următor tipogra-

којој је штампарска вештина прелазила са оца на сина дајући тако девет штампара у периоду од 1730—1819. године. Они се често различито потписују, међутим ретко кад пропусте да испред имена ставе и син..., тако да их је лако идентификовати.

Књиге штампане у Римнику богато су илустроване. То су гравире у дрвету у стилу народних рукотворина, понеке врло скромне, а има и правих уметничких дела. Најчешће су непотписане. Међу најзначајнијим илустраторима треба истаћи Петра Поповића из Римника, Михаила и Георгеа Поповића. Теме илустрација су, у складу са карактером римничких издања, најчешће религиозног карактера, ту и тамо са детаљима из свакодневног живота, а орнаментика је најчешће под утицајем влашког фолклора.

У погледу бележења датума ни римнички штампари нису били доследни. Употребљавали су, у стилу православне књиге, и годину од настанка света и годину наше ере, понекад и обе верзије на истој књизи, једну поред друге. Обично су водили рачуна о томе да, поред године када је штампање завршено, бележе и месец из претходне године када је штампање започето. На *Триоду* из 1777. забележили су, на пример, 20. октобар—25. фебруара 1777. године. Штампање је, дакле, започело 1776. године

Крајем XVIII века осетно опада рад штампарије у Римнику. Међутим, 1787. штампа се румунска граматика коју је саставио Јанаке Вакареску. Штампано ју је Димитрије Михаиловић, син попа Константина. Штампарија је након толиких година опет у таквоме стању да је треба поново обновити. Она је, међутим, све мање рентабилна, али се у њој још увек штампа. Поред свих материјалних недаћа, римнички ентузијастички су успели да је обнове, што се закључује из *Молитвеника*

grafia devine proprietatea tipografilor din rîndul orăşenilor, iar soarta ei trece limitele perioadei care ne interesează aici.

Astăzi, după două sute şaptezeci de ani de la înfiinţarea tipografiei din Rîmnic şi două sute cincizeci de ani de la tipărirea primului abecedar pentru sîrbi, ne amintim de acest oraş şi tipografia episcopiei, poate vom descoperi, în trecut, ceva nou în cărţile tipărite aici şi vom lua la cunoştinţă ceva mai mult.

Traducere de Ileana-Rodica Bulic

из 1793. и *Апостола* из 1794. године, захваљујући јеробакону Григорија. На самом почетку следећег века епископска штампарија прелази у власништво штампара из грађанског staleжа, а њена даља судбина превазилази оквире периода који нас овде интересује.

Данас, двеста и седамдесет година од оснивања штампарије у Римнику и двеста и педесет година од када је у њој штампан први буквар за Србе, ми се с разлогом сећамо овога града и његове епископске штампарије не бисмо ли, успут, открили још понешто ново међу књигама штампаним у њој, сазнали нешто више о њој.

НАПОМЕНЕ / OBSERVAȚII

¹ Costea Marinoiu: *Contribuții tipografiei vîlcene la dezvoltarea limbii și literaturii române*. În: *Tipografii și tipografi la Rîmnîcu Vîlcea*, Rm. Vîlcea, 1972, (s. p.).

² Исто као под 1.

³ Mircea Tomescu: *Istoria cărții românești*, București, Editura științifică, 1968, 76.

⁴ Aurelian Sacerdoțeanu: *Tipografia Episcopiei Rîmnîcului (1705—1825)*. În: *Mitropolia Olteniei*, XII, 5—6, mai—iunie 1960, 296.

⁵ Corneliu Tamaș: *Vechi tiparnițe la Rîmnîcu Vîlcea*. În: *Tipografii și tipografi la Rîmnîcu Vîlcea*, Rm. Vîlcea, 1972, (s. p.).

⁶ Димитрије Руварац: *Мојсије Петровић, митрополит београдски, Споменик ХХХІV (31) Београд, 1898, 121.*

⁷ Лазар Чурчић: *Тобожња унијатска штампарија у Трнави, Зборник Матице српске за књижевност и језик, ХІХ, 3, 1971, 406.*

⁸ Димитрије Руварац. Цитирано дело, 121.

⁹ Стојан Новаковић, *Буквари за Србе од 1727. и 1734, Гласник српског ученог друштва, ХLVI, Београд, 1878, 235.*

¹⁰ Aurel Sacerdoțeanu. Citirano delo, 297.

¹¹ Mircea Tomescu. Citirano delo, 98.

¹² Aurelian Sacerdoțeanu: Citirano delo, 307.

1

1848

1849

1850

1851

1852

1853

1854

1855

1856

1857

1858

1859

1860

1861

1862

1863

1864

1865

1866

1867

1868

1869

1870

1871

1872

1873

1874

1875

1876

1877

1878

1879

1880

1881

1882

1883

1884

1885

1886

1887

1888

1889

1890

1891

1892

1893

1894

1895

1896

1897

1898

1899

1900

1901

1902

1903

1904

1905

1906

1907

1908

1909

1910

1911

1912

1913

1914

1915

1916

1917

1918

1919

1920

1921

1922

1923

1924

1925

1926

1927

1928

1929

1930

1931

1932

1933

1934

1935

1936

1937

1938

1939

1940

1941

1942

1943

1944

1945

1946

1947

1948

1949

1950

1951

1952

1953

1954

1955

1956

1957

1958

1959

1960

1961

1962

1963

1964

1965

1966

1967

1968

1969

1970

1971

1972

1973

1974

1975

1976

1977

1978

1979

1980

1981

1982

1983

1984

1985

1986

1987

1988

1989

1990

1991

1992

1993

1994

1995

1996

1997

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2005

2006

2007

2008

2009

2010

2011

2012

2013

2014

2015

2016

2017

2018

2019

2020

2021

2022

2023

2024

2025

2026

2027

2028

2029

2030

2031

2032

2033

2034

2035

2036

2037

2038

2039

2040

2041

2042

2043

2044

2045

2046

2047

2048

2049

2050

2051

2052

2053

2054

2055

2056

2057

2058

2059

2060

2061

2062

2063

2064

2065

2066

2067

2068

2069

2070

2071

2072

2073

2074

2075

2076

2077

2078

2079

2080

2081

2082

2083

2084

2085

2086

2087

2088

2089

2090

2091

2092

2093

2094

2095

2096

2097

2098

2099

2100

2101

2102

2103

2104

2105

2106

2107

2108

2109

2110

2111

2112

2113

2114

2115

2116

2117

2118

2119

2120

2121

2122

2123

2124

2125

2126

2127

2128

2129

2130

2131

2132

2133

2134

2135

2136

2137

2138

2139

2140

2141

2142

2143

2144

2145

2146

2147

2148

2149

2150

2151

2152

2153

2154

2155

2156

2157

2158

2159

2160

2161

2162

2163

2164

2165

2166

2167

2168

2169

2170

2171

2172

2173

2174

2175

2176

2177

2178

2179

2180

2181

2182

2183

2184

2185

2186

2187

2188

2189

2190

2191

2192

2193

2194

2195

2196

2197

2198

2199

2200

2201

2202

2203

2204

2205

2206

2207

2208

2209

2210

2211

2212

2213

2214

2215

2216

2217

2218

2219

2220

2221

2222

2223

2224

2225

2226

2227

2228

2229

2230

2231

2232

2233

2234

2235

2236

2237

2238

2239

2240

2241

2242

2243

2244

2245

2246

2247

2248

2249

2250

2251

2252

2253

2254

2255

2256

2257

2258

2259

2260

2261

2262

2263

2264

2265

2266

2267

2268

2269

2270

2271

2272

2273

2274

2275

2276

2277

2278

2279

2280

2281

2282

2283

2284

2285

2286

2287

2288

2289

2290

2291

2292

2293

2294

2295

2296

2297

2298

2299

2300

2301

2302

2303

2304

2305

2306

2307

2308

2309

2310

2311

2312

2313

2314

2315

2316

2317

2318

2319

2320

2321

2322

2323

2324

2325

2326

2327

2328

2329

2330

2331

2332

2333

2334

2335

2336

2337

2338

2339

2340

2341

2342

2343

2344

2345

2346

2347

2348

2349

2350

2351

2352

2353

2354

2355

2356

2357

2358

2359

2360

2361

2362

2363

2364

2365

2366

2367

2368

2369

2370

2371

2372

2373

2374

2375

2376

2377

2378

2379

2380

2381

2382

2383

2384

2385

2386

2387

2388

2389

2390

2391

2392

2393

2394

2395

2396

2397

2398

2399

2400

2401

2402

2403

2404

2405

2406

2407

2408

2409

2410

2411

2412

2413

2414

2415

2416

2417

2418

2419

2420

2421

2422

2423

2424

2425

2426

2427

2428

2429

2430

2431

2432

2433

2434

2435

2436

2437

2438

2439

2440

2441

2442

2443

2444

2445

2446

2447

2448

2449

2450

2451

2452

2453

2454

2455

2456

2457

2458

2459

2460

2461

2462

2463

2464

2465

2466

2467

2468

2469

2470

2471

2472

2473

2474

2475

2476

2477

2478

2479

2480

2481

2482

2483

2484

2485

2486

2487

2488

2489

2490

2491

2492

2493

2494

2495

2496

2497

2498

2499

2500

2501

2502

2503

2504

2505

2506

2507

2508

2509

2510

2511

2512

2513

2514

2515

2516

2517

2518

2519

2520

2521

2522

2523

2524

2525

2526

2527

2528

2529

2530

2531

2532

2533

2534

2535

2536

2537

2538

2539

2540

2541

2542

2543

2544

2545

2546

2547

2548

2549

2550

2551

2552

2553

2554

2555

2556

2557

2558

2559

2560

2561

2562

2563

2564

2565

2566

2567

2568

2569

2570

2571

2572

2573

2574

2575

2576

2577

2578

2579

2580

2581

2582

2583

2584

2585

2586

2587

2588

2589

2590

2591

2592

2593

2594

2595

2596

2597

2598

2599

2600

2601

2602

2603

2604

2605

2606

2607

2608

2609

2610

2611

2612

2613

2614

2615

2616

2617

2618

2619

2620

2621

2622

2623

2624

2625

2626

2627

2628

2629

2630

2631

2632

2633

2634

2635

2636

2637

2638

2639

2640

2641

2642

2643

2644

2645

2646

2647

2648

2649

2650

2651

2652

2653

2654

2655

2656

2657

2658

2659

2660

2661

2662

2663

2664

2665

2666

2667

2668

2669

2670

2671

2672

2673

2674

2675

2676

2677

2678

2679

2680

2681

2682

2683

2684

2685

2686

2687

2688

2689

2690

2691

2692

2693

2694

2695

2696

2697

2698

2699

2700

2701

2702

2703

2704

2705

2706

2707

2708

2709

2710

2711

2712

2713

2714

2715

2716

2717

2718

2719

2720

2721

2722

2723

2724

2725

2726

2727

2728

2729

2730

2731

2732

2733

2734

2735

2736

2737

2738

2739

2740

2741

2742

2743

2744

2745

2746

2747

2748

2749

2750

2751

2752

2753

2754

2755

2756

2757

2758

2759

2760

2761

2762

2763

2764

2765

2766

2767

2768

2769

2770

2771

2772

2773

2774

2775

2776

2777

2778

2779

2780

2781

2782

2783

2784

2785

2786

2787

2788

2789

2790

2791

2792

2793

2794

2795

2796

2797

2798

2799

2800

2801

2802

2803

2804

2805

2806

2807

2808

2809

2810

2811

2812

2813

2814

2815

2816

2817

2818

2819

2820

2821

2822

2823

2824

2825

2826

2827

2828

2829

2830

2831

2832

2833

2834

2835

2836

2837

2838

2839

2840

2841

2842

2843

2844

2845

2846

2847

2848

2849

2850

2851

2852

2853

2854

2855

2856

2857

2858

2859

2860

2861

2862

2863

2864

2865

2866

2867

2868

2869

2870

2871

2872

2873

2874

2875

2876

2877

2878

2879

2880

2881

2882

2883

2884

2885

2886

2887

2888

2889

2890

2891

2892

2893

2894

2895

2896

2897

2898

2899

2900

2901

2902

2903

2904

2905

2906

2907

2908

2909

2910

2911

2912

2913

2914

2915

2916

2917

2918

2919

2920

2921

2922

2923

2924

2925

2926

2927

2928

2929

2930

2931

2932

2933

2934

2935

2936

2937

2938

2939

2940

2941

2942

2943

2944

2945

2946

2947

2948

2949

2950

2951

2952

2953

2954

2955

2956

2957

2958

2959

2960

2961

2962

2963

2964

2965

2966

2967

2968

2969

2970

2971

2972

2973

2974

2975

2976

2977

2978

2979

2980

2981

2982

2983

2984

2985

2986

2987

2988

2989

2990

2991

2992

2993

2994

2995

2996

2997

2998

2999

3000

3001

3002

3003

3004

3005

3006

3007

3008

3009

3010

3011

3012

3013

3014

3015

3016

3017

3018

3019

3020

3021

3022

3023

3024

3025

3026

3027

3028

3029

3030

3031

3032

3033

3034

3035

3036

3037

3038

3039

3040

3041

3042

3043

3044

3045

3046

3047

3048

3049

3050

3051

3052

3053

3054

3055

3056

3057

3058

3059

3060

3061

3062

3063

3064

3065

3066

3067

3068

3069

3070

3071

3072

3073

3074

3075

3076

3077

3078

3079

3080

3081

3082

3083

3084

3085

3086

3087

3088

3089

3090

3091

3092

3093

3094

3095

3096

3097

3098

3099

3100

3101

3102

3103

3104

3105

3106

3107

3108

3109

3110

3111

3112

3113

3114

3115

3116

3117

3118

3119

3120

3121

3122

3123

3124

3125

3126

3127

3128

3129

3130

3131

3132

3133

3134

3135

3136

3137

3138

3139

3140

3141

3142

3143

3144

3145

3146

3147

3148

3149

3150

3151

3152

3153

3154

3155

3156

3157

3158

3159

3160

3161

3162

3163

3164

3165

3166

3167

3168

3169

3170

3171

3172

3173

3174

3175

3176

3177

3178

3179

3180

3181

3182

3183

3184

3185

3186

3187

3188

3189

3190

3191

3192

3193

3194

3195

3196

3197

3198

3199

3200

3201

3202

3203

3204

3205

3206

3207

3208

3209

3210

3211

3212

3213

3214

3215

3216

3217

3218

3219

<

1.

În anul 1724 secretarul mitropolitului de Belgrad și Karlovac, Moise Petrović, Vladul (Vladislav) Malescu a adus din Rusia 255 sau 400 de abecedare (*Prvoje učenije otrokom*) ale arhiepiscopului și reformatorului lui Petru cel Mare, Teofan Procopovici. Când sfântul sinod rusesc¹ trimise aceste cărți, la cererea mitropolitului, nimeni nu presupunea că numai doi ani mai târziu același abecedar se va re-tipări pentru români și sârbi, și că prin editarea lui se va relua tipărirea cărților sârbești întreruptă în urmă cu optzeci și opt de ani². Dar lucrurile s-au petrecut întocmai. În anul 1726 prin tipărirea abecedarului lui Procopovici³ a fost reluată tipărirea cărților sârbești, care de la această dată va continua fără întrerupere.

În istoria cărții, culturii și literaturii sârbești tipărirea cărților, în limba sârbă, la Rîmnic, este de o foarte mare însemnătate. Printre altele cartea aceasta marchează introducerea limbii ruse în școlile sârbești, prin care mai târziu s-a introdus și în administrație, literatură și publicistică, rămânând în folosință aproape un secol și jumătate. Cărțile tipărite la Rîmnic marchează și o nouă orientare în editarea cărților sârbești. În timp ce printre cărțile sârbești tipărite între 1439 și 1638 la Cetinje, Veneția, Goražde, Gračanica, Ruino, Mileševa, Belgrad, Biserica lui Mrkšin și Skadar nu era decât una cu conținut laic (cele două ediții ale primului — mic — abecedar sârb din 1597), începînd cu 1726 majoritatea cărților tipărite sînt laice.

1.

Када је 1724. године секретар београдско-карловачког митрополита Мојсеја Петровића, Владул (Владислав) Малеску, донео из Русије 255 или 400 буквара (*Первоје ученије отроком*) архиепископа и реформатора Петра Великог, Теофана Прокоповича, које је на митрополитову молбу послао руски свети синод,¹ нико ваљада није могао очекивати ни претпоставити да ће само две године потом та књига бити прештампана за Румуне и Србе и да ће њеним издавањем бити обновљено штампање српских књига прекинуто пре осамдесет и осам година.² А десило се управо баш то. Године 1726. у румунском граду Римнику, у онамошњој епископској штампарији, објављивањем Прокоповичева буквара,³ обновљено је штампање српских књига, које од тада више никада није прекидано.

У историји српске књиге, културе и литературе почетак штампања српских књига у Римнику вишеструко је значајан. Између осталог, том књигом обележен је улазак руског језика у српске школе, преко којих је он, потом, ушао у администрацију, литературу и публицистику и онде истрајао близу век и по. Књигама штампаним у Римнику обележена је и нова оријентација у издавању српске књиге. Јер док је међу српским књигама штампаним између 1493. и 1638, на Цетињу, у Венецији, Горажду, Грачаници, Рујну, Милешеви, Београду, Мркшиној Цркви и Скадру, била само једна профана, два издања првог — малог — српског буквара 1597, од 1726. претежни број књига које су штампане за Србе биле су у огромној већини профане.

Tipărirea primelor cărți sîrbești la Rîmnic are și o importanță deosebită pentru istoria relațiilor dintre cărțile tipărite în românește și sîrbește. Primul tipograf al cărților românești dintre anii 1508—1512 este același Macarie care a tipărit în secolul al XV-lea la Cetinje primele cărți sîrbești, incunabulele. Sîrbi au fost și frații Liubavici care au trecut tipografia din Goražde la Tîrgoviște, în Țara Românească, înființînd în 1545 a doua tipografie românească. Cu mulți ani mai tîrziu, cînd sîrbii au reluat tipărirea cărților au făcut lucrul acesta într-o tipografie românească, la Rîmnic. Un serviciu a fost restituit prin altul, fără a se ține seamă de datorii. Asemenea relații, în istoria cărților, se pot greu întîlni în altă parte.

Prima carte pentru sîrbi în timpurile mai noi a fost tipărită cu texte paralele în limba română și rusă. Cartea era fără îndoială menită tuturor școlilor românești și sîrbești, înființate în prima jumătate a secolului al XVIII-lea pe teritoriul de sud-est al Austriei. Nu este exclus faptul că românii, a căror cultură era pe atunci mai avansată decît cea sîrbească, să nu fi primit cu entuziasm cărțile tipărite paralel în cele două limbi. Biserica și bineînțeleș școala românească din Austria de sud-est au fost parțial sub biserică ortodoxă sîrbească, fapt care nu le era pe plac și probabil considerau cărțile cu texte paralele ca o încercare de deznaționalizare. S-ar fi putut să existe și alte motive, politice, pentru asemenea raporturi față de cărți, dar despre aceasta vom vorbi mai tîrziu. Dacă, totuși, nu a fost așa, dacă aceia care s-au îngrijit de viața spirituală a ortodocșilor din sud-estul Austriei au fost convinși că românii își pot procura manualele necesare și prin intermediul altor tipografii românești, și de aci și hotărîrea ca pe viitor la Rîmnic să se tipărească numai cărți pentru șco-

Штампање српских књига у Римнику има и посебан значај за историју међусобних односа између румунске и српске штампане књиге. Први штампар румунских књига из 1508—1512, био је, јамачно, онај исти Макарије, који је у 15. веку на Цетињу штампао прве српске књиге, инкунабуле. Срби су били и они наследници штампарије браће Љубавића, који су из Горажда пренели штампарију у Румунију, у Трговиште, и онде 1545. основали другу по реду румунску штампарију. Када је много касније ваљало Србима да изнова отпочну штампање својих књига, они су тај посао започели у једној румунској штампарији, у Римнику. Једна услуга враћена је другом, а да се никако није водило рачуна о дуговањима. Таквих односа у историји књиге тешко да се може још негде наћи.

Прва књига за Србе у новијем времену штампана је упоредо на румунском и руском језику. Била је, нема сумње, намењена оним румунским и српским школама које су осниване у првој половини 18. века на територији југоисточне Аустрије. Није искључено да Румуни, чија је култура у оним временима била испред српске, нису радо примали књиге штампане упоредно на два језика. Њихова црква, а у оним временима то ће рећи и просвета, била је делом, у југоисточној Аустрији, потчињена српској православној цркви, што њима није морало бити сасвим по вољи, па су књиге са упоредним текстовима могли схватити и као покушај денационализације. Могли су за такав однос према књигама постојати и други, политички, разлози, али о њима нешто касније. Ако, пак, није било тако, ако су они који су се бринули о духовном животу православних на југоистоку Аустрије били уверени да Румуни могу доћи до својих уџбеника и из других румунских штампарија, па отуда одлучили да убудуће у Рим-

lile sîrbești, au făcut cel mai bun lucru ce l-au putut face: pentru ca să înlătore toate bănuielile românilor față de sîrbi. Oricare ar fi fost motivele care au dus la aceasta, trebuie să constatăm că ele au fost și bune și înțelepte. Ele trebuiau să înlătore toate îndoielile, cel puțin, în ceea ce privește cultura celor două popoare și, în același timp, să contribuie la dezvoltarea celor două culturi în momentele decisive.

2.

Cadrul istoric în care s-a reluat tipărirea cărților sîrbești a fost specific. După războaiele din 1716 Austria intra în posesia Banatului, Olteniei și Pașalîcului Belgradului. Pe acest teritoriu vast în decurs de două decenii au fost create condiții pentru o altă viață spirituală a românilor și sîrbilor, sub influența nemijlocită a culturilor apusene, dar și sub influența mai intensă a Rusiei.

Istoricii vor trebui să spună care au fost relațiile dintre românii și sîrbii de pe acest teritoriu. Pînă nu vom avea un răspuns demn de încredere în această chestiune, trebuie să presupunem că românii și sîrbii au reacționat la fel în multe situații. Este fapt cunoscut că pe atunci sîrbii căutau să găsească tipografii în care să-și poată tipări cărțile. Și românii simțeau nevoia de a tipări cărți, cu toate că lor le era mai ușor. Ei aveau pe acest teritoriu o tipografie care, din anumite motive, a încetat să lucreze în anul 1708⁴. Probabil că vreunul dintre românii care doreau să tipărească cărți și-a amintit de existența tipografiei deja uitate de pe teritoriul Austriei. Trebuia, doar, reluată activitatea. Birocra-

нику штампају само књиге за српске школе, учинили су најбоље што су могли да уклоне све сумње Румуна према Србима. Било који разлози да су прихваћени за ову праксу, ваља рећи да су били у сваком случају и ваљани и мудри. Они су морали уклонити све сумње, бар у култури двају народа и, истовремено, у оним одлучујућим временима допринети самосталним развојима двеју култура.

2.

Историјски оквири у којима је дошло до обнове штампања српских књига били су у много чему особени. После ратова 1716, Аустрија је дошла у посед Баната, Мале Влашке и Београдског пашалука. На тој пространој територији за двадесетак година створени су услови за један другачији духовни живот Румуна и Срба, сада под непосредним утицајем западних култура, али и интензивнијем утицају из Русије.

Какав је био однос Румуна и Срба на територији о којој је реч, историчари ће тек ваљати да кажу. Док се не добије поуздани одговор на то питање, нужно је претпоставити да су Румуни и Срби у много чему морали реаговати на исти начин. Познато је, наиме, да су оновремени Срби настојали да дођу до штампарија у којима би штампали своје књиге. И Румуни су морали осећати потребу да штампају књиге, а њима је, ипак, било лакше. Они су на тој територији имали штампарију која је због нечега престала са штампањем књига 1708. године.⁴ Неко се од оних Румуна, који су пожелели да штампају књиге, морао подсетити да на територији Аустрије постоји, већ заборављена, штампарија. Било је потребно само обновити њен рад. До детаља прецизна ау-

ția austriacă, foarte pedantă, nu putea și nici nu dorea să schimbe ceva din privilegiile tipografiei episcopiei din Rîmnic, cu toate că erau cîștigate într-o altă țară. Românii trebuiau numai să asigure un program editorial, tipografi și bani pentru procurarea hîrtiei, pentru a relua activitatea în această tipografie, care aproape că nu avea concurență în Austria, cînd este vorba de tipărirea cărților cu caractere chirilice. În 1724, cînd sîrbii au primit primele abecedare a lui Teofan Procopovici, românii au reluat activitatea în tipografia din Rîmnic⁵. Aceste două evenimente nu s-au produs la întîmplare. Ele erau expresia căutării unor noi drumuri spre valorile spirituale contemporane.

Sîrbilor și din acest punct de vedere le era puțin mai greu. Cu toate că aveau jurisdicția asupra bisericilor ortodoxe din Austria de sud-est, ei abia trebuiau să deschidă școli și să înceapă tipărirea cărților. Prima școală modernă se deschide la Sremski Karlovci abia în vara anului 1726, cînd Maxim Suvorov vine din Rusia prin Viena. Cu un an mai tîrziu, la 1727, îl găsim la Belgrad, unde deschide mută și școala⁶. Probabil că pentru necesitățile celor două școli nu au fost suficiente abecedarele aduse de Vladul Malescu și eventual de Maxim Suvorov sau au existat și alte motive care au dus la retipărirea acestui abecedar.

Este foarte probabil ca mitropolitul Moisie Petrović să fi difuzat toate abecedarele primite în 1724, precum este posibil ca M. Suvorov să nu fi adus un număr suficient de manuale noi. Rămîne, însă, deschisă chestiunea de ce nu a fost adus din Rusia numărul necesar de abecedare. Istoriografii sîrbi, pe bună dreptate, afirmă că au existat și motive serioase politice cu privire la importul din Rusia. Pe cărțile rusești, era trecut, anume, că sînt

стријска бирократија није ни могла, ни хтела, ни желела да спречи већ стечене привилегије епископске штампарије у Римнику, свеједно што су стечене у другој држави. Ваљало је стога Румунима само да обезбеде издавачки програм, штампаре и новац за набавку хартије, па да обнове рад штампарије, која у Аустрији једва да је имала конкуренције у штампању ћириличких књига. Оне 1724, када су Срби добили букваре Теофана Прокоповича, обновили су Румуни штампање књига у Римнику.⁵ Та два догађаја неће, такође, бити сасвим случајна. Она су оба морала бити израз настојања да се нађу путеви до савремених духовних вредности.

Србима је и у оним настојањима морало бити нешто теже. И поред тога што су они имали јурисдикцију над православнима у југоисточној Аустрији, њима је тек ваљало отворати школе и почети са штампањем књига. До прве модерније школе дошли су они тек када је у лето 1726. преко Беча дошао из Русије у Сремске Карловце Максим Суворов и онде основао школу. Већ следеће, 1727. године он је био у Београду, где је преместио школу.⁶ За школе у Ср. Карловцима и Београду могло је бити и довољно буквара од оних које је донео Владул Малеску, којима ваља додати и оне које је донео Максим Суворов. Њих, међутим, ипак није било довољно, или је, можда, постојао неки други разлог да се прештампају.

Сасвим је могућно да је митрополит Мојсеј Петровић растурио све букваре које је добио 1724, као што је могућно да М. Суворов није донео довољно нових уџбеника. Остаје, међутим, отворено питање зашто из Русије није донета нова количина Прокоповичевих буквара. У српској историографији је с разлогом примећено да су морали постојати и озбиљнији политички разлози да се књиге не увозе из Русије, него да се

tipărite „din ordinul domnitorilor ruși și cu aprobarea sfântului sinod rusesc”, ceea ce poate l-a determinat pe precautul mitropolit Moise Petrović „încă în 1726 să pregătească o nouă ediție a abecedarului”, de pe care a fost înlăturată „orice urmă de proveniență rusească”.

Dacă acceptăm motivele politice care au dus la retipărirea abecedarului lui Procopovici pentru sârbi și români, mai putem lua în considerare și alte motive. Mai întâi, trebuie să ținem seamă de faptul că îndată după moartea lui Petru cel Mare, în 1725, sfântul sinod rusesc nu privea cu ochi buni exportul cărților lui Procopovici, care a avut cel mai mare sprijin în persoana răposatului țar, ca și decizia definitivă a bisericii ortodoxe sârbești de a introduce abecedarele lui Procopovici. În situația dată mitropolitul de Belgrad nu avea altă soluție decât să tipărească acest abecedar.

În fine, în 1726, a putut mitropolitul Moise Petrović dori să publice abecedarul lui Teofan Procopovici și în limba română. De vreme ce la Belgrad au dorit ca și românii să aibă același manual, și se pare că aceasta a fost dorința lui Moise Petrović o reeditare era neapărat necesară. Abecedarul a putut, firește, fi tradus și tipărit în românește și din motive politice. Nu este exclus ca românii să nu fi dorit și să nu fi putut să accepte chiar din motive politice abecedarul lui Procopovici. Neacceptându-l, ei nu au primit nici învățăturile și nici reformele reformatorului Petru cel Mare.

În asemenea condiții politice, dacă au fost într-adevăr așa, în timpul în care episcopia de la Rîmnic era sub mitropolitul Moise Petrović, a fost reluată, în 1724, activitatea tipografiei iar doi ani mai

штампају у Аустрији. На руским књигама било је, наиме, бележено да су штампане „по наређењу руских владара и са одобрењем руског светог синода“, што је могло навести опрезног митрополита Мојсеја Петровића „да већ 1726. приреди ново издање буквара“, са кога је уклонио „сваки траг руског порекла ове књиге“.⁷

Ако ваља размишљати и уважавати политичке разлоге за прештампавање Прокоповичева буквара за Србе и Румуне, могућно је узети у обзир још неке разлоге. Пре свега, ваља имати на уму да је непосредно после смрти Петра Великог, 1725, руски свети синод могао гледати са подозрењем на извоз Прокоповичевих књига, који је највећу подршку имао само код почившег цара, као и на коначно опредељење српске православне цркве за учење Теофана Прокоповича. У таквој ситуацији београдском митрополиту и није могло остати друго него да штампа своја издања тог и таквог буквара.

Коначно, оне 1726, могао је митрополит Мојсеј Петровић пожелети да објави буквар Теофана Прокоповича и на румунском. Ако су у Београду желели да и Румуни дођу баш до таквог уџбеника, а чини се да је Мојсеј Петровић и то желео, онда је ново издање буквара било потребно и због тога. Буквар је, разуме се, на румунски могао бити преведен и штампан и из политичких разлога. Није, међутим, искључено да Румуни баш те, политичке, разлоге нису желели или нису могли да приме, па и због тога нису прихватили понуђени Прокоповичев буквар. Не примајући га, они нису примили ни учење, ни реформе реформатора Петра Великог.

У онаквим политичким односима, ако су онакви уистину били, ваља примити да је ипак у време када је митрополит Мојсеј Петровић управљао и епископијом у Римнику, онде 1724. обновљен

tîrziu, în 1726, a fost reluată și tipărirea cărților sîrbești. Se pare că Belgradul și Rîmnicul au ajuns la un compromis. Acolo unde au fost de acord au continuat activitatea în comun, iar acolo unde părerile erau deosebite, în mod tacit, au trecut totul cu vederea, continuînd fiecare drumul său. Astfel sîrbii și românii au continuat la Rîmnic să-și tipărească fiecare cărțile sale.

3.

Prin legile firești ale păstrării cărților, manualele fac parte din acea categorie care rămîne mai greu moștenire generațiilor viitoare. După aceste legi, este normal ca abecedarele lui Teofan Procopović tipărite pentru sîrbi în 1726, 1727 și 1734 să rămîină necunoscute multă vreme bibliografilor și istoricilor cărții sîrbești. Despre existența lor nu știau nici Pavel Jozef Šafarik, nici Stojan Novaković pîna în 1869⁸. Cu aproape un deceniu mai tîrziu, în 1878, Stojan Novaković a luat la cunoștință despre ultimele două ediții, din 1727 și 1734⁹, ale abecedarului de la Rîmnic, iar în 1879 Đorđe Rajković¹⁰ a făcut o descriere bibliografică a primei ediții.

Cîte greutăți au provocat bibliografilor sîrbi cărțile tipărite la Rîmnic arată și următorul exemplu. În *Bibliografia sîrbească pentru literatura mai nouă, 1741—1767*, Stojan Novaković, în 1869, nu a descris bibliografic *Srbljak (Pravila molebna svjatih serbskih prosvetiteljev)* tipărit la Rîmnic în 1761 ci l-a înregistrat numai după datele lui P. J. Šafarik. El nu a văzut cartea, cu toate că o au aproape

рад штампарије и да је у њој две године касније, 1726. обновљено штампање и српских књига. Биће да су Београд и Римник нашли компромис. Онде где су налазили заједнички језик, они су настављали са радом, а прешли су, прећутно, преко свега у чему се нису слагали, остављајући да свако настави својим путем. У таквом реалном опредељењу Срби су у Римнику наставили да штампају своје књиге, а Румуни своје.

3.

По природним законима одржавања и трајног очувања књига, уџбеници иду у ред оних масовних књига које најтеже доспевају до следећих поколења. По тим законима трајања књига, сасвим је природно што су буквари за Србе Теофана Прокоповича штампани 1726, 1727. и 1734. задуго остали непознати библиографима и историчарима српске књиге. Десило се тако да за њих нису знали ни Павел Јозеф Шафарик, ни Стојан Новаковић до 1869. године.⁸ Скоро деценију доцније, 1878, Стојан Новаковић је обавестио научни свет о два потоња издања римничког буквара, оних из 1727. и 1734⁹, а годину дана касније, 1879, библиографски је описао и много значајније прво издање Борђе Рајковић.¹⁰

Колико су тешкоћа српским библиографима задавале књиге штампане у Римнику показале и један пример. У својој *Српској библиографији за новију књижевност, 1741—1767*, Стојан Новаковић 1869. није библиографски описао *Србљак (Правила молебна свјатих сербских просветитељеј)* штампан у Римнику 1761. и регистровао га је само према подацима П. Ј. Шафарика. Књигу, дакле, није видео и поред тога што је мало срп-

toate bisericile ortodoxe sârbești de la nord de Sava și Dunăre¹¹.

Cărțile tipărite la Rîmnic au fost descrise și introduse în bibliografii abia în 1964¹². A trebuit să treacă mai mult de două secole, de cînd a fost tipărită la Rîmnic, în 1761, ultima carte sârbească pentru ca bibliografii și bibliofili să descopere aceste cărți.

4.

Faptul că a trecut atîta vreme pînă ce primele cărți sârbești tipărite în secolul al XVIII-lea au fost științific atestate a contribuit la crearea unei mari confuzii în cultura și literatura sârbească cu privire la istoriatul cărților sârbești. Din această cauză s-a crezut că sîrbii au reluat tipărirea cărților abia în 1741 și aceasta nu în tipografii ci în ateliere de gravat în cupru, pentru că nu li s-a permis deschiderea unei tipografii la Viena. Predimensionînd problema, majoritatea istoricilor culturii sârbești, a enumerat cererile patriarhilor, mitropoliților și adunărilor populare din 1698, 1706, 1708, 1730, 1732 etc. respinse de curtea de la Viena sub motivul că sîrbii pot folosi tipografia din Tîrnavia, care avea litere chirilice¹³.

Trimiterea la tipografia din Tîrnavia a fost considerată de istoricii sîrbi ca dorința Vienei de a contribui la trecerea sîrbilor din Austria la unia-tism¹⁴. Au ajuns la asemenea concluzii deoarece în Viena au văzut întotdeauna un dușman. Ei nu au putut, nu au vrut sau nu au știut să constate că Austria nu avea intenția de a-i transforma pe ortodocșii de la frontiera cu turcii în dușmani. Inter-

ских православних цркава северно од Саве и Дунава које немају ту књигу.¹¹

Српске римничке књиге доспеле су ваљано описане у библиографију тек 1964. године.¹² Ваљало је, дакле, да прође више од два века, пошто је у Римнику 1761. штампана последња српска књига, па да за библиографе и библиографије римничке књиге више не буду тајна и да бар на тај начин буду доказ о српској књизи, о коме ваља и те како водити рачуна.

4.

То што је ваљало онолико чекати да наука дозна и упозна прве српске књиге штампане у 18. веку учинило је да су историчари српске културе и литературе унели повелику забуну у историју српске књиге. Задуго је на тај начин схваћено да су Срби штампање књига обновили тек 1741. и то не у штампаријама него у бакрорезачким радионицама, а све то наводно стога што им у Бечу није било дозвољено да оснују своје штампарије. Предимензирајући проблем, већина историчара српске културе набрајала је молбе патријараха, митрополита и народних сабора 1698, 1706, 1708, 1722, 1730, 1732. итд., које је бечки двор заредом одбијао упућујући Србе на штампарију у Трнави, која је већ имала ћириличка слова.¹³

Упућивања на штампање књига у Трнави схватили су историчари српске књиге као жељу Беча да допринесе унијаћењу православних, да како и Срба у Аустрији.¹⁴ Да тако закључе, њих је навело то што су у Бечу видели само непријатеља. Они нису могли, нису желели или нису умели да утврде да Аустрија није имала озбиљних разлога да од православних на граници према турској ствара непријатеље. У тумачењу овог про-

pretînd această problemă trebuie ținut seamă că ei nu erau străini de faptul că între 1703—1711 sîrbii au luat parte la apărarea Vienei împotriva răsculaților maghiari conduși de Francisc al II-lea Racoți¹⁵. Chiar mai mult, orientarea ortodocșilor împotriva unirii cu Roma au considerat-o ca un fapt real în Austria, nu ca o orientare ortodoxă venită din Rusia, unde faptul avea justificare în secolul al XVII-lea, transformîndu-se într-un mit în scopul apărării permanente, transmis apoi și înafara granițelor Rusiei.

Nici un fel de motive economice îndreptate spre consolidarea tipografiilor existente nu au fost suficiente istoricilor sîrbi de a vedea în trimiterea la tipografia din Tîrnavia adevăratele intenții ale Vienei¹⁶. Se înțelege că în asemenea situație au fost lăsate la o parte analizele necesităților reale ale sîrbilor cu privire la cărți. S-a uitat faptul că în acele timpuri sîrbii nici nu aveau un public cititor, ca și faptul că sîrbii nici nu aveau scriitori care să-și publice lucrările. Se pare că istoricii cărților sîrbești, în special, și a culturii sîrbești, în general, au complicat lucrurile mai mult decît era nevoie în realitate. Lucrurile au fost, probabil, mult mai simple și mai reale. Populația sîrbească din Austria, atît cea care a rămas după dominația turcească, cît și aceea care a venit începînd cu ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, în multe privințe a împărțit soarta Austriei. Organizați în confiniu militar, sîrbii aveau datoria să apere granițele de sud ale împărăției. Austriecii se îngrijeau să-i ferească de revolte și răzmerițe pentru a-i putea folosi împotriva răsculaților maghiari și ca luptători pe cîmpurile de luptă europene. Astfel a putut, de exemplu, cardinalul Colonic, să treacă la catolicism o parte

блема њима није било страшно ни то што су Срби између 1703. и 1711. били веома ангажовани у одбрани Беча од мађарског устанка под Ференцом II Ракоцијем.¹⁵ Још више, они су антиунијатску оријентацију православних схватили као реалну чињеницу у Аустрији, а не као оријентацију православних која је дошла из Русије, где је она током 17. века имала своје оправдање, али од које је, касније, створен мит у циљу трајне одбране, који је потом пренет и ван граница Русије.

Никакви економски разлози усмерени ка јачању постојећих штампарија нису били довољни српским историчарима да у упућивању на штампање у Трнави виде оправдана настојања Беча.¹⁶ Разуме се, у таквим приступима изостале су анализе стварних потреба Срба за књигама. Заборављено је да Срби у тим временима и нису имали читалачке публике, која би била чинилац у читању, као што су занемарили и то да Срби нису имали писаца који би штампали своје радове. Чини се да су историчари српске књиге посебно и српске културе уопште цео проблем видели сложенијим него што је он уистину био и могао бити. Све је, међутим, морало бити много једноставније и много реалније. Српски живаљ у Аустрији, и онај који је онде остао после турске управе, и онај који је онамо досељен почев од последње деценије 17. века, умногоме је делио судбину Аустрије. Насељени и организовани у граничарске пукове, Србима је у Аустрији било додељено да чувају јужне границе царевине, али да је бране и у свим другим приликама. За угушивање мађарских буна и за учествовања у ратовима по европским бојиштима, њих је ваљало чувати од револта и метежа. Могло се стога десити, на пример, да примас Угарске, кардинал Колонић, и покатолички део ердељских румунских

din iobagii români deja uniți din Ardeal¹⁷, ceea ce nu a putut nimeni face în cadrul confiniului militar cu soldații care erau înafară de competența nobililor și bisericii. Oricît de catolici ar fi fost, împărații austrieci au știut foarte bine că bisericile ortodoxe, descentralizate și nu prea riguros supuse dogmelor, asupra cărora puteau să influențeze oricînd atît prin alegerea conducătorilor cît și prin impunerea deciziilor, prezenta mai mult sprijin decît povară. Tot ce a fost greu de realizat la protestanți și catolici s-a realizat foarte ușor la ortodocși. Și nu numai atît, Austria a tins întotdeauna, fapt acceptat și de istoricii sîrbi, să domnească mai ușor prin divizarea popoarelor. Croația a împărțit-o în Slavonia, Croația și Confiniu, o parte a bisericii ortodoxe românești aparținea de episcopia Ardealului, iar partea de sud-est a fost sub jurisdicția mitropolitului de Belgrad și Sremski Karlovci. Austria nu a renunțat niciodată la această politică de bază. Favorizarea catolicilor ar fi însemnat negarea unei asemenea politici.

Dacă Austria, oficial, nu a fost pentru unire, se poate concluda că tipografia din Tîrnavia a fost favorizată numai din motive economice, rămîne să fie cercetate motivele pentru care a fost acceptată în 1795 tipografia din Tîrnavia, mutata la Buda încă din 1770. Nu au existat nici un fel de motive care să-i facă pe sîrbi să nu accepte mai tîrziu tipografia de la Buda, iar monopolul ei de 35 de ani, pînă la 1830, n-a deranjat pe nimeni. Dacă faptul nu era de condamnat mai tîrziu, nu era, probabil, nici în acele timpuri.

Pentru clarificarea problemei tipăririi cărților sîrbești în Austria, trebuie ținut seamă că la Rîmnic, pe teritoriul mitropoliei Belgradului și Karlovacului exista o tipografie chirilică, pe care o pu-

унијата, кметова,¹⁷ али то нико није могао да учини у Граници са војницима који су били ван домашаја племства, па и цркве. Ма како да су били католици, аустријски цареви су добро знали да им православне цркве, сасвим децентрализоване и не особито привржене догмама, на које су уза све могли директно утицати од избора старешина до наметања одлука, више могу бити од користи него на терету. Све оно што им је било тешко да остваре код католика и протестаната, они су сасвим лако остваривали код православних. И не само то, одувек је Аустрија настојала, то прихватају и српски историчари, да поделом народа лакше влада. Хрватску је она поделила на Славонију, Хрватску и Границу, део румунске православне цркве имао је своју ердељску епископију, а део на југоистоку био је потчињен српским православним митрополитима у Београду и Ср. Карловцима. Те своје основне политике Аустрија се никада није одрекла. Фаворизовање католика било би управо одрицање од те и такве политике.

Када, дакле, већ званична Аустрија није могла бити за унијаћење, и када остаје да се закључи да је штампарија у Трнави била фаворизирана искључиво из економских разлога, ваљало би потражити разлоге за прихватање трнавске штампарије у Будиму од 1795, куда се штампарија доселила 1770. године. Није било никаквих разлога да се будимска штампарија не прихвати много касније, и није било разлога да било коме смета њен монопол од тридесет и пет година, чак до 1830. године. Када то није било за осуду много касније, није било ни за оно уназад.

За реално виђење проблема штампања српских књига у Аустрији, ваља имати на уму да је у Римнику, дакле на територији београдско-карловачких митрополита, постојала ћириличка

teau folosi și sîrbii. Însă sîrbii au ocolit și această tipografie. Rîmnicul nu era departe. Episcopii de Rîmnic au fost supuși mitropolitului de Belgrad și Karlovci mai mult de două decenii, iar în timpul lui Moise Petrović a fost reluată activitatea în tipografia de la Rîmnic și au fost tipărite primele cărți sîrbești. Deci cărțile sîrbești se puteau tipări în Austria, dar totuși nu s-au tipărit multe. Cu toate că nu au fost tipărite multe cărți în acele vremuri, au existat o mulțime de cereri pentru deschiderea de tipografii sîrbești.

În fine, discutînd problema aceasta trebuie ținut socoteală că în 1726, cînd a fost tipărită la Rîmnic prima carte sîrbească și cu care s-a reluat tipărirea cărților sîrbești, sîrbii abia au primit la Sremski Karlovci prima școală mai modernă, ceea ce înseamnă că pînă atunci nici n-a putut exista un adevărat public cititor. Acest public trebuia mai întîi format. Dar lucrul acesta nu era deloc ușor în timpul acela. Și sîrbii, ca și celelalte popoare slave ortodoxe din Peninsula Balcanică în timpul domniei lui Petru cel Mare au început să folosească limba rusă ca limbă a cultului bisericesc în locul limbii vechi slave în redacție autohtonă¹⁸ Prin introducerea abecedarelor rusești și prin adaptarea limbii ruse ca limbă de predare în școli a început o nouă etapă de rusificare a vieții spirituale sîrbești, etapă în care trebuia atît publicul cititor cît și scriitorii să învețe o nouă limbă.

La fel trebuie ținut seamă că în 1726 s-au născut și Zaharija Orfelin și Jovan Rajić, primii scriitori sîrbi care au dorit și au reușit să realizeze tipărirea cărților, nu prea departe, la Veneția. În secolul al XVIII-lea, cosmopolit și plin de aventuri, majoritatea scriitorilor europeni a trebuit să parcurgă

штампарија, коју су и Срби могли користити за своје потребе. У својим захтевима, међутим, Срби су заобилазили и ту штампарију. Римник им није био далеко. Римнички епископи били су више од две деценије потчињени београдско-карловачком митрополиту, а у време док је том митрополијом управљао Мојсеј Петровић, чак је и обновљен рад епископске штампарије у Римнику, па су у њој штампане и српске књиге. Било је, дакле, могућно штампати српске књиге у Аустрији, а њих, ипак, није штампано много. Ако већ није било штампано много књига у том времену, било је много захтева да се оснују српске штампарије.

Коначно, у разматрању целог овог проблема треба имати на уму да су оне 1726, када је штампана прва српска књига у Римнику и њоме обновљено штампање српских књига, Срби добили у Ср. Карловцима тек прву модернију школу, што ће рећи да пре тога и нису могли имати праве читалачке публике. Ту читалачку публику ваљало је тек стварати. А стварати је није било у оним временима ни мало лако. Јер код Срба је, као и код свих православних словенских народа на Балканском полуострву у време владе Петра Великог, замењен црквени обред домаће редакције старословенског језика обредом на руском црквеном језику.¹⁸ Уношењем руских буквара и увођењем руског језика у српску просвету започета је нова етапа русификације српског духовног живота, у којој је ваљало и читалачку публику научити језику који нису знали, дабогме да је још теже било научити писце да пишу на том језику.

Не мање ваља имати на уму да су оне 1726. рођени и Захарија Орфелин и Јован Рајић, први српски писци који су пожелели и остварили жељу да штампају књиге, не баш много далеко, у Венецији. У космополитском и пустиловном 18. веку већина европских писаца је потезала подаље

drumuri lungi pentru a-și tipări cărțile. Dositej Obradović a ajuns în 1783 pînă la Leipzig să-și tipărească cărțile, cu toate că putea face acest lucru și la Viena, unde cenzor pentru cărțile chirilice era prietenul său, Atanasije Dimitrijević Sekereš.

Dacă se face un calendar al anului 1726 se va vedea că:

1. în acest an a venit din Rusia la Sremski Karlovci Maxim Suvorov și a înființat o școală;

2. în acest an este tipărit la Rîmnic abecedarul lui Teofan Procopovici prin care se reia tipărirea cărților sîrbești;

3. în acest an s-a născut Zaharija Orfelin și

4. în acest an s-a născut și Jovan Rajić.

Dacă aceste date permit să se tragă unele concluzii, atunci se poate spune că motive juste pentru deschiderea unei tipografii sîrbești nu existau încă. Să lăsăm la o parte faptul că sîrbii au ajuns repede la nivelul cultural la care erau popoarele culte din vremea aceea și că, la numai cincizeci de ani de la deschiderea școlii lui Maxim Suvorov la Sremski Karlovci, un sîrb, Teodor Janković Mirjevski, a ajuns să facă reforma școlilor într-o țară așa de mare cum este Rusia. Să lăsăm la o parte și faptul că literatura sîrbească deja la mijlocul secolului al XVIII-lea avea scriitori care vor crea în curînd valori trainice. Aici nu e vorba de aceasta. Nici unuia dintre ei tipografia nu le era piedică în muncă. La începutul secolului al XVIII-lea de fapt nu existau nici scriitori nici cititori, ba mai mult, ei nu se puteau nici întrezări pe atunci. Problema era aci, nu în tipografie.

În discuțiile legate de cererile pentru deschiderea unei tipografii în limba sîrbă, în Austria, trebuie să se constate dacă existau bani pentru deschi-

да штампа своје књиге. Доситеј Обрадовић је стигао 1783. у Лајпциг да онде штампа своје књиге и поред тога што их је могао штампати у Бечу, где је цензор за ћириличке књиге био његов пријатељ Атанасије Димитријевић Секереш.

Када се још начини рачуница о 1726, добиће се следеће:

1, те године дошао је из Русије у Ср. Карловце Максим Суворов и онде основао школу;

2, те године штампан је у Римнику буквар Теофана Прокоповича и њиме обновљено штампање српских књига;

3, те године рођен је Захарија Орфелин и

4, те године рођен је и Јован Рајић.

Ако према овој рачуници може нешто да се закључи, онда је то да правих разлога у оним временима за отварање српске штампарије још није било. На страну то што су Срби веома брзо досезали ниво оновремених културних народа и што се десило да је само педесет година после оснивања школе Максима Суворова у Ср. Карловцима, један Србин, Теодор Јанковић Мирјевски, стигао у Русију да реформише школство у тој великој земљи. На страну и то што је српска литература већ почетком друге половине 18. века имала писце који ће убрзо створити дела трајне вредности. Овде реч и није о томе. Ником од њих није штампарија била препрека у раду. Почетком 18. века управо није било писаца и читалаца, и не само то, они су тада били још далеко, несагледиви. Проблем је био у њима, а не у штампаријама.

У расправама о захтевима за отварање српске штампарије у Аустрији ваљало је утврдити и да ли је било новаца за њено оснивање. А поред новчаних средстава ваљало је за њен рад обезбе-

derea ei. Pe lângă mijloace financiare pentru activitatea ei trebuia asigurată hîrtie, tipografi, corectori, program de activitate editorială, rețea de vânzare, difuzare și multe altele fără de care nu se poate lucra. Toate aceste probleme istoricii literari nu le discută sau nu vreau să le discute.

În fine, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Austria nu era o situație politică stabilă. La începutul secolului, revoltîndu-se adesea împotriva Vienei, maghiarii au reușit aproape să se elibereze de dominația austriacă. La sud trebuia eliberat Banatul și apoi ocupată Oltenia și Pașalîcul Belgradului. Chiar dacă ar fi dorit, Austria nu putea să se aventureze în acțiuni mai mari, și mai ales în acelea care prin propagandă ar fi putut să-i dăuneze. Toate acestea le-au știut și sîrbii și cei care se îngrijeau de viața lor spirituală. Se pare că a existat un singur motiv serios pentru a cere de atîtea ori înființarea unei tipografii sîrbești. Anume, prin repetarea cererii, despre care se știa dinainte că nu va fi aprobată, se asigura fără piedici importul de cărți rusești pentru sîrbi. Numai orientarea politică rusofilă și provocațiile propagandei bine gîndite au putut fi motivul cererii unor lucruri care nu se puteau realiza.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cînd în Austria au fost create alte raporturi economice și politice, cînd Viena a înțeles pericolul prezentat de importul cărților, cînd s-a format un public cititor sîrbesc și cînd, în sfîrșit, au apărut scriitorii sîrbi care aveau nevoie de tipografii, nu se mai putea amîna înființarea unei tipografii. Viena n-a vrut să riște, iar scriitorii sîrbi au părăsit orientarea de pînă aci și s-ar întors spre apus.

дити и хартију, и штампаре, и коректоре, па програм издавачке делатности, па продајну мрежу, растурање и још много тога без чега се није могло никада у оваквим пословима. А о овоме српски историчари књиге нису расправљали, или нису хтели да говоре о томе.

На концу, Аустрија у првој половини 18. века није имала сасвим стабилну унутрашњу политичку ситуацију. На почетку века, често спремни на буне против Беча, Маџари су били скоро пред остваривањем слободне земље ван аустријске династије. На југу је тек ваљало ослободити Банат, а затим су морали бити покорени и Мала Влашка и Београдски пашалук. И да је желела, Аустрија онде није могла олако да се упушта у крупније послове, нарочито не у оне који су јој могли пропагандом нанети и штете. Све су то знали и Срби и они који су се бринули о њиховом духовном животу. Чини се, стога, да је постојао само један озбиљан разлог да се онолико пута траже дозволе за оснивање српске штампарије. Тај је био у томе што се понављањем захтева, за које се знало да неће бити остварени, обезбеђивао и несметано продужавао увоз руских књига за Србе. Само је проруска политичка оријентација и смишљена пропагандна провокација била и могла да буде разлог што се тражило оно што се није могло остварити.

Када су у другој половини 18. века у Аустрији створени други економски и политички односи, када је у Бечу схваћена опасност од увоза књига, када је створена српска читалачка публика и када су, најзад, стасали српски писци којима је било потребно да штампају књиге, више није било могућно одлагати оснивање потребне штампарије. И Беч више није хтео да ризикује, а српски писци напустили су дотадању духовну оријентацију и окренули се Западу. Све то што

Toate acestea nu au putut fi prevăzute în 1726 sau câțiva ani mai de vreme.

5.

La tipografia episcopiei din Rîmnic s-au tipărit în secolul al XVIII-lea în total cinci cărți. Cu toate că numărul lor este modest, însemnătatea acestor cărți constă în faptul că ele prezintă reluarea tipăriturilor sîrbești, că ele stau la baza învățămîntului sîrbesc. În fine, cărțile sîrbești de la Rîmnic înseamnă și începutul orientării exclusive a cărților sîrbești tipărite spre cărțile laice.

Din punct de vedere istoric, cărțile sîrbești de la Rîmnic constituie și prima epocă a tipăriturilor sîrbești din timpurile mai noi. De fapt, în timp ce la Rîmnic, în tipografia episcopală, se tipăreau cărți sîrbești, la Belgrad de la 1741—1748 Hristofor Žefarović scotea cărți cu plăci gravate în cupru, ceea ce a făcut și Zaharija Orfelin¹⁹ la Sremski Karlovci între 1758 și 1760. Perioada de la sfîrșitul multiplicării acestor cărți coincide cu tipărirea cărților la Rîmnic. Aceste cărți, gravate în cupru, completează și întregesc activitatea editorială sîrbească a vremii. Cu tipărirea *Srbljakului*, la Rîmnic, în 1761, s-a încheiat prima etapă a tipăriturilor sîrbești. Cu un an doi mai de vreme a început la Veneția a doua etapă în dezvoltarea cărții sîrbești din secolul al XVIII-lea.

Cu toate că tipărirea cărților sîrbești la Rîmnic prezintă o etapă unitară în istoria tipăriturilor sîrbești din secolul al XVIII-lea, această etapă trebuie împărțită în două părți. În prima parte a acestei epoci din 1726—1734, cînd au fost tipărite, aici,

се тада дешавало, дакако, нико није могао предвидети 1726. или коју годину раније.

5.

У епископској штампарији у Римнику штампано је током 18. века укупно пет књига. По томе броју то би могао бити и сасвим скроман допринос српској књизи. Значај тих књига, међутим, вишеструко је већи. Пре свега, њихов значај је у обнови српског штампарства. Не мањи био је њихов значај и у томе што је њима утемељена нова српска просвета. Коначно, српске римничке књиге значе и почетак искључиве оријентације српске штампане књиге на профану књигу.

Историјски гледано, српске римничке књиге чине и прву епоху српске штампане књиге новијег времена. Додуше, у време док су у Римнику, у епископској штампарији, штампане српске књиге, у Бечу је од 1741—1748. Христофор Жефаровић умножавао књиге са бакрорезних плоча, а у Ср. Карловцима то је између 1758. и 1760. чинио и Захарија Орфелин.¹⁹ Умножавање тих бакрорезних књига подудара се својим крајем са штампањем књига у епископској штампарији у Римнику. Те, бакрорезне, књиге у свему допуњују и заокружују српску издавачку делатност оних времена. Штампањем *Србљака* у Римнику 1761. завршена је прва етапа у трајању српске штампане књиге. Годину, или две, пре штампања римничког *Србљака* у Венецији је започета друга етапа живота и развитка српске штампане књиге у 18. веку.

Штампање српских књига у епископској штампарији у Римнику чини јединствену етапу у историји српске штампане књиге у 18. веку, па ипак ту етапу ваља видети подељену на два дела. У њеном првом делу, од 1726—1734, када

cele trei ediții ale abecedarului lui Teofan Procopovici, Rîmnicul era în Austria, iar episcopii lui erau sub mitropolitul de Belgrad și Karlovci. În a doua perioadă a acestei epoci, după 1739, Rîmnicul a intrat iarăși în componența Țării Românești, iar Pașalîcul Belgradului a căzut iarăși sub dominația turcească, așa că tipărirea cărților între 1755—1761 se făcea numai pentru mitropolia de la Karlovci, care a rămas în Austria. Aceasta este o dovadă că nu a existat nici un fel de obligație a tipăririi cărților sîrbești la Rîmnic.

Cu această ocazie trebuie amintit că mitropolitul de Karlovci Pavle Nenadović la 1751 a cerut ajutor de la Rîmnic, cînd a obținut autorizația de a deschide o tipografie la Sremski Karlovci. Trei tipografi au fost pregătiți, atunci, să plece din Rîmnic la Karlovci²⁰. Amînarea înființării tipografiei la Sremski Karlovci a împiedicat încă o contribuție la colaborarea tipografilor români și sîrbi.

6.

Toate cărțile sîrbești tipărite la tipografia episcopiei din Rîmnic ocupă un loc însemnat în cultura sîrbească. Cu abecedarele lui Teofan Procopovici din 1726, 1727 și 1734²¹ sîrbii au primit primele manuale moderne. Prin tipărirea *Gramaticii* lui Miletije Smotricki, 1755²², au ajuns sîrbii la prima carte care aparține exclusiv operelor științifice. *Srbljakul*, 1761²³, este, pentru sîrbi, prima carte tipărită, care diferențiază serviciul de cult sîrbesc de biserica ortodoxă greacă și rusească. Mai tîrziu au avut sîrbii și alte cărți mai însemnate și valoroase din alte tipografii, însă de nicăieri n-au primit

су онде штампана три издања буквара Теофана Прокоповича, Римник је био у Аустрији, а онамошњи епископи били су потчињени београдско-карловачким митрополитима. У другом делу те епохе, после 1739, Римник је поново био у саставу вазалне румунске државе, а Београдски пашалук је дошао поново под власт Турске, па је штампање књига између 1755—1761. ишло само из Аустрије, тада само из карловачке митрополије. Ако ништа друго, ово би морао бити доказ да принуде у штампању српских књига у Римнику није било никада.

Овом приликом ваља поменути да је митрополит карловачки Павле Ненадовић 1751. потражио помоћ у Римнику када је добио дозволу за оснивање штампарије у Ср. Карловцима. Из Римника је тада било спремно да у Карловце пође три штампара.²⁰ Одлагање оснивања штампарије у Ср. Карловцима спречило је још један допринос сарадњи румунских и српских штампара.

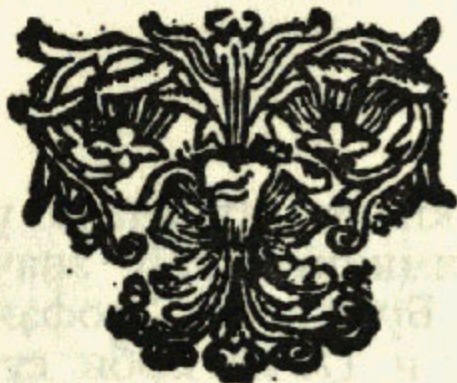
6.

Све српске књиге штампане у епископској штампарији у Римнику имају значајно место у српској култури. Букварима Теофана Прокоповича из 1726, 1727. и 1734.²¹ Срби су добили прве модерне уџбенике. Штампањем *Граматике* Мелетија Смотричког 1755.²² добили су Срби и прву књигу која припада искључиво кругу научних дела. Објављивањем *Србљака* 1761.²³ добили су Срби и прву штампану књигу којом је диференциран њихов црквени обред од грчке и руске православне црквене књиге. Дobili су Срби, касније, из других штампарија и значајније и вредније књиге, али ни из једне као из ове нису добили

numai opere capitale într-o selecție atît de desăvîrșită ca și cele din tipografia din Rîmnic.

Din punctul acesta de vedere trebuie vorbit și despre însemnătatea specială a cărților sîrbești tipărite la tipografia episcopiei din Rîmnic. Și mai trebuie spus că tipografii români de la Rîmnic au primit și cărțile sîrbești ca pe ale lor. Ei n-au putut face mai mult. Sîrbii trebuiau să se folosească de ospitalitate, și s-au folosit doar atît cît a fost necesar. Că toate au ieșit bine, trebuie să mulțumim tuturor acelora care în acele vremuri, din punct de vedere istoric atît de neprielnice, au știut și au vrut să facă cel mai bun lucru posibil.

Traducere de Ileana-Rodica Bulic

само кључна дела у тако беспрекорном избору као из штампарије у Римнику.

У оваквом виђењу српских књига штампаних у епископској штампарији у Римнику ваља говорити и о посебном њиховом значају. И ваља још рећи да су румунски штампари у Римнику знали да прихвате и српску књигу као своју. Више њима и није требало да чине. На Србима је било да искористе гостопримство, а они су га искористили управо онолико колико су могли и колико им је било потребно. Што је испало све најбоље, треба захвалити свима онима који су у оним временима, историјски тако непоновљивим, знали и хтели да учине најбоље што је људима дато.

НАПОМЕНЕ / OBSERVAȚII

¹ Др Дим. Кириловић, *Буквар Теофана Прокоповича код Срба*, Зборник МС за књ. и јез., III, Нови Сад, 1956, 19, 23.

² У Венецији је 1638. Бартол Гинами штампао *Псалтир*, прву српску књигу са насл. стр. и нумерисаним листовима, као последњу књигу старог српског штампарства.

La 1638. Bartol Ghinami a tipărit la Veneția *Psaltirea*, prima carte sîrbească cu pagina de titlu și foi numerotate ca ultima carte a tipariturii vechi sîrbești.

³ Др Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 11, Београд, 1964, 14—17.

⁴ В. рад Корнелије Олар, *Епископска штампарија у Римнику у XVIII веку у овој књизи*.

V. lucrarea Corneliiei Olar, *Tipografia episcopiei din Rîmnic în secolul XVIII în cartea aceasta*.

⁵ Исто.

⁶ Јован Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд, 1909, 152—253.

⁷ Др Дим. Кириловић, цитирани рад, 19.

⁸ В. Стојан Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност 1741—1867*, Београд, 1869.

⁹ Стојан Новаковић, *Буквари за Србе 1727. и 1734.* Прилог за расправу питања где су се почеле штампати књиге новије српске књижевности, *Гласник Српског ученог друштва*, XLV, Београд, 1878, 230—242.

¹⁰ Борђе Рајковић, *Допуне и поправке к „Српској библиографији новог времена“ од Ст. Новаковића*, *Летопис МС*, књ. 120, Нови Сад, 1879, 205; в. и Димитрије Руварац, *Први печатани буквар за Србе и Влахе*. Прилог историји српске књижевности, *Јавор*, год. XIV, Нови Сад, 29. новембар, 1887, бр. 48, 758—759.

¹¹ Бр. 13, стр. 5.

¹² Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 11, 14—17; бр. 12, 17; бр. 14, 19—20; бр. 31, 44. и бр. 43, 55—57.

¹³ Л. Чурчић, *Тобожња унијатска штампарија у Трнави*, Зборник МС за књ. и јез., књ. XIX, Нови Сад, 1971, 404; Др Никола Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*, Нови Сад, 1974, 13—17.

¹⁴ Л. Чурчић, наведени рад, 402—415.

¹⁵ Исто, 416—417.

¹⁶ Исто, 410.

¹⁷ Sinyei József, *Magyar írók élete és munkái*, VI kötet, Budapest, 1899, 773—775.

¹⁸ Л. Чурчић, наведени рад, 420—421.

¹⁹ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 17, 22—28; бр. 18, 28—29; 19, 29—31; бр. 20, 31—32; бр. 24, 35—37; бр. 26, 39—41; бр. 34, 46—47; бр. 35, 48—49; бр. 36, 49—50. и бр. 40, 53; Л. Чурчић, *Непознати Канон воскресни Христофора Жефаровића*, *Зборник за ликовне уметности*, књ. 4, Нови Сад, 1968, 307—316 + [4]. У међувремену штампан је у Блажу, 1747, *Регуламент србском војничком [обштеству]*; Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 25, 37—39.

²⁰ Др Н. Гавриловић, цитирано дело, 66—67.

²¹ Поред наведених текстова в. и Танасије Костић, *Наша букварска библиографија*, Ср. Карловци, 1903, 7—10. Прештампано из *Новог васпитача* за 1903; Вељко Миросављевић, *Српске вероучевне књиге у Аустро-угарској у времену од 1690—1902. год.* (Историјско-библиографски приказ), *Богословски гласник*, год. II, књ. IV, св. 2, Ср. Карловци, 1903, 173—178.

²² В. и Димитрије Руварац, *Прва печатана славенска граматика за Србе*. Прилог историји српске књижевности. *Јавор*, год. XV, Нови Сад, 3. јануар, 1888, бр. 11, 7—9.

²³ Прештампан је у Венецији 1765, допуњеног га је објавио у Београду митрополит Михајло, 1861. В. и Србљак, I—III, Београд, 1970. и *О Србљаку*, Београд, 1970.

A. P. ...

1911-12

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

Sava Palančaniin

**ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ СРПСКИХ КЊИГА
ШТАМПАНИХ У ЕПИСКОПСКОЈ ШТАМПАРИЈИ
У РИМНИКУ 1726—1761**

Sava Palančanin

**ILUSTRĂȚIILE GRAFICE A CĂRȚILOR SÎRBEȘTI
TIPĂRITE LA TIPOGRAFIA EPISCOPIEI
RÎMNICULUI ÎNTRE ANII 1726—1761**

Apariția primelor cărți sârbești în secolul al 18-lea este legată de tipografia episcopiei de Rîmnic în România de azi.

Cărțile sârbești rîmnicene sînt tipărite după modelul și în stilul cărților românești și rusești din timpul acela, așa cum s-au tipărit la Rîmnic. Și în cazul acesta, în domeniul tiparului, s-a repetat regula cunoscută că orice început are modelul și izvorul său. Literele, stilul tipăriturii, legătura, vinietele, inițialele, aranjamentul ilustrațiilor grafice sînt în toate privințele sub tradiția cărților românești și rusești tipărite la Rîmnic.

Aceste începuturi a tiparului sîrbesc din secolul al 18-lea au fost semnate prin apariția celor cinci cărți sârbești tipărite la tipografia episcopiei: abecedarul *Întîia învățatură pentru tineri* de Teofan Procopovici în trei ediții — 1726, 1727, și 1734; *Gramatica* lui Meletie Smotrițki la 1755 și *Pravila de rugăciuni a sfinților sârbești* de Sinesie Jivanovici la 1761.

Primele patru cărți sârbești rîmnicene sînt tipărite în 16°, iar ultima, *Pravila de rugăciuni a sfinților sârbești* în 8°.

Toate cărțile sârbești rîmnicene sînt legate în piele. *Abecedarul* de la 1727 și *Pravila* au scoarțe de carton învelite în piele, iar celelalte trei cărți sînt prevăzute cu scoarțe de lemn învelite în piele.

Dintre toate ilustrațiile grafice singura gravură în lemn *Isus cu Fecioara și Prorocul Iovan* aparțin tradiției grafice româno-ruse, pe cînd cele în aramă aparțin tradiției sârbești și se deosebesc prin aceasta de cărțile românești și rusești din timpul acela. Ilustrațiile *Pravilei* aparțin stilului grafic sîrbesc

Појава првих српских штампаних књига, у 18. веку, везана је за епископску штампарију у Римнику, у данашњој Румунији.

Римничке српске књиге штампане су по узору и у стилу оновремених румунских и руских књига, какве су штампане онде. И у овом случају поновило се правило да сви почеци, па и ови у овом послу имају своје узоре и изворе. Облик слова, стил штампања, прелом, вињете, иницијали и распоред графичких прилога су у свему у традицији румунских и руских књига штампаних у Римнику.

Ови зачеци штампања српских књига у 18. веку обележени су изласком из штампе пет српских књига штампаних у епископској штампарији у Римнику: *Буквара*, *Первое ученије отроком*, *Теофана Прокоповича*, три издања — 1726, 1727. и 1734. године; *Граматице* Мелетија Смотрицког, 1755. и *србљака*, *Правила молебнаја свјатих сербских просветитељеј*, *Синесија Живановића*, 1761.

Прве четири српске римничке књиге штампане су у 16°, а само је последња, *Србљак*, штампана у 8°.

Све српске римничке књиге увезане су у кожу. *Буквар* из 1727. и *Србљак* имају за увез картон обложен кожом, а остале три књиге су опремљене дрвеним корицама у кожи.

Од графичких илустрација, једино је дрворезни *Деизис*, *Исус са Богородицом и Пророком Јованом*, у *Граматици* Мелетија Смотрицког, узет из инвентара румунско-руске графичке традиције, док бакрорезни прилози припадају српској традицији и разликују се, по томе, од оновремених румунских и руских књига. Илустрације у

din secolul al 18-lea, adică aparțin stilului operelor grafice lui Hristofor Jefarovici și Zaharie Ōrfelin.

Pravila de rugăciuni a sfinților sîrbești de Sinesie Jivanovici este cartea rîmniceană cea mai bogat ilustrată cu ilustrații grafice. Este prevăzută cu 14 miniaturi gravate în aramă și cu un steguleț gravat în lemn. *Gramatica* de Meletie Smotrițki conține două gravuri în lemn: o miniatură și un steguleț în timp ce în *Abecedarul* de la 1726 și 1727 se află abia cîte o figură a lui Isus gravată în lemn în stegulețele cu care această carte este prevăzută.

În privința vinițelor gravate în lemn, în special celor compuse de titlu și celor finale bilaterale și combinate, există destule cazuri cînd zețarii au intercalat, în lipsa unui număr suficient de vinițe uniforme, altele de alt sort și alte forme. Este evident că au făcut aceasta de nevoie căci altfel nu s-ar putea explica mixarea și intercalarea nesistematică a diferitelor vinițe într-o compoziție a cărei scop era o armonie, o ordine, un sistem.

Să mai adaugăm că cele cinci cărți sîrbești rîmniceane sînt foarte sărace în inițiale ornate. Sînt doar două, unul în abecedarul *Intîia învățatură pentru tineri*, de Teofan Procopovici de la 1734 și alta în *Pravila de rugăciuni a sfinților sîrbești* de Sinesie Jivanovici.

Se presupune că tipografia de Rîmnice ar fi fost slab înzestrată cu clișee grafice. Or, pe lîngă mijloace tehnice modeste — clișee și litere — cărțile sîrbești rîmniceane au toate însușirile unei întreprinderi importante, săvîrșite cu succes.

Meșterii tipografi și-au îndeplinit partea lor a misiunii la tipărirea cărților sîrbești rîmniceane, cu vrednicie și în modul cel mai bun, în raport cu abilitatea lor și condițiile în care au muncit.

Traducere de Cornelia Olar

Србљаку припадају графичком стилу Срба у 18. веку, тј. припадају кругу бакрорезних радова Христофора Жефаровића и Захарија Орфелина.

Србљак Синесија Живановића најбогатије је опремљена римничка књига ликовним графичким прилозима, са 14 бакрорезних минијатура и једном дрворезном заставицом; *Грамматика* Мелетија Смолитског има две дрворезне ликовне илустрације, једну минијатуру и једну заставицу, док једва по један дрворезни лик Христа налазимо у заставицама *Буквара* из 1726. и 1727. године.

Код дрворезних вињетица у књигама, нарочито код сложених заглавних и завршних дворедних и комбинованих, има доста случајева да су се штампари-слагачи, у недостатку довољног броја једнообразних, истих вињетица, служили убацивањем других врста и облика вињета. Очигледно су то чинили из нужде, јер се другачије не би могло тумачити несистематско мешање и убацивање разних вињетица у једну композицију чији је циљ био неки склад, ред, систем.

Додајмо још да су пет српских римничких књига сасвим сиромашне украсима иницијала — налазимо их само два, један у *буквару*, *Первоје ученије отроком* Теофана Прокоповича, из 1734. године и један у србљаку, *Правила молебнаја свјатих сербских просветитељеј*, Синесија Живановића.

Укупан инвентар графичких матрица у Римнику морао је бити оскудан. Но и поред скромних техничких средстава — матрица и слова, — српске књиге штампане у Римнику имају све одлике једног значајног и успешно изведеног подухвата.

Мајстори су свој део посла, код штампања српских римничких књига, обавили ваљано и на најбољи начин, према знању, условима и приликама у којима су радили.

КАТАЛОГ ИЛУСТРАЦИЈА

Ликовни прилози

1. Деизис — Исус са Богородицом и Пророком Јованом. Дрворез, 97 × 63 мм. Иницијали графичара П у левом доњем углу, К у десном доњем углу. МС [86]
2. Синесије Живановић, епископ арадски. Бакрорез, 184 × 133 мм. СЖ Фронтиспис.
3. Стефан Првовенчани. Бакрорез, 193 × 138 мм, несигниран. СЖ Између л. [8.] и 1.
4. Стеван Штиљановић. Бакрорез, 193 × 138 мм, несигниран. СЖ Између л. 17. и 18.
5. Деспот Стефан Бранковић. Бакрорез, 197 × 139 мм, несигниран. СЖ Између л. 37. и 38.
6. Архиепископ Арсеније II. Бакрорез, 198 × 138 мм, несигниран. СЖ Између л. 56. и 57.
7. Краљ Милутин. Бакрорез, 198 × 138 мм, несигниран. СЖ Између л. 68. и 69.
8. Стефан Дечански. Бакрорез, 198 × 138 мм, несигниран. СЖ Између л. 88. и 89.
9. Урош Пети. Бакрорез, 198 × 138 мм, несигниран. СЖ Између л. 102. и 103.
10. Деспот Јован Бранковић. Бакрорез, 200 × 139 мм, несигниран. СЖ Између л. 113. и 114.
11. Свети Сава. Бакрорез, 198 × 138 мм, несигниран. СЖ Између л. 134. и 135.
12. Свети Атанасије Велики, Српски архиепископ Максим и Свети Кирил Александријски. Бакрорез, 202 × 137 мм, несигниран. СЖ Између л. 156. и 157.
13. Стефан Немања. Бакрорез, 198 × 183 мм, несигниран. СЖ Између л. 178. и 179.
14. Кнез Лазар. Бакрорез, 197 × 137 мм, несигниран. СЖ Између л. 198. и 199.
15. Мајка Ангелина. Бакрорез, 198 × 137 мм, несигниран. СЖ Између л. 218. и 219.

Заставице

16. Христос у пуном кругу. Дрворез, 26 × 60 мм.
ТП1 [16]; ТП2 16.
17. Христос у кругу незавршеном горе и доле. Дрворез,
33 × 75 мм.
МС [1а].
18. Христос у пуном кругу. Дрворез, 37 × 113 мм. Иници-
јали графичара КО лево од круга, доле, и ДПИ десно
од круга, доле.
СЖ 1а

Заглавне вињете

19. Дрворез, 17 × 111 мм.
СЖ 18а, 38а, 56б, 69а, 88б, 103а, 114а, 135а, 157а, 179а,
199а, 219а, 233а.

Заглавне вињете — дворедне сложенице

20. Дрворез као под бр. 19. испод којег је ред сложених
вињетица.
СЖ [1а].
21. 9 дрворезних вињетица сложених челом једне према
другим.
ТП1 [1а], 1б; ТП2 1а, 5а, 9а.
22. Варијанта бр. 21, 5. вињетица у горњем реду обрнута.
ТП1 [5а].
23. Варијанта бр. 21, вињетице 4—8, у горњем реду, обр-
нуте.
ТП1 2а.
24. Варијанта бр. 21, вињетица четврта, у доњем реду,
обрнута.
ТП3 1а.
25. 15 дрворезних вињетица сложених челом једне према
другима.
ТП1 [2б]; ТП2 2б.
26. 12 дрворезних вињетица сложених челом једне према
другима, на половини, после шестих вињетица, у оба
реда, уметнуто слово і.
ТП3 [2а].
27. Два реда различитих вињета, у горњем реду ситније
а у доњем крупније.
МС 1а.

28. Варијанта бр. 27. Доњи ред вињетица сложен обрнуто.
МС 91а.
29. Варијанта бр. 28. У горњем реду 15 вињетица, иза 8. уметнуто слово *i*.
МС 109а.
30. Два реда различитих вињета. У горњем реду крупније, у доњем ситније где је после 12 вињетица уметнуто слово *i*.
МС 256а.

Заглавне вињете — једноредне сложенице

31. Један ред од 13 дрворезних вињетица.
ТП1 [2а], 75б; ТП2 2а, 44а.
32. 9 дрворезних вињетица ређаних тако да је свака друга обрнута.
ТП1 84б, 98б, 126б; ТП2 48б.
33. 15 једноредних дрворезних вињетица.
ТП1 85а, 85б, 99а, 127а; ТП2 49а, 69б.
34. 9 дрворезних вињетица као под бр. 32, али поређаних на исти начин.
ТП1 86а.
35. 8 дрворезних вињетица поређаних на исти начин.
ТП2 54б.
36. 8 дрворезних вињетица као под бр. 32. и 34, ређаних тако да су 1, 4, 5 и 7 обрнуто сложене од 2, 3, 6 и 8.
ТП2 68б.
37. 12 дрворезних вињета, иза првих 6 стављено слово *i*.
ТП3 45б, 51б, 60а.
38. 11 дрворезних вињетица као под бр. 32, 34 и 36, ређаних бочно — сучелице.
ТП3 52а.
39. 16 дрворезних вињетица, иза 9. стављено мало слово *i*.
МС [2а], 180а.
40. 24 ситне дрворезне вињетице.
МС 233б.
41. 11 дрворезних вињета, после 3. стављено мало *i*, а иза 5. велико *I*.
МС 188а.
42. 16 дрворезних вињетица, иза 6. стављено слово *i*.
МС 194а.
43. 16 дрворезних вињетица.
МС 195а, 211а, 224б, 228б.
44. 16 дрворезних вињетица, после 1. стављено слово *i*.
МС 221а.

45. 11 дрворезних вињета, иза 4. мало слово *i*, а после 5. велико слово *I*.
МС 227а.
46. 23 ситне дрворезне вињетице, и 1, предпоследња, већа.
МС 229а.
47. 5 већих дрворезних вињетица између којих су 4, 5, 4 и 4 ситне вињетице.
МС 236б.
48. 16 дрворезних вињетица, иза 11. слово *i*.
МС 238а.
49. 9 крупнијих дрворезних вињетица, после 2. једна мања, иза 5. слово *i*, иза последње једна ситна.
МС 238б.
50. 5 дрворезних вињетица.
МС 242а.
51. 22 ситне дрворезне вињетице, после 3. мало слово *i*, иза 12. велико слово *I*, после 21. једна већа вињетица.
МС 249а.
52. 21 ситна дрворезна вињетица, иза 4. једна већа вињета, после 11. слово *i*, иза 17. једна већа вињетица.
МС 262б.
53. 9 положених дрворезних вињетица и 4 усправних — по 1 испред и иза положених, а 2 после 5. положене.
СЖ [2а].
54. 9 положених дрворезних вињетица и 4 усправних — иза 1, 5, 7 и 8 положене.
СЖ 254б.
55. 16 дрворезних вињетица, иза 5. стављено слово *i*.
МС [2а].
56. 24 дрворезне вињетице, после 12. уметнуто слово *i*.
МС [7б], 192б.
57. Варијанта бр. 56, иза 13. вињетице стављено слово *i*.
МС 191б, 226б.
58. 24 дрворезне вињетице, после 8. уметнуто слово *i*.
МС 203б, 230а, 240б.

Завршне вињете

59. Дрворезна вињета.
ТП1 [4б]; ТП2 8б, 72а.
60. Дрворезна вињета.
ТП2 4б.
61. Дрворезна вињета.
МС [1б], [7а], 288а; СЖ 102б, 178б, 232б.
62. Дрворезна вињета.
СЖ 113б.

Завршне вињете — сложенице

63. Вињета сложена од 2 дрворезне вињетице обрнуте једна према другој.
ТП1 1а, 128б; ТП2 68а, 72б.
64. Вињета сложена од 3 дрворезне вињетице, две једна према другој а једна испод њих.
ТП2 6б.
65. 3 дрворезне вињетице у једном реду.
ТП3 78а.
66. 7 дрворезних вињетица сложених у облику грозда.
МС 179б.
67. 5 дрворезних вињетица сложених у облику крста.
МС 241б.
68. 5 дрворезних вињетица сложених у облику троугла.
СЖ [1б], 261б.

Иницијали

69. Слово В, дрворез, 18 × 12 мм.
ТП3 52а.
70. Слово Р, дрворез, 23 × 16 мм.
СЖ 1а.

Оквири насловних страна

71. Оквир сложен од дрворезних вињетица, у врху два реда вињетица, на осталим странама по један ред другачијих вињетица.
ТП3 1а.
72. Оквир сложен од дрворезних вињетица, у врху два реда, горње вињетице крупније — доње ситније, остале три стране су једноредне.
ТП3 1б.

Вињетице као жива глава

73. По 2 односно 3 вињетице као живе главе.
ТП3.
74. По 2 вињетице са сваке стране живе главе.
СЖ.

Скраћенице

Abreviari

1. ТП1 Буквар, *Первоје ученије отроком* Теофана Прокоповича, 1721.
2. ТП2 Буквар, *Первоје ученије отроком* Теофана Прокоповича, 1727.
3. ТП3 Буквар, *Первоје ученије отроком* Теофана Прокоповича, 1734.
4. МС Граматика Мелетија Смотрицког, 1755.
5. СЖ Србљак, *Правила молебнаја свјатих сербских просветитељеј*, Синесија Живановића, 1761.

Сл. Fig. 2

Сл. Fig. 1

Прѣдѣль Сѣмьонъ Ыльинъ Стефанъ первоученикъ Крѣль Сергѣи

Сл. Fig. 3

Свѣтъ Стефанъ Шидловичъ ..

Сл. Fig. 4

Свѣтъ Стефанъ Деспотъ Сербскій

Сл. Fig. 5

Свѣтъ Арсеній Чудотворецъ вѣторый Архї Епископъ Сербскій

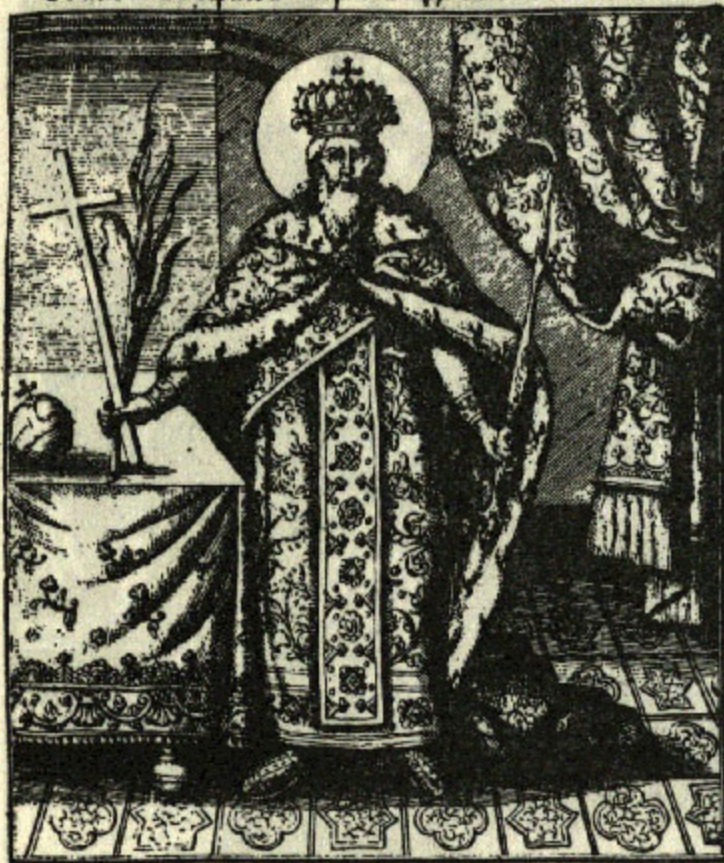
Сл. Fig. 6

Свѣтъ Милѣтинъ, Кралъ Сербскій

Сл. Fig. 7

Свѣтъ Стефанъ Кралъ Дечанскій.

Сл. Fig. 8

Свѣтъ Оуршанъ Царъ Сербскій.

Сл. Fig. 9

Свѣтъ Јованъ, Деспотъ Сербскій.

Сл. Fig. 10

Свѣтъ Савелъ, первый Архїепископъ Сербскій.

Сл. Fig. 11

Свѣтъ Анисій великій, Свѣтъ Мудръ Архіепископъ сербскій, Свѣтъ Юрій мученикъ

Сл. Fig. 12

Прѣбывающій съ мѣшнѣ мѣроточивый, бывшій Кралеъ Сербскій

Сл. Fig. 13

Свѣтъ Князь Лазарь самодържецъ Сербскій.

Сл. Fig. 14

Прѣбывающа Мѣти Ангелина, Деспотица Сербская.

Сл. Fig. 15

Сл. Fig. 16

Сл. Fig. 17

Сл. Fig. 18

CA. Fig. 19

CA. Fig. 20

CA. Fig. 21

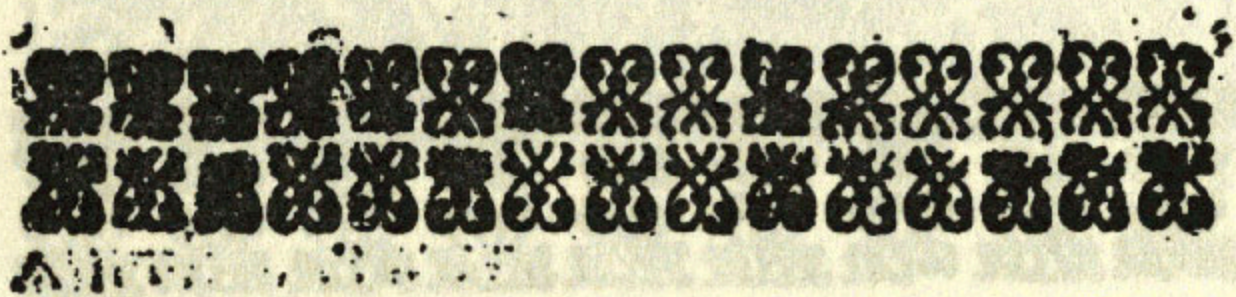
CA. Fig. 22

CA. Fig. 23

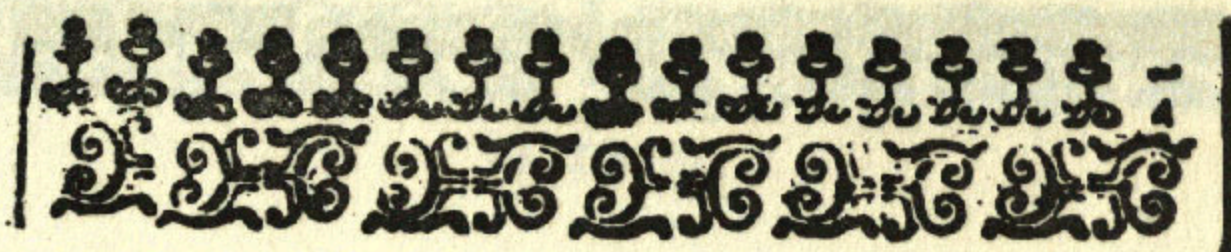
CA. Fig. 24

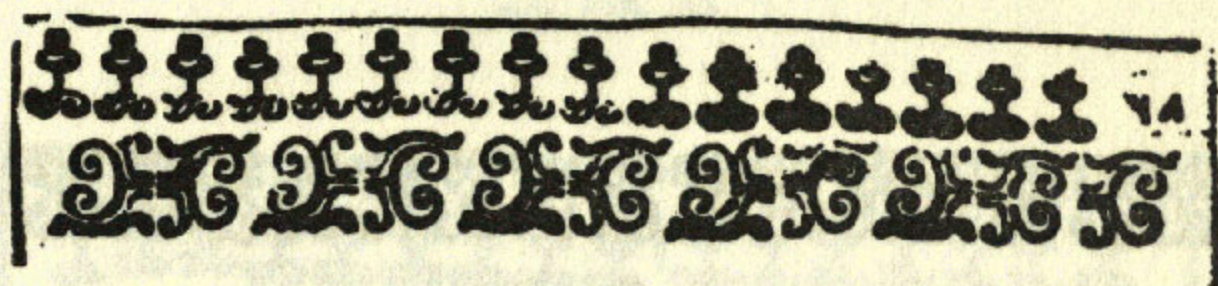
CA. Fig. 25

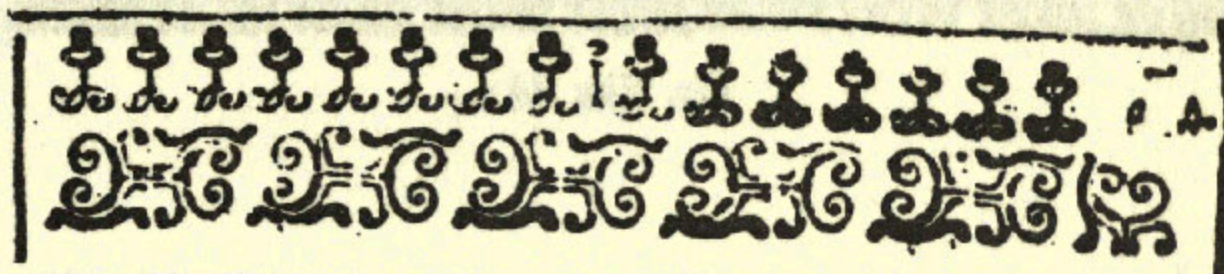
CA. Fig. 26

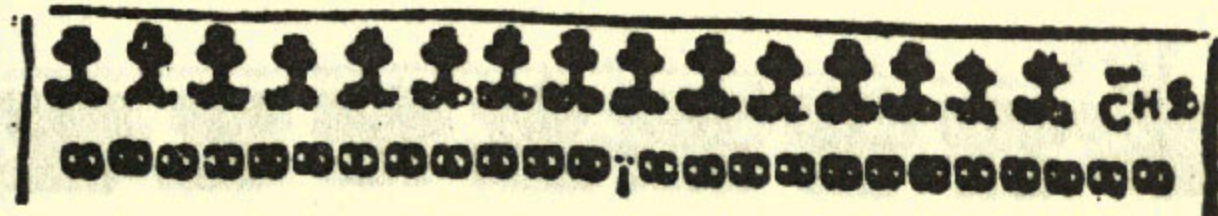
CA. Fig. 27

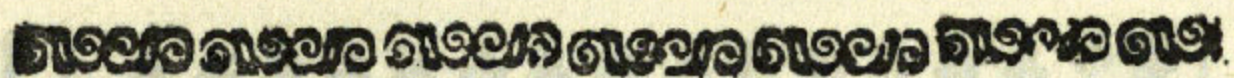
CA. Fig. 28

CA. Fig. 29

CA. Fig. 30

Сл. Fig. 31

Сл. Fig. 32

Сл. Fig. 33

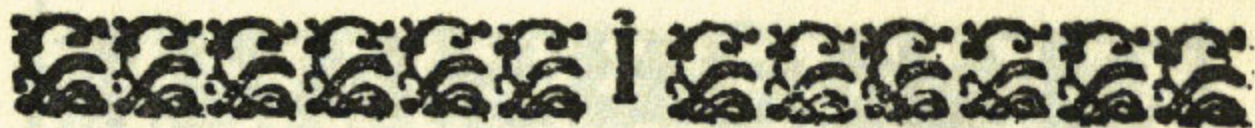
Сл. Fig. 34

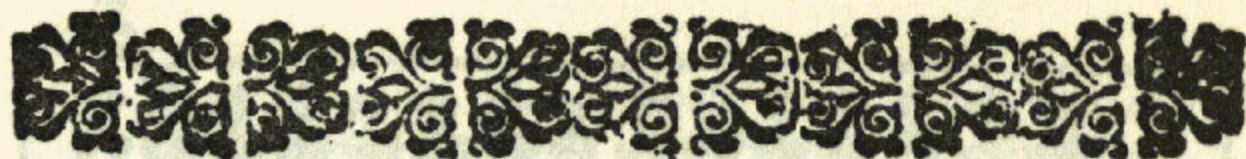
Сл. Fig. 35

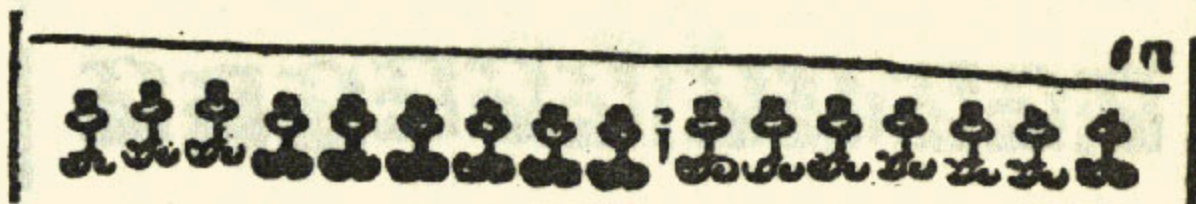
Сл. Fig. 36

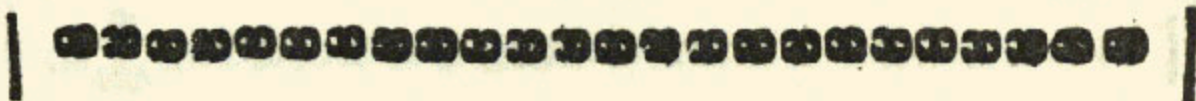
CA. Fig. 37

CA. Fig. 38

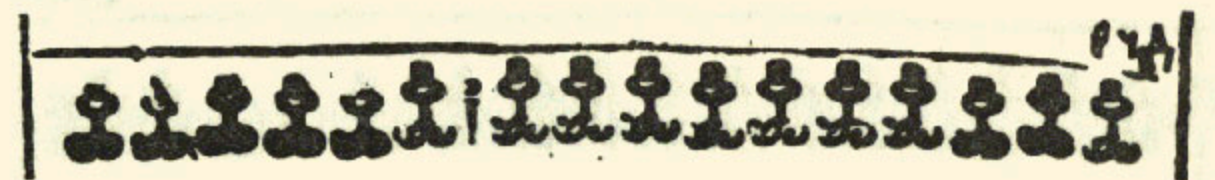
CA. Fig. 39

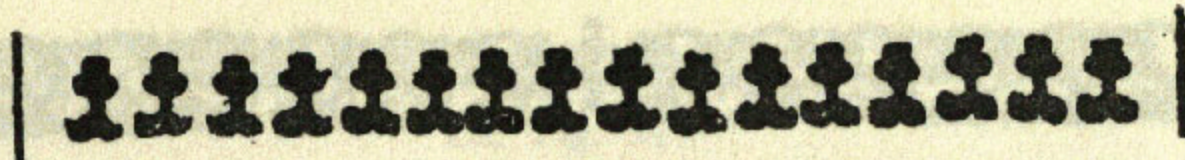
CA. Fig. 40

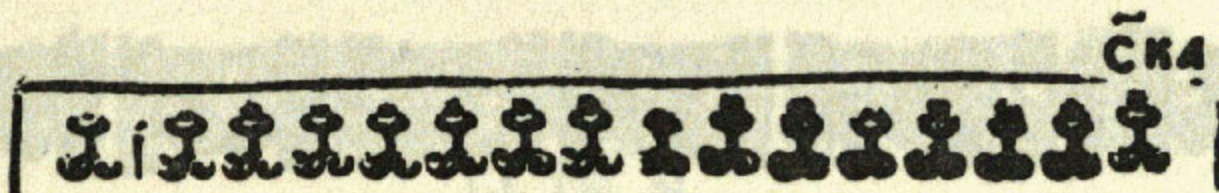
CA. Fig. 41

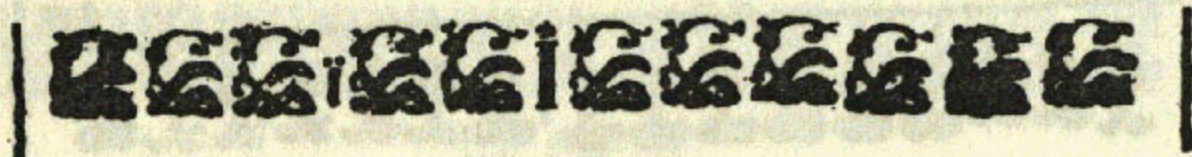
CA. Fig. 42

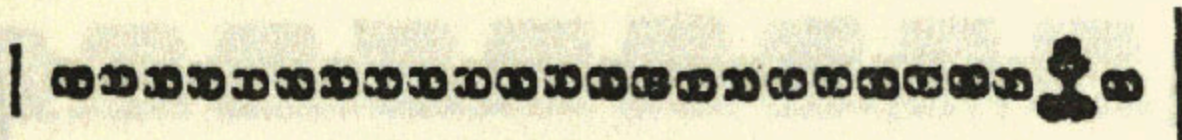
CA. Fig. 43

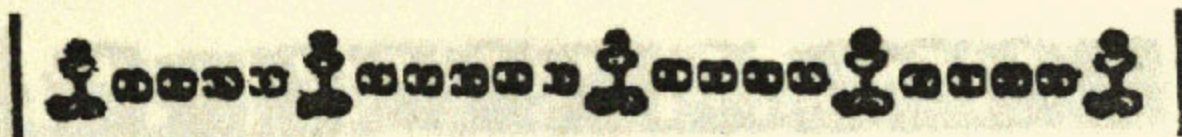
CA. Fig. 44

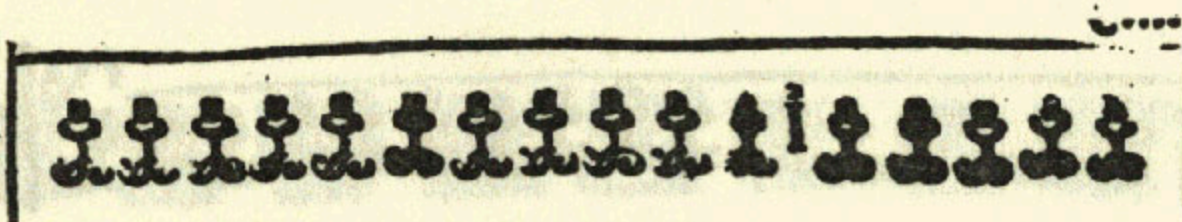
CA. Fig. 45

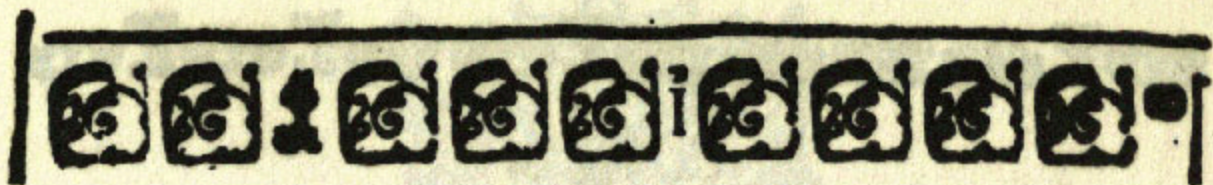
CA. Fig. 46

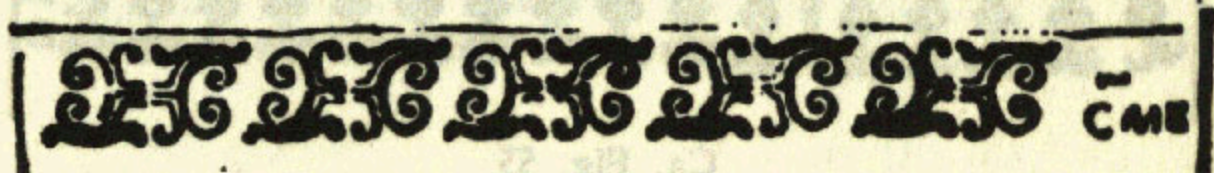
CA. Fig. 47

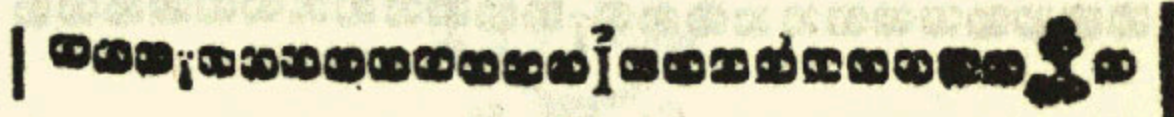
CA. Fig. 48

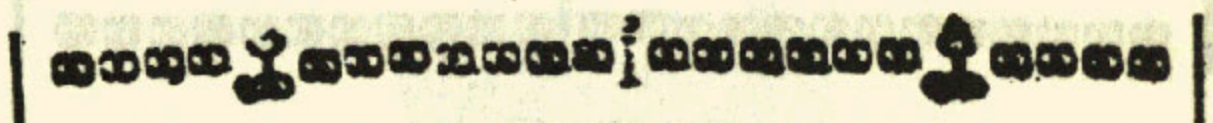
CA. Fig. 49

CA. Fig. 50

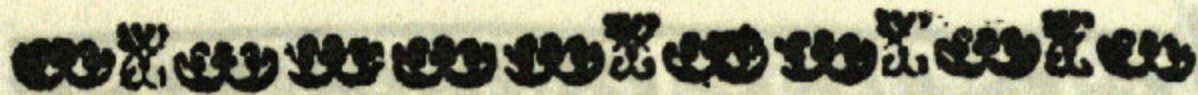
CA. Fig. 51

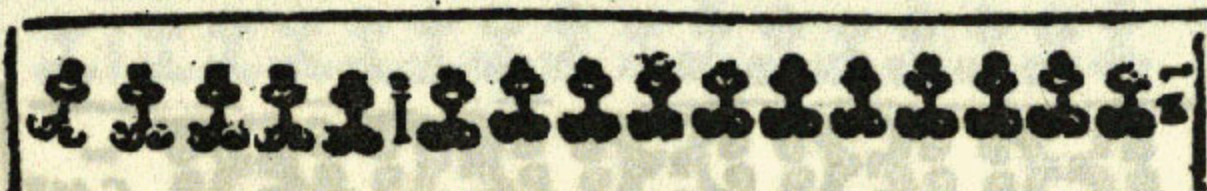
CA. Fig. 52

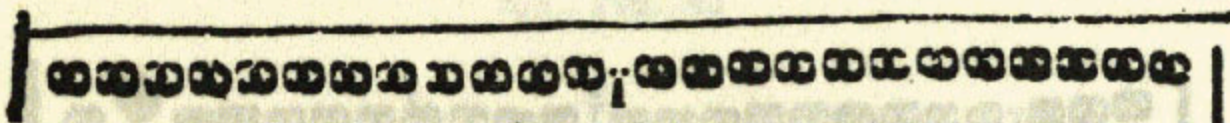
CA. Fig. 53

Сл. Fig. 54

Сл. Fig. 55

Сл. Fig. 56

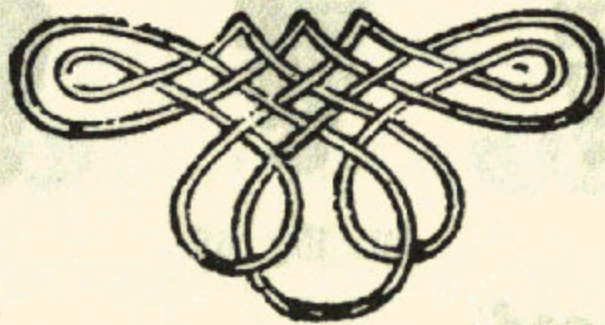
Сл. Fig. 57

Сл. Fig. 58

CA. Fig. 59

CA. Fig. 60

CA. Fig. 61

C.A. Fig. 62

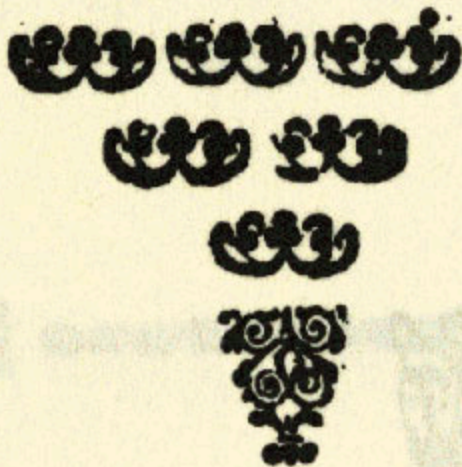
C.A. Fig. 64

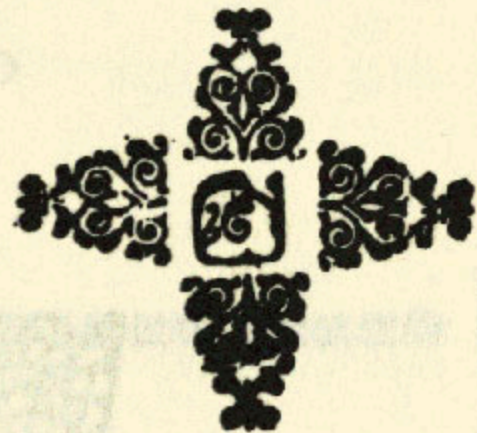
C.A. Fig. 63

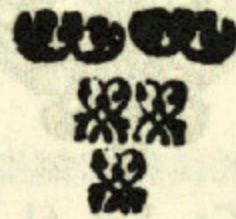
C.A. Fig. 65

C.A. Fig. 66

C.A. Fig. 67

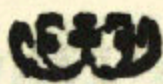
C.A. Fig. 68

CA. Fig. 69

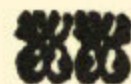
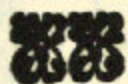
CA. Fig. 70

CA. Fig. 73

CA. Fig. 73

CA. Fig. 74

ПЕРВОУЧЕНІЕ
ОТРОКОМЪ

Въ немъ же буквы и сло-
ги: Тѣже.

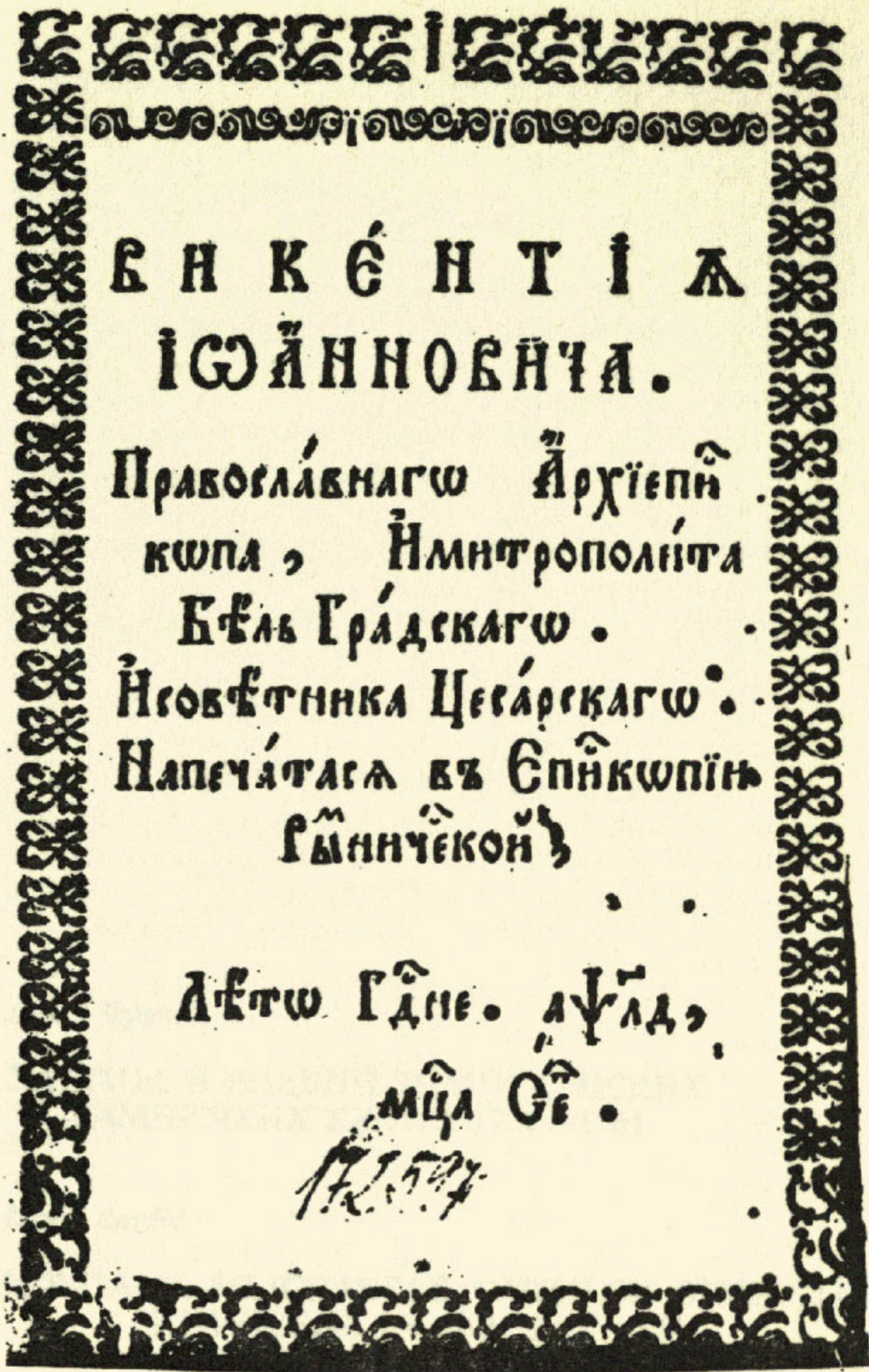
Краткое толкованіе законъ
наго десятиглаголю, мѣтвъ
Гднн, Сѣмбола върш:

И девѣти бѣженствъ.

Повелѣніемъ и бѣженіемъ,
и всѣмъ иждивеніемъ.

Пре ѿ священнѣишаго.

Гднн, Гднн.

В Н К Ё Н Т І А
І О А Н Н О В Н Ч А .

Правосла́внаго А́рхієпі́
кѡпа , Імнѣрополі́та
Бѣль Гра́дскаго .
Нѡвѣтнѣка Цесáрскаго .
Напеча́тано въ Спѣкѡпѣ
Гѣннчѣко́нъ

Лѣтѡ Гдѣне . 1874 .
мѣца Сѣ .
1757

ВЪ СТОЛѢЦЬ

СЛАВНОМУ

СВЯТЫМЪ

СВЯТЫМЪ

СВЯТЫМЪ

СВЯТЫМЪ

СВЯТЫМЪ

СВЯТЫМЪ

СВЯТЫМЪ

СВЯТЫМЪ

СВЯТЫМЪ

СВЯТЫМЪ

СВЯТЫМЪ

Лазар Чурчић

**ХАРТИЈА И ВОДЕНИ ЗНАЦИ СРПСКИХ
РИМНИЧКИХ КЊИГА 1726—1761**

Lazar Curčić

**HÎRTIA ŞI FILIGRANELE CĂRŢILOR SÎRBEŞTI
RÎMNICENE ÎN ANII 1726—1761**

Primele trei cărți sârbești rîmnicene au fost tipărite pe timpul cînd orașul episcopal Rîmnic împreună cu tipografia sa se aflau în componența Austriei, iar următoarele două cînd orașul și tipografia se aflau din nou în componența Țării Românești. Potrivit rezultatelor științifice de pînă acum, în primii, șapte ani ai stăpînirii austriece, la Rîmnic nu a fost tipărită nici o carte, iar tipografia nu a funcționat de la încetarea activității ei, ceva mai mult de cincisprezece ani. În baza acestor aprecieri în momentul reluării activității, la 1724, tipografia rîmniceană nu a putut să dispună de rezerve de hîrtie. Deja pentru primele cărți pe care trebuia să le tipărească, a fost nevoie să se procure hîrtie. Probabil că istoricilor cărții românești le este cunoscută sursa de unde s-a aprovizionat tipografia rîmniceană cu hîrtie, în timp ce, istoricii sârbești urmează să se informeze despre această probabilitate. Dacă, însă, istoricilor cărții românești nu le este cunoscut, ceea ce e posibil, de unde procurau tipografii rîmniceni hîrtia, urmează ca să afle acest lucru. Și în cazul acesta istoricilor cărții sârbești le rămîne să aștepte după rezultatele obținute în România. Fără dovezi documentate despre proveniența hîrtiei rîmnicene, autorului acestui text nu-i rămîne decît să constate ceea ce oferă însăși hîrtia cărților rîmnicene.

Ceea ce s-ar putea spune despre hîrtia rîmniceană este foarte modest și prezintă numai o introducere în studierea problemei.

După o cercetare minuțioasă a hîrtiei cărților sârbești rîmnicene din veacul al 18-lea, s-ar putea constata că abecedarul lui Teofan Procopovici de la 1726 este imprimat pe o hîrtie uniformă, de calitate bună, albă, reiată, cu un singur filigran, o treflă care se sprijină pe o dreaptă care, la rîndul ei, leagă literele latine V și C.

Прве три српске римничке књиге штампане су у времену када су град Римник и онамошња штампарија били у саставу Аустрије, а потоње две када су били поново у саставу румунске државе. Према садашњим научним резултатима, у првих седам година аустријске управе у Римнику није штампана ниједна књига, а штампарија од прекида рада није радила чак више од петнаест година. По оваквом рачуну, приликом обнове њена рада, 1724, римничка штампарија није могла имати залиха хартије. Већ за прве књиге које је ваљало штампати у обновљеној штампарији било је нужно, дакле, набавити и хартију. Где се римничка штампарија снабдевала хартијом можда је и познато историчарима румунске књиге, а о томе тек ваља да се обавесте историчари српске књиге. Ако румунским историчарима књиге није познато, и то је могућно, где су римнички штампари набављали хартију, остаће да они то учине. Историчарима српске књиге у овом случају остаће да сачекају резултате из Румуније. Без поузданих доказа о провиниенцији римничке хартије, аутору ових редова остаје само да утврди оно што нуди сама хартија римничких књига.

Оно што је одмах могућно рећи о римничкој хартији веома је скромно и представља само увод у изучавање проблема.

Пажљивим прегледом хартије српских римничких књига 18. века могућно је установити да је буквар Теофана Прокоповича из 1726. штампан на уједначеној и квалитетној, белој, ребрастој хартији са само једним воденим знаком, листом детелине који је у дну наслоњен на цртицу која спаја латинична слова V и C.

Abecedarul lui Teofan Procopovici de la 1727 este deja imprimat pe o hîrtie de calitate inferioară față de hîrtia abecedarului din anul precedent. Sursa este, firește, aceeași sau cel puțin o parte din hîrtie provine de la același furnizar. Hîrtia folosită la tipărirea celui de al doilea abecedar este în parte hîrtia care prezintă același filigran ca la abecedarul precedent, iar pe restul hîrtiei se află încă două simboluri, o treflă cu un cerc dedesubt, al cărei lujer se srijină pe o linie care leagă literele latine F și C. Dacă este vorba despre aceeași sursă de unde a fost procurată hîrtia (ceea se deduce pe baza treflei) reiese că în perioada mai tîrzie litera V a fost înlocuită cu F.

Abecedarul rîmnicean de la 1734 este imprimat pe hîrtie de cea mai slabă calitate dintre toate cele cinci cărți sîrbești rîmnice. Exemplarul cercetat este prevăzut cu trei filigrane. Unul este de formă ovaloidă nefiind vizibilă în întregime. Este posibil ca în interiorul acestuia să se găsească o cruce. În celelalte două filigrane se vede clar cîte o treflă cu cîte o literă pe partea stîngă. Una dintre acestea este I latin iar alta A.

Gramatica lui Meletie Smotrițki este tipărită la 1755 înafara teritoriului austriac. Hîrtia Gramaticii este neuniformă reiată și gălbuie. Exemplarul cercetat n-are decît un singur filigran, litera C. Or, această literă nu se vede în întregime în exemplarul respectiv.

Pravila de rugăciuni a sfinților sîrbești de la 1761 este, avînd în vedere filigranele, o carte tipărită sîrbească unică în felul ei. Hîrtia acestei pravile este de grosime neuniformă, horizontal reiată, dar albă. Cele două exemplare cercetate ale pravilei oferă, însă, o galerie de filigrane. Pe lîngă stema cu inițialele B T, un leu pe lîngă trei ciuperci și trei piulițe, se mai găsesc un șir de inițiale, literele

Буквар Теофана Прокоповича из 1727. штампан је већ на неуједначеној, слабијој, ребрастој хартији чија белина заостаје за хартијом у буквару из претходне године. Произвођач је, јамачно, исти, или је бар део хартије набављен код претходног произвођача. На хартији тог буквара је делом хартија са воденим знаком као у претходном буквару, а делом су на хартији још два водена знака, детелина са кругом испод ње и са листом детелине који се дршком наслања на линију која везује латиничка слова F и C. Ако се ради о истом произвођачу хартије (по листу детелине у воденом знаку) он је у последњем случају заменио слово V са F у каснијој производњи.

Римнички буквар из 1734. штампан је на неуједначеној и најслабијој хартији од свих римничких српских књига. На прегледаном примерку утврђена су три водена знака. Један је јајастог облика, али он није виђен цео. Могућно је да је унутар њега крст. У друга два водена знака јасни су по један лист детелине, али сада само са по једним словом на левој страни. Једно је латинично I а друго је A.

Граматика Мелетија Смотричког штампана је 1755, када је римничка штампарија била већ давно ван Аустрије. Хартија *Граматике* је неуједначена, ребраста и жућкаста. Прегледани примерак има само један водени знак, слово Ц. То слово, међутим, није виђено цело у прегледаном примерку.

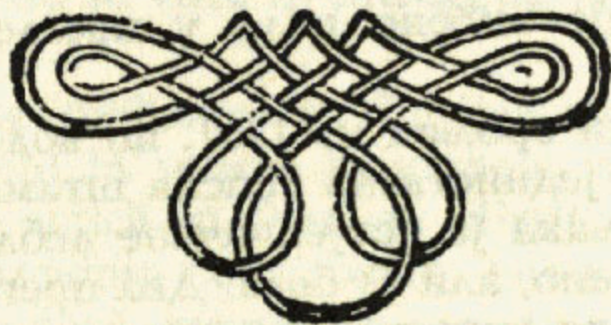
Римнички србљак из 1761. по воденим знацима је можда јединствена српска штампана књига. Хартија србљака је неуједначене дебљине, ребраста је положено, али је бела. Два прегледана примерка србљака пружила су, пак, читаву галерију водених знакова. Поред грба у коме су иницијали Б Т, поред лава, поред три гљиве и поред три авана на њима је као контрамарка низ иниција-

latine F A, chirilice si C 'de desubt A Γ, Λ Γ (sau poate că și aceasta este A Γ), apoi A H, Γ, și MM care ar putea fi atât chirilice cât și latine. Filigranele se repetă pe ambele exemplare ceea ce nu este cazul cu celelalte simboluri. Este evident că nici filigranele nu sînt uniforme (vezi cele trei piulițe diferite pe figurile alăturate).

Această diversitate a filigranelor de pe hîrtia cărților sîrbești rîmnicene, se presupune că este condiționată de faptul că Pravila a fost tipărită fie pe hîrtie care se afla deja în tipografie, fie că hîrtia a fost cumpărată în cantități prea mici în timpul imprimării din lipsă de bani, sau din cauză că furnizorul nu a putut să pună la dispoziție cantitatea necesară de hîrtie.

Cercetarea hîrtiei cărților sîrbești rîmnicene ne determină să deducem că s-ar putea identifica și alte filigrane. Abia cînd se vor identifica toate filigranele de pe hîrtia cărților rîmnicene se va ajunge la o imagine aproximativă despre hîrtia pe care acestea au fost imprimate. Cu această acazie trebuie să spunem că marea deosebire între hîrtia pe care au fost tipărite diferite cărți sîrbești rîmnicene desigur că a provocat greutăți considerabile atât tipografilor cât și legătorilor.

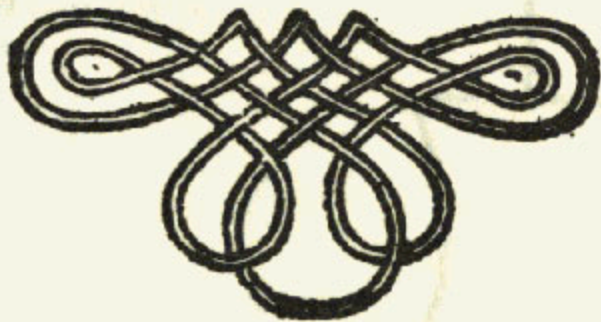
Traducere de Cornelia Olar

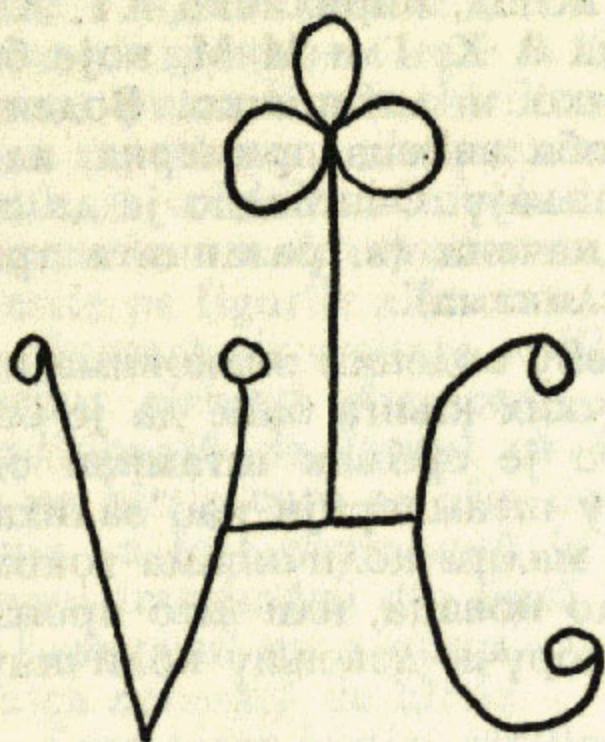

ла, латиничко F A и C испод, ћирилично A Г, Л Г (можда је и то A Г), па A X, Г и M M, које би могло бити и ћирилично и латиничко. Водени знаци понављају се у оба виђена примерка, али се контрамарке не понављају. Очигледно је да су и водени знаци неуједначени (в. различита три авана на приложеним сликама).

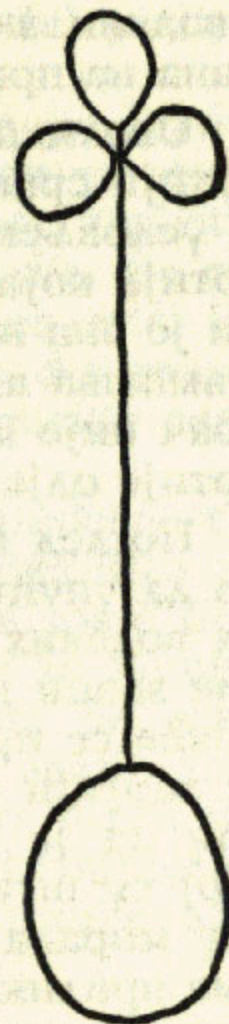
Оволика разлика међу воденим знаковима на хартији српских римничких књига биће да је била условљена тиме што је србљак штампан од хартије која се нашао у штампарији као залиха, или је она набављена у малим количинама током штампања ако није било новаца, или што произвођач није могао да испоручи довољну количину хартије одједном.

Поглед на хартију српских римничких књига као да упућује на могућност утврђивања још неких водених знакова. Тек када се утврде сви водени знаци на хартији српских римничких књига добиће се приближна слика о томе на каквој су све хартији оне штампане. Овом приликом треба рећи да је онолика разлика међу хартијом на којој су штампане српске римничке књиге у 18. веку морала стварати знатне тешкоће и штампарима приликом штампања и књиговесцима приликом увезивања тих књига.

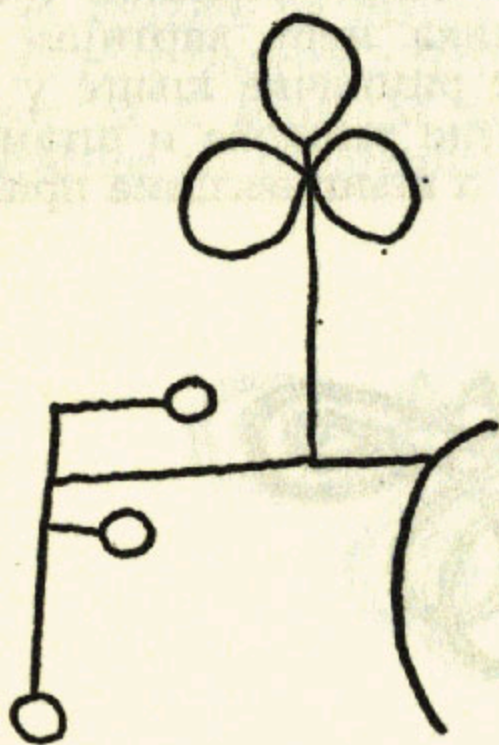

Сл. Fig. 1. Буквар Теофана Прокоповича, 1726, 1727

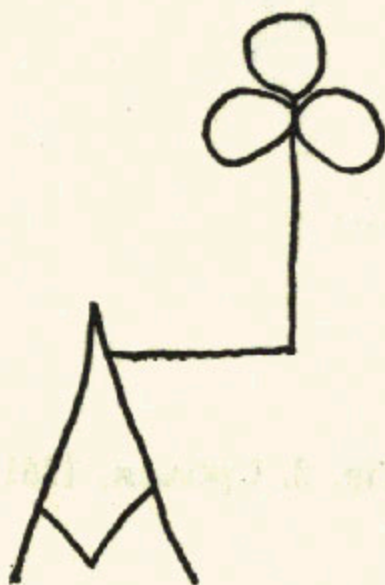
Сл. Fig. 2. Буквар Теофана Прокоповича, 1727

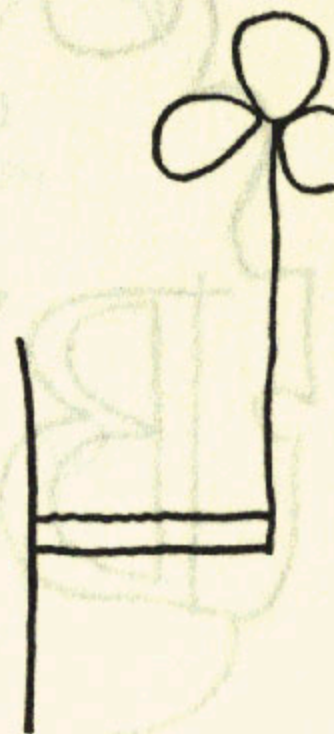
Сл. Fig. 3. Буквар Теофана Прокоповича, 1727

Сл. Fig. 4. Буквар
Теофана Прокоповича,
1734

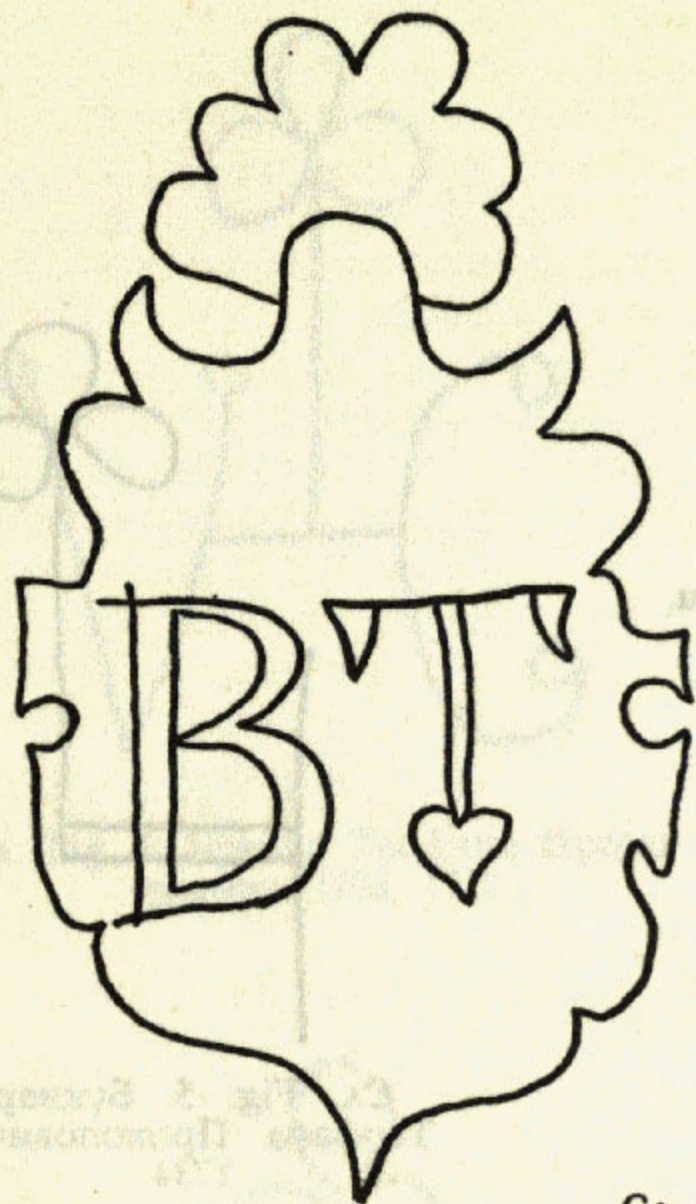
Сл. Fig. 6. Буквар
Теофана Прокоповича,
1734

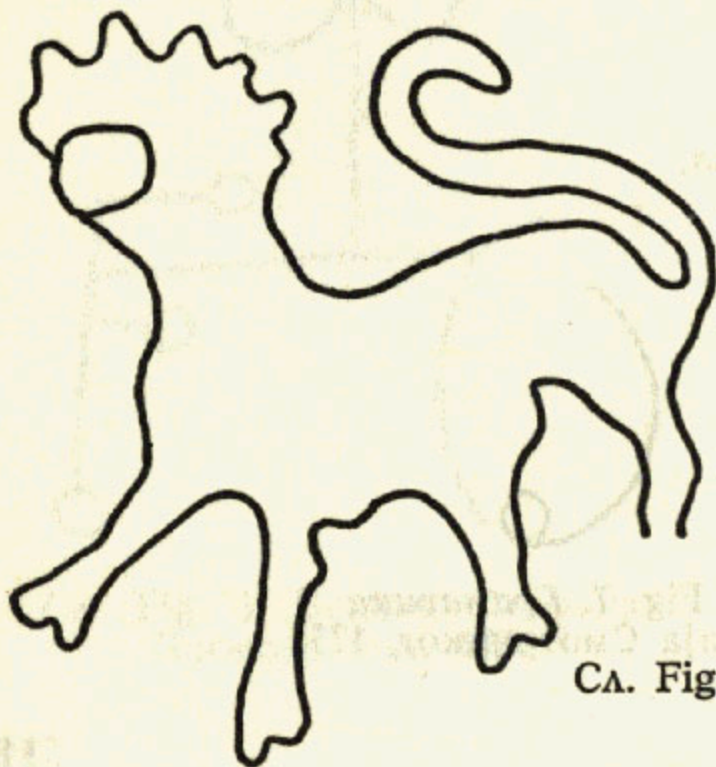
Сл. Fig. 5. Буквар
Теофана Прокоповича,
1734

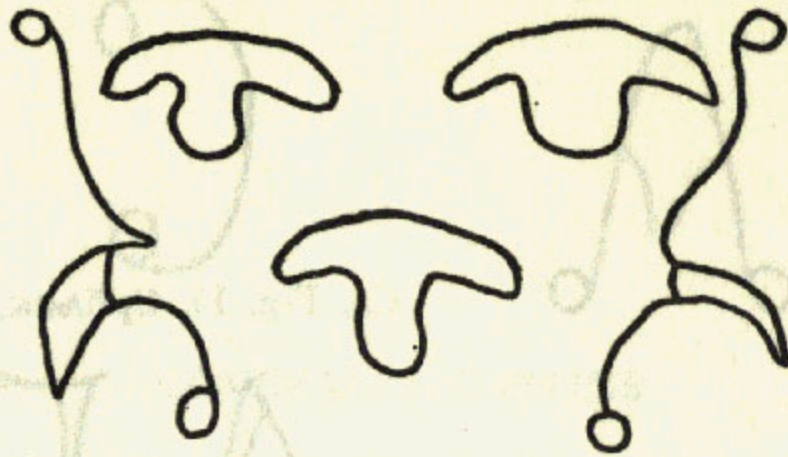
Сл. Fig. 7. Граматика
Мелетија Смолитског, 1755

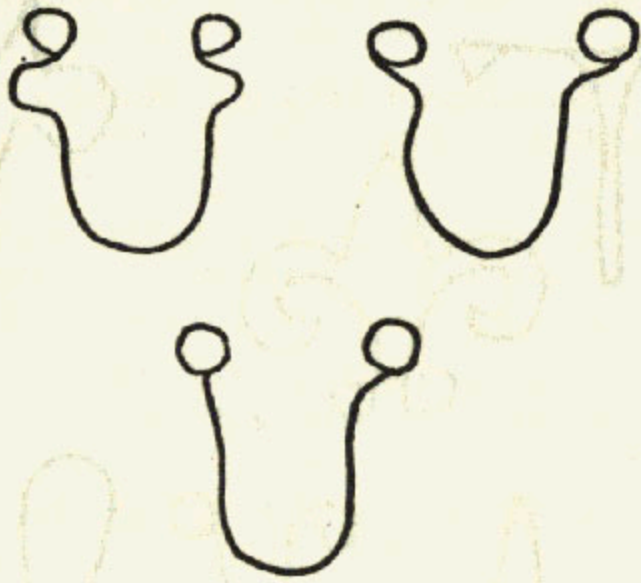
Сл. Fig. 8. Србљак, 1761

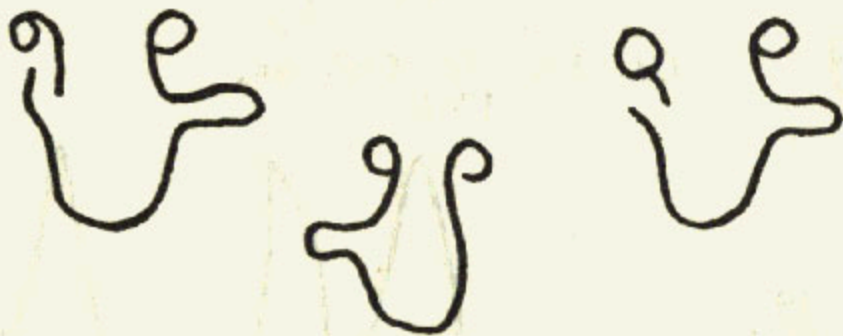
Сл. Fig. 9. Србљак, 1761

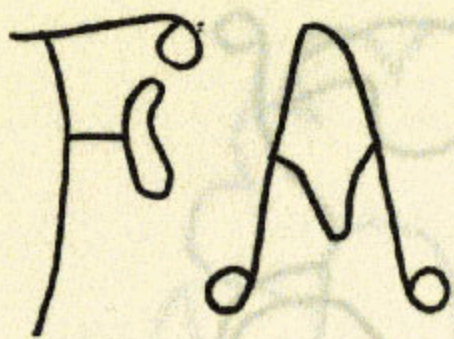
Сл. Fig. 10. Србљак, 1761

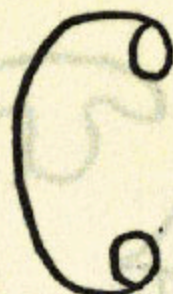
Сл. Fig. 11. Србљак, 1761

Сл. Fig. 12. Србљак, 1761

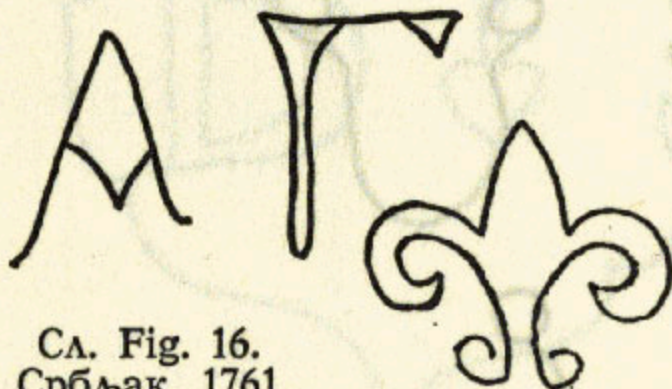
Сл. Fig. 14. Србљак, 1761

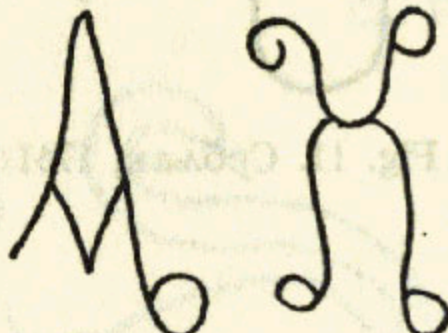
Сл. Fig. 13. Србљак, 1761

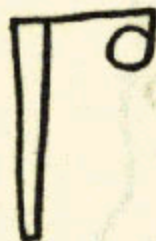
Сл. Fig. 15. Србљак, 1761

Сл. Fig. 16. Србљак, 1761

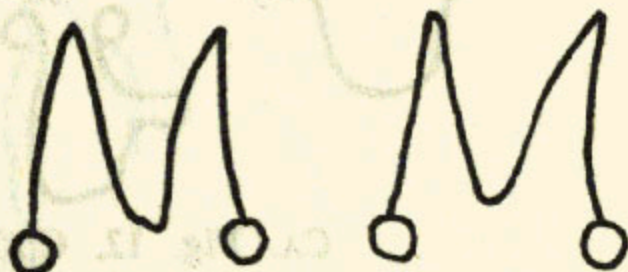

Сл. Fig. 17. Србљак, 1761

Сл. Fig. 19. Србљак, 1761

Сл. Fig. 18. Србљак, 1761

Сл. Fig. 20. Србљак, 1761

САДРЖАЈ — CUPRINS

Cornelia Olar, Tipografia episcopală din Rîmnic in secolul al XVIII-lea — — — — —	5
Корнелија Олар, Епископска штампарија у Римнику у XVIII веку — — — — —	5
Lazar Ćurčić, Reluarea tipăririi și editării cărților sîrbești in secolul al XVIII-lea în tipografia din Rîmnic — — — — —	41
Лазар Чурчић, Обнова штампања и издавање српских књига у 18. веку у епископској штампарији у Римнику — — — — —	41
Sava Palančanin, Ilustrațiile grafice a cărților sîrbești tipărite la tipografia episcopiei Rîmnicului între anii 1726—1761 — — — — —	75
Сава Паланчанин, Графички прилози српских књига штампаних у епископској штампарији у Римнику 1726—1761 — — — — —	75
Lazar Ćurčić, Hîrtia și filigranele cărților sîrbești rîmnicene în anii 1726—1761 — — — — —	105
Лазар Чурчић, Хартија и водени знаци српских римничких књига 1726—1761 — — — — —	105

*Штампарија у Римнику и обнова штампања
српских књига 1726*

*Tipografia din Rîmnic și reluarea tipăririi
cărților sîrbești în 1726*

Издање
Библиотеке Матице српске

Насловна страна:
Иван Болдижар

Коректор:
Мирјана Јовановић

Слог:
*Кираљ Емил
Пири Јосип
Комароми Золтан*

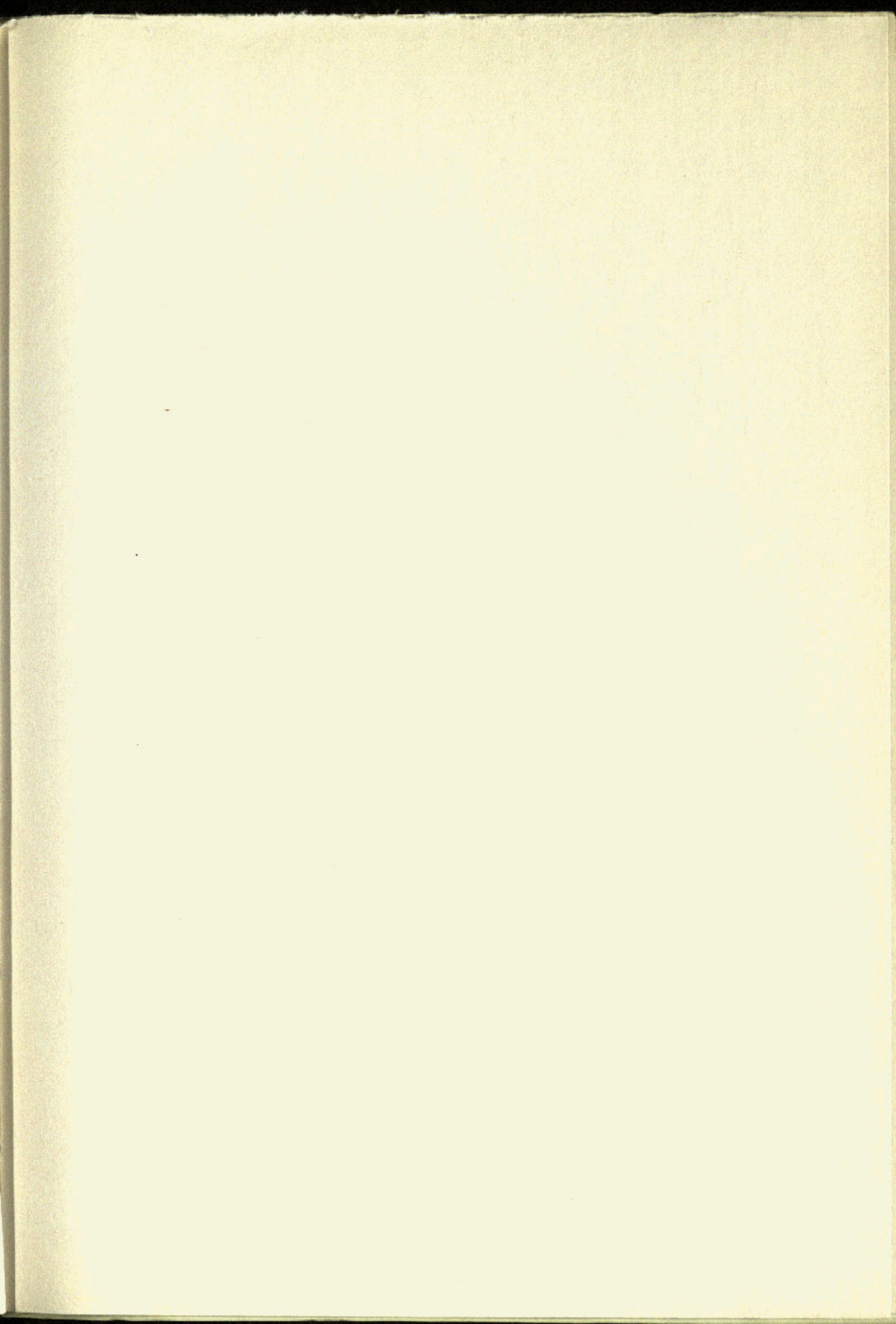
Метер:
Милица Седер

Клишеа:
„Форум”, Нови Сад

Хартија:
Перолака 90 гр.

Штампано у: 1.000 примерака октобра 1976.

Штампа: Штампарско предузеће „Будућност”,
Нови Сад, Шумадијска 12.

El comercio y el transporte en el mundo
durante la década 1926

Tipografía de la Escuela de Ciencias Agrícolas
Calle de la Universidad N. 1115

México

Impresión en México

El comercio exterior
de México

El comercio

El comercio exterior

El comercio

El comercio exterior

El comercio exterior

El comercio exterior

El comercio

El comercio exterior

El comercio

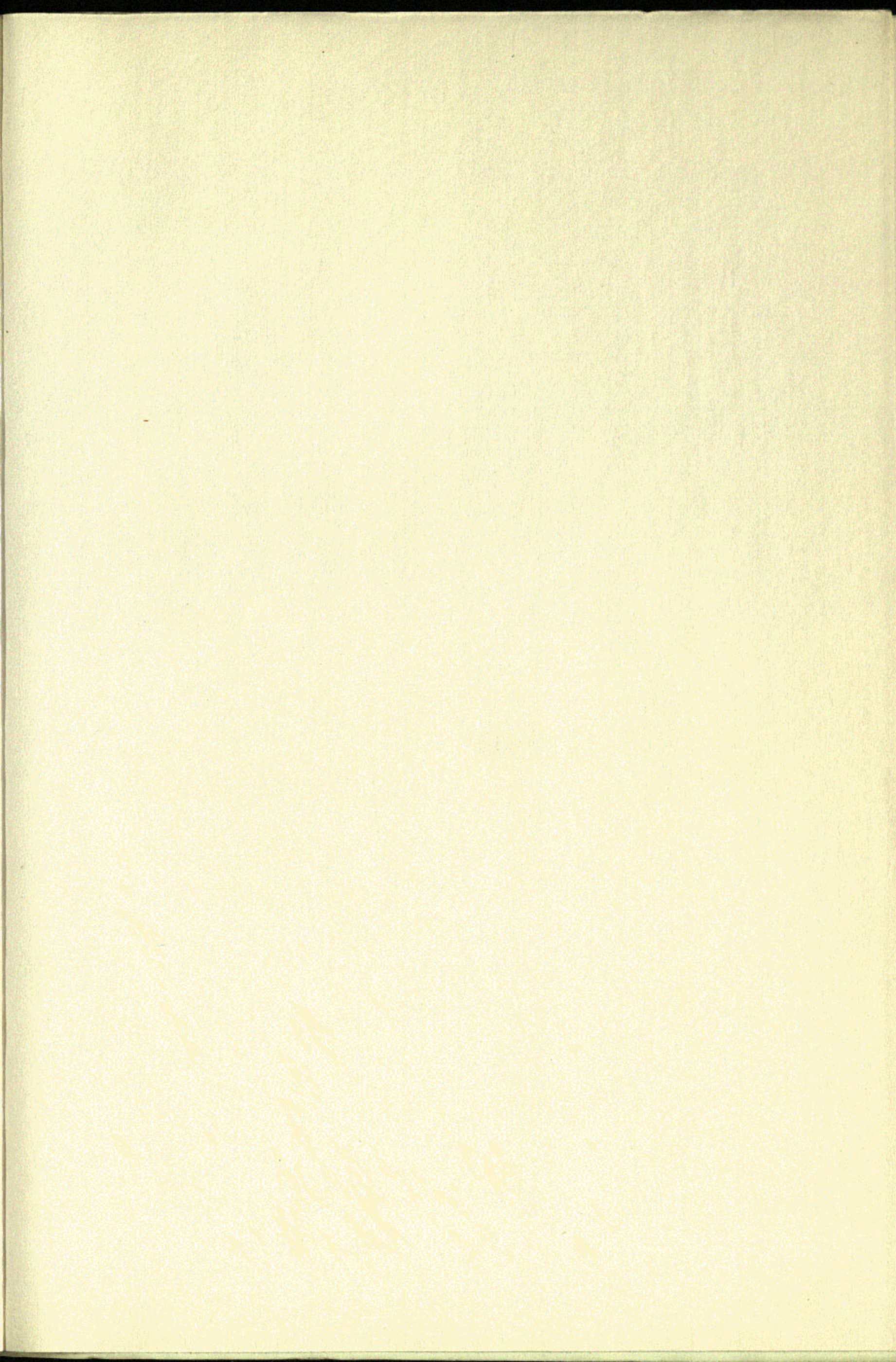
El comercio exterior

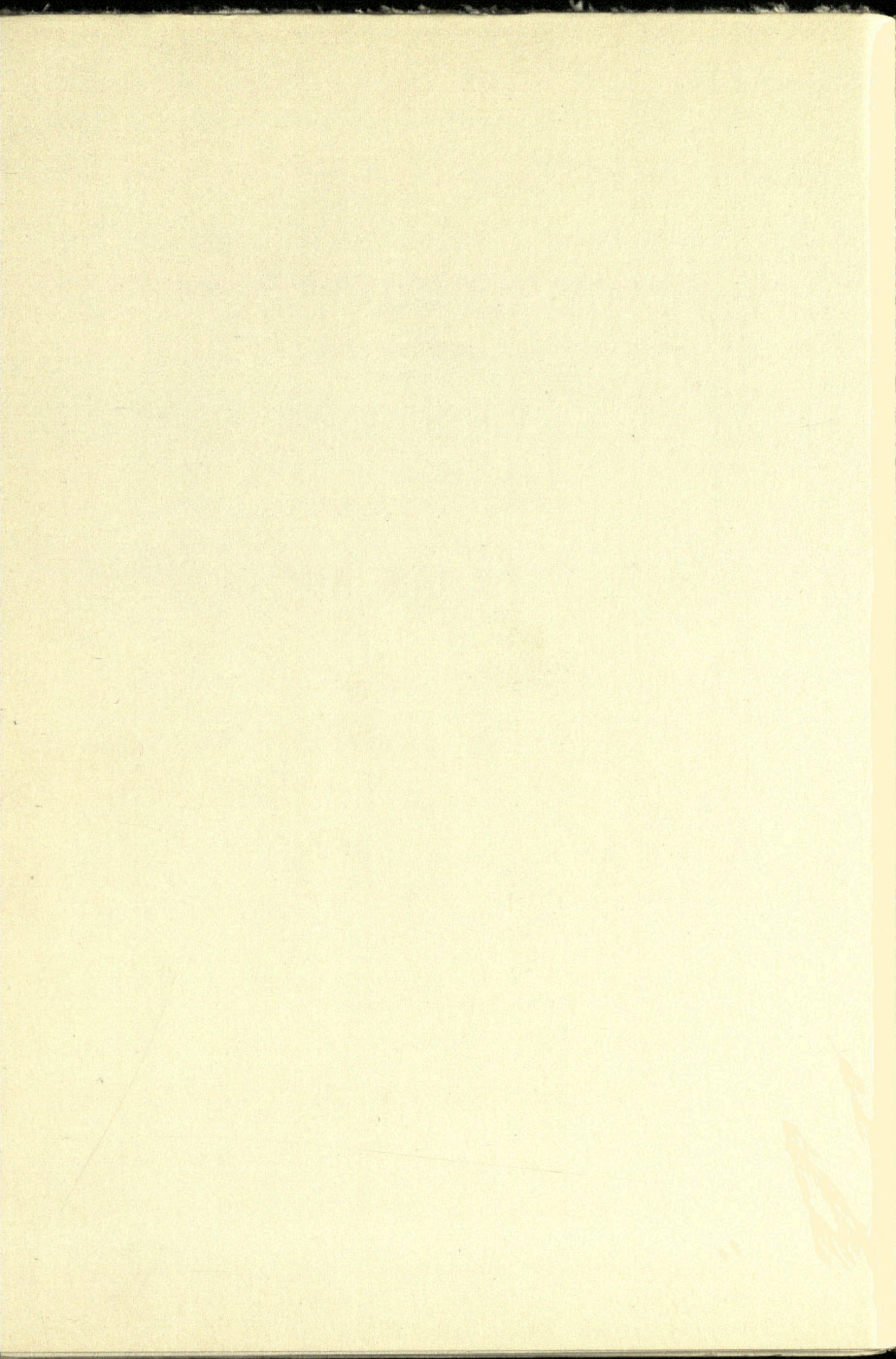
El comercio

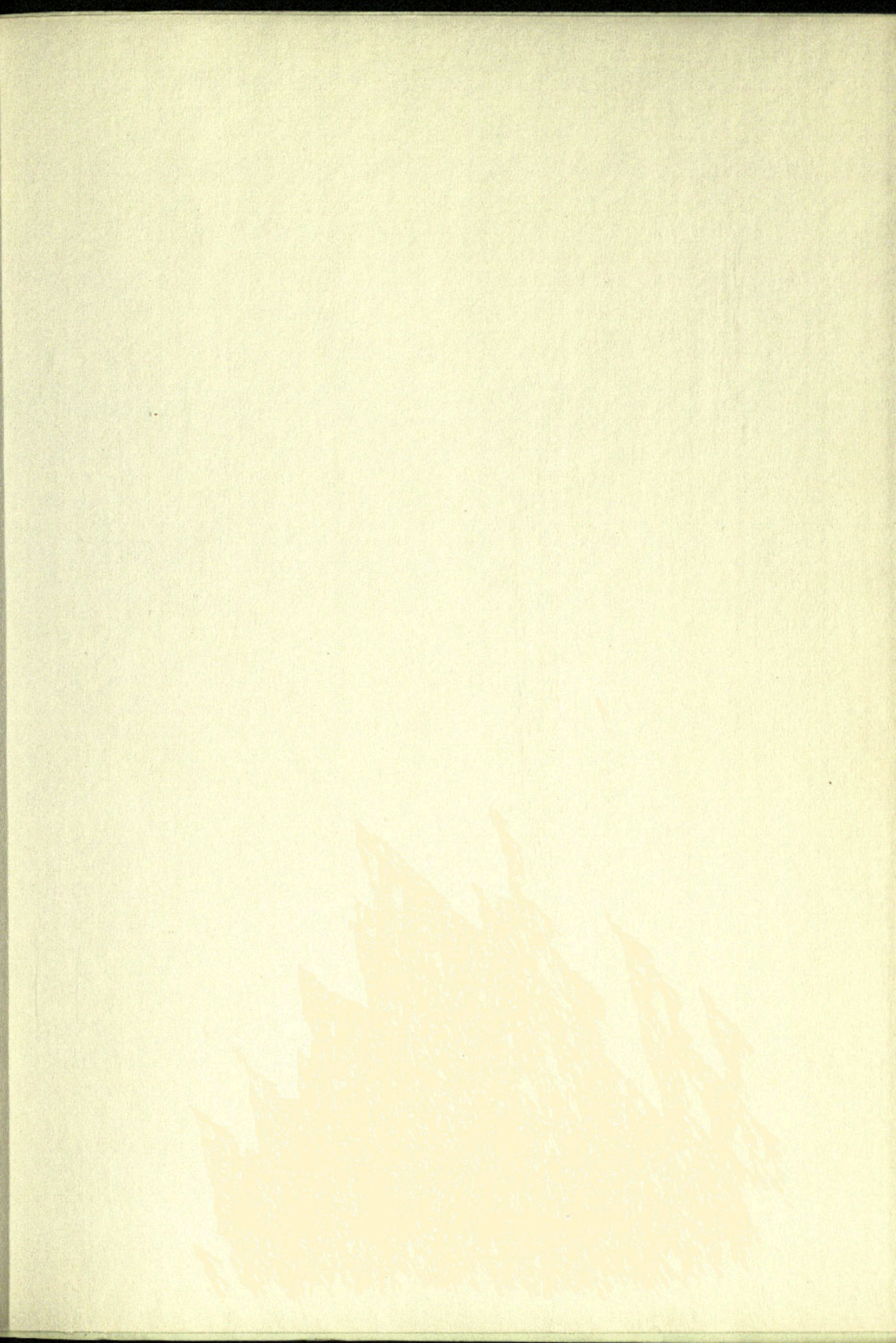
El comercio exterior

El comercio y el transporte en el mundo
durante la década 1926

Tipografía de la Escuela de Ciencias Agrícolas
Calle de la Universidad N. 1115

ΚΑΤΑΛΟΓ- CATALOGVL